

ЖОРЖ САМЮЭЛ КЛЕЙСОН

**Модиявий муваффақиятнинг
қадимий сирлари**

**ВАВИЛОНЛИК
ЭНГ БОЙ ОДАМ**

**THE RICHEST
MAN IN BABYLON**

**САМЫЙ БОГАТЫЙ
ЧЕЛОВЕК В ВАВИЛОНЕ**

«Насаф» нашриёти
2010

Ҳозиргача ўзбек китобхонларини машҳур Дейл Карнеги, Жим Ронларнинг ҳаётнинг аччиқ сабоқларидан ибратли дарс берувчи илҳомбахш асарлари билан ҳормай таништириб келаётган ёзувчи ва таржимон Хайрулла Қосимов навбатдаги янги муаллиф Жорж Клейсон билан таништиради.

Қўлингиздаги китоб шунчаки маълумот учун ўқиб қўйишга ёзилган деб ўйласангиз мутлақо янгилишасиз.

Қашшоқлик нима? Ночор яшашнинг айбдори ким? Пулни топиш жуда қийин, уни билиб сарфлаш ҳаммасидан ҳам қийин, деган хамақ ҳикматини қандай тушунасиз?

Фаровонликка эришишнинг порлоқ йўли борми ?!

Асар юқоридаги саволларга жавоб берар экан, сабр, ҳушёр, матонат ва журъат, ҳадолик каби фазилатлар инсоннинг юзини ҳеч қачон ерга қаратмаслигини билдиб оласиз.

Тақризчи:

Абдулбоқи Раҳмонов

Масъул муҳаррир:

Муяссар Охунова

Мутаржим:

Хайрулла Қосимов

Нашрга тайёрловчи:

Акмал Нажмиддинов

ISBN 978-9943-18-049-9

© «Насаф» нашриёти,
Акмал Нажмиддинов, 2010.

МУАЛЛИФ СЎЗБОШИСИ

Миллат равнақи фуқаролар фаровонлиги даражаси билан ўлчанади.

Қўлингиздаги рисолада ҳар бир шахснинг мақсадга эришиши йўлидаги имконият даражалари кўрсатиб ўтилади.

Муваффақият - бу фаол ҳаракат ва маҳорат туфайли қўлга киритилади. Унинг калити мақсад моҳиятини тўла ва тўғри англаб олишдир.

Фаолиятимиздаги мантиқ фикрлашимиздаги мантиқдан устун бўлмайди. Фикрлашимиз даражаси қай нуқтагача ета олса, ақлимиз ўлчами ҳам ундан ўтиб кетмайди.

Ушбу китоб орқали сизга ҳавола этилаётган таклиф - тавсиялар қашшоқликдан халос бўлишнинг молиявий қонунларини ўзлаштириб олишда кўмак беради. Чунки шу асосларни ўрнатиб олгач, маблағ жамғариш, сақлаш ва ундан даромад олишни билишда пулнинг сир-асрорларидан воқиф бўлиш зарурияти равшанлашади.

Навбатдаги бобларда эса бизнинг кунларимизгача энг аҳамиятли масала молиявий қонунлар ва унинг дастлабки ватани қадим Вавилония - шарқликлар ифодаси бўйича кўҳна Бобилгача олиб боради.

Ушбу китоб муаллифининг ягона орзуси ва тилаги молиявий фаровонлик босқичларини

қадамма-қадам забт этаётган миллионлаб ўз ўқувчиларининг том маънода миллионерларга айланишларини умид қилади.

Асарда олға сурилган иқтисодий- молиявий лойиҳалар минг-минглаб ишбилармонлар, тожирлар, тадқиқотчилар синовидан ўтган ишончли тажрибалар ҳосиласидир.

Антик дунёнинг энг гулаб яшнаган, ривожланган давлати Вавилон ҳақида жуда кўплаб тарихий ҳужжат ва ҳақиқатлар, ривоятлар ҳайратомуз тарзда бизнинг кунларимизга етиб келган. Унинг халқи қашшоқликни мағлуб қилиб, фаровон келажак яратиш қонун-қоидаларини кашф эта олганлар. Улар пулнинг қадр-қимматини, моҳиятини молиявий темир қонунларини билган ҳолда, айна вақтда, бугун биз нимага интилаётганимизни, айниқса, қамбағалчиликдан нажот топиш йўлларини кўрсатиб кетган.

Жорж Самюэл Клейсон

ВАВИЛОННИНГ ЭНГ БОЙ ОДАМИ

*** ПУЛ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИНИ ТАЪМИН-
ЛОВЧИ МЕЗОНДИР.**

*** ПУЛ ҲАЁТДАГИ БАРЧА ШОДЛИКЛАРГА
ЕТКАЗУВЧИ КУЧЛИ ВОСИТА.**

*** ПУЛ ЎЗ ҚАДР-ҚИММАТИНИ АНГЛАГАН,
САҚЛАШ ВА ЖАМҒАРИШНИНГ ЭНГ ОДДИЙ
ҚОНУНЛАРИГА РИОЯ ҚИЛГАН КИШИЛАРНИ
СЕВАДИ.**

*** БУТУН ДУНЁ КАПИТАЛИ БУГУНГИ КУ-
НИМИЗДА ҲАМ ОЛТИ МИНГ ЙИЛ МУҚАД-
ДАМ ВАВИЛОНДА МАВЖУД БЎЛГАН МОЛИ-
ЯВИЙ ҚОНУНЛАР АСОСИДА БОШҚАРИЛА-
ДИ.**

БОЙЛИККА ИНТИЛГАН ОДАМ

Аравасоз Бензир ҳовлисини ўраб турган пастгина панжарага ўтириб ўзининг ночор уйи ва қарийб битказилган арава турган устахонасига хомуш тикилиб ўтирарди.

Уйининг очик эшигидан ҳар замонда хотини қараб кўярди. Унинг нигоҳлари уйда тирикчилик учун ҳеч вақо қолмаганлигини, ишга киришиш фурсати етганлигини эслатиб турарди.

Аммо қимирламасди. Евфрат водийсига хос қуёшнинг жазирамаси аёвсиз куйдирарди. Қошлари устида оқаётган майда тер томчилари юзидан пастга оқади. Уйининг орқа томонида подшоҳ қасрини ўраб турган баланд деворлар қад кўтарган, мовий осмон безакли Бел ибодатхонасини ёритиб турарди. Бу баҳайбат бино сояси Бензирнинг ғарибона кулбаси ҳамда бошқа кўпчилик уйларга ҳам тушиб турарди.

Ҳа, Вавилонда улуғворлик ва ночорлик, бойлик ва шафқатсиз қашшоқлик қоришиб, тартибсиз шаҳарнинг маҳобатли деворлари остида жам бўлган. У орқасига ўтирилиб қарашга ҳаракат қилганда кўча савдогарлари ва қашшоқларни четга сиқиштириб, бир-бирига йўл бермай бораётган араваларни кўрган бўларди. Бундай пайтда шоҳ хизматида сув ташувчи кулларнинг узундан узун сафига йўл бериш учун четдан аравани ҳайдашга мажбур эдилар. Ҳар бир кул осма боғларни суғориш учун сув тўлди-

рилган офир мешларни кўтариб борарди.

Бензир шаҳардаги тинимсиз ҳаракатларни эшитмас ва уларга эътибор ҳам бермасди. Та-ниш лира (қадимги чолғу тури) садосидан у ўзига келиб, қаршисида кайфияти чоғ, яқин дўсти, созанда Кобби турганини кўрди.

– Сенга Аллоҳнинг беҳисоб карами бўлсин, менинг азиз дўстим, – деди Кобби, билишимча, шундоқ ҳам сенга алақачон яхшилик қилиб қўйишганга ўхшайди, бахтингга шерик бўлиб биргаликда қувонишга ижозат эт. Мен ҳатто уни сен билан баҳам кўришни истардим. Илти-мос, менга бугунги байрам кунининг ниҳояси-гача атига икки шекеЛ пул бериб турсанг. Мен уларни ҳамёнингдан йўқ бўлиб қолганини се-зишингдан ҳам олдинроқ қайтараман.

– Агар менда икки шекеЛ бўлганида ҳам, – қовоғини солиб жавоб қилди Бензир, уларни ҳеч кимга, ҳатто сендай яқин дўстимга ҳам берол-масдим. Чунки улар менинг бор-йўқ бойлигим бўларди! Бойликни эса ҳеч кимга, ҳатто энг яқин дўстларга ҳам беришмайди.

– Нималар деяпсан, – қичқирди созанда, – ҳамёнингда битта ҳам шекеЛ йўқлигига қарамай қотиб ўтирибсанми? Аравани нега битказма-япсан? Иштаҳангни нима билан қондирмоқчи-сан? Ўзингга ўхшамаяпсан, дўстим. Ғайратинг қаерда қолди? Сени нимадир ранжитдимми?

– Ҳа, нимасини айтай, – қўшилди Бензир, – ҳаммаси ўша бемаъни тушдан бошланди: "ичи тангалари тўла чиройли қизил ҳамён белбоғим-

дан осилиб турарди. Унда шекеллар ҳам бор эди. Мен уларни боқибеғамлик билан тиламчиларга улашардим. Кумуш тангаларни эса хотинимга тақинчоқ ва ўзимга совғалар сотиб олишга сарфлардим. Унутилмас хурсандчилик ва мамнунлик туйғуси кўнглимга ўрнашиб олди! Сен мендаги ўзгаришни кўриб илгариги меҳнаткаш дўстингни танимаган бўлардинг. Хотинимни айтмайсанми - унинг чеҳрасида битта ҳам ажин йўқ, бахтдан юзидан нур тараларди. У яна мен қачонлардир севиб қолган қувноқ қизга айланиб қолган эди.

– Чиндан ҳам ёқимли туш, Бензир, - лекин нега энди қалбингда уйғонган шундай ажойиб ҳиссиёт сени ғам-қайғуга ботган "ҳайкалга" айлантириб қўйди?

– Шошилмасдан, қолганини эшитсангчи?! Уйғонганимдан кейин ҳамёним бўм-бўш эканлиги эсимга тушиб, мени қаттиқ норозилик чулғаб олди. Бу муаммони ҳал этишда менга ёрдам бер. Ахир денгизчилар тили билан айтганда, биз сен билан бир кемада кетяпмиз. Ёшлигимиздан илм излаб руҳонийларга қатнадик. Биргалликда вақтихушлик қилдик. Йиллар давомида дўстлигимиз фақатгина мустаҳкамланиб борди. Биз ўзимиздан ва ҳаётимиздан мамнун эдик. Меҳнат қилиб пул топиш бизга ҳузур бахш этарди, маошимизни эса эмин-эркин сарфлардик. Охирги пайтларда биз озмунча пул ишлаб топганимиз йўқ, лекин бойлик қанчалик хурсандчилик олиб келишини била туриб ҳам, у ҳақда

фақат орзу қилишдан нарига ўтмаяпмиз. Эй-воҳ! Энди товукмиялардан фарқимиз йўқ эканда? Ваҳоланки, атрофимизда бойлик оз эмас, лекин булардан шахсан бизга қандай наф? Мана қара, шунча узоқ машаққатли йиллардан кейин ҳам сен, менинг энг яқин дўстим, ёнимга бўш ҳамён билан келиб, мендан қандайдир бир арзимас бир-икки шекел қарзга беришимни сўраяпсан. Хўш, мен бунга нима деб жавоб бердим? "Мана менинг ҳамёним, мен ундаги борини бажонидил сен билан баҳам кўраман" дедимми? Йўқ, бунинг ўрнига мен ҳамёним худди сеникига ўхшаб бўм-бўш эканлигини тан олдим. Нега шундай? Нима учун бизда овқатга ҳам, кийим-кечакка ҳам етарли олтин ва кумушлар йўқ? Энди ўғилларимиз ҳақида ўйлаб кўр,- давом этди Бензир,- ахир уларнинг пешонасига ҳам худди оталариникидай тақдир битилган эмасми? Наҳотки улар ва уларнинг фарзандлари, кейинчалик эса фарзандларининг оилалари ҳам бировларнинг дабдабали ҳаёти ҳамда бойлиги қуршовида фақат эчки сути ва бўтқа билан қаноатланиб яшашига тўғри келади?

– Шунча пайтдан бери сен билан дўст бўлишимга қарамай, бирор марта ҳам сендан бундай гапларни эшитмагандим, Бензир,- деди бироз ўйланиб қолган Кобби.

Бензир гапида давом этди: - Шу пайтгача бундай фикр ҳеч қачон миямга ҳам келмаган. Тонг саҳардан кечгача жон куйдириб ишладим,

энг ажойиб араваларни ясадим ва қачонлардир Маъбудлар қилган меҳнатларимни муносиб баҳолаб, менга фаровон ҳаёт ато этишларига умид қилдим. Лекин оқибатда бундай бўлиб чиқмади. Мен кутиш бефойда эканлигини тушуниб етдим. Шунинг учун қалбим қайғуга ботган. Мен бой бўлишни истайман, ерларим ва подаларим, чиройли кийимларим ва ҳамёним тўла пул бўлишини истайман. Бунинг учун устахонамда бор ғайратимни сарфлаб, тинимсиз ишлашга тайёрман, лекин шу билан бирга қилган меҳнатим муносиб тақдирланишини истайман. Бошқалардан нимамиз кам? Саволимни яна такрорлайман! Нима учун биз фаровон ҳаёт кечираётган инсонларга насиб қилган хурсандчиликларнинг ҳеч бўлмаганда озгинасидан бўлса ҳам баҳра ололмаймиз?

– Бу саволингга жавоб беролмайман, – хитоб қилди Кобби. – Менинг ҳаётим ҳам сеникидан ортиқ эмас. Лирадан келадиган даромад тез сарф бўлаяпти. Оилам оч қолмаслиги учун пулни ўйлаб ишлатишимга ва тежашимга тўғри келяпти. Менинг ҳам қалбим тўрида сақлаб юрган ниятим бор, – қани энди катта лирага эга бўлсам, унинг жарангида шунақа оҳанглар яратардим -ки, аъзойи баданинг жимирлаб кетарди. Бунақа асбоб билан яратилган ушбу сеҳрли куй ҳатто подшоҳни ҳам ҳайратга солган бўларди.

– Сен бундай лира соҳиби бўлишга муносибсан. Бутун Вавилонияда ҳеч ким уни сендан

яхшироқ чалолмайди. Бошқа ҳеч ким нафақат подшоҳни, ҳатто Маъбудларни ҳам ҳайратда қолдирадиган даражада уни майин куйлата олмайди. Лекин биз, худди подшоҳнинг қуларидек қашшоқ бўла туриб, бундай орзуни амалга ошира олмадик? Шовқинни эшитяпсанми? Улар келишяпти, - деб Бензир дарё томонидан шаҳарнинг тор кўчалари бўйлаб тепага узун саф тортиб бораётган, ярим яланғоч, юзларидан тер томчилаётган сув ташувчи қуларга ишора қилди.

Қулар ҳар бир қаторда бештадан бўлиб, сув тўлдирилган офир чарм мешларнинг офирлигидан икки букилиб боришарди.

– Олдинда бошлаб бораётган қулга қара, қандай келишган-а? - дея Кобби сафнинг бошида юксиз, бир текис қадам ташлаб бораётган зардаст полвонга ишора қилди.

– Ҳойнаҳой, у ўз юртида буюк одам бўлган бўлса керак?

– Улар орасида ажойиб меҳнаткаш, ҳалол эркаклар кўп, - гапига қўшилади Бензир, - худди сен билан мендек. Узун бўйли, малла соч шимолликлар, хуш табиатли жанубли қора танлилар, қўшни мамлакатдан пакана сариқ танлилар. Буларнинг ҳаммаси кун сайин, йил сайин дарёлардан осма боғларга ва осма боғлардан яна ортга тинмай қатнашарди. Бахтга эришишга ҳеч қандай умид йўқ. Уларнинг овқатлари - бўтқа, тўшаклари эса - сомондан ясалган бўйра. Бу бечораларга менинг раҳмим келади, Кобби!

Мен ҳам уларга ачинаман. Лекин сен барибир, мени, биз озод инсонлар бўлсак ҳам, қисматимиз фарқи уларникидан унчалик катта эмаслигига ишонтирмоқчи бўляпсан.

– Гапинг тўғри, Кобби, бундай хаёллар менга тинчлик бермаяпти. Ахир биз йилдан-йилга қулларча ҳаёт кечиришни истамаймиз-ку. Шунга қарамасдан, олдинда ҳаётнинг яхшиланишига ҳеч қандай умид бўлмаса ҳам ишлаш, ишлаш, ишлаш керак!

– Эҳтимол, бошқаларга маълум бўлган бой бўлиш сирларини билмасмиз? - сўради Кобби

– Ҳа, сен ҳақдирсан. Бунда қандайдир бир сир бор ва бу сирни фақатгина шу ишнинг усталари билиб олиши мумкин, - деди Бензир.

– Бугун, - гап бошлади Кобби, - мен эски ошнамиз Арқадни учратдим, у ўзининг олтин аравасида кетаётганди. Лекин, шуниси аҳамиятлики, у шаҳарнинг бошқа зодагонларига ўхшаб мендай фақир инсон билан ўзини катта тутгани йўқ. Аксинча, у кўчадагиларнинг ҳаммасига кўринарли қилиб қўл беришиб дўстона саломлашди.

– Айтишларича, у Вавилониянинг энг бой одами эмиш, - бўлдиради Бензир.

– Ҳа, чиндан ҳам бой-ки, ҳатто подшоҳнинг ўзи ҳам, хазинани тўлдириш ҳақида гап кетганида унга мурожаат қилади, - жавоб қилди Кобби.

– Ҳа, - гапни бўлди Бензир, - мабодо Арқадни тунда учратиб қолсам, унинг тўла ҳамёнини

тунаш истагидан ўзимни тия олмай қоламан, деб кўрқаман.

– Кўйсангчи, шунақа расво гапни!- таъна қилди унга Кобби, - кишининг бойлиги ҳамёнининг қалинлиги билан ўлчанмайди. Тўла ҳамён ҳам агарда уни тўлдириб турадиган манба бўлмаса, тезда бўшаб қолади. Арқаднинг ҳар қанча сарф - харажат қилишга қарамасдан ҳамёнини ҳамиша тўлдириб турадиган даромад бор.

– Даромад,- мана гап нимада! - хитоб қилди Бензир. - Менга шундай ишончли даромад манбаи керак-ки, мен ҳозиргидай панжара остида ўтиришим ёки узоқ мамлакатлар бўйлаб саёҳатда бўлишимдан қатъий назар, у доимо ҳамёнимга пул келтириб туриши керак. Арқад ҳойнаҳой даромад манбаини топиш йўлини билади. Нима деб ўйлайсан, у менинг бетараф фикрларимга аниқлик кирита олармикан?

– Менимча, у ўзининг ўғли Номазирга ўргатган,- жавоб берди Кобби, - ахир айтишларича, отасининг ҳеч қандай ёрдамисиз, шаҳарнинг энг бадавлат одамларидан бирига айланган шу эмасми?

– Кобби, сен менга ажойиб ғоя бердинг, - Бензирнинг кўзларида ўт чақнади. - Ахир дўстдан доно маслаҳат сўрасам, мендан ҳеч нарса кетмайди- ку, ҳар ҳолда Арқад менга бегона бўлиб қолмаган. Қолаверса, бизнинг ҳамёнларимиз чумчуқнинг уясидай бўм- бўш бўлиб қолганлиги ҳеч ҳам фожиа эмас. Бу нарса бизни тўхтат-

маслиги керак. Сенинг атрофинг бойликка тўла бўлган пайтда қашшоқ бўлиб қолиш уят. Биз бой бўлишни истаймиз. Яхшиси юр, Арқаднинг ёнига бориб, ундан ва топган мол-дунёси ҳақида сўзлаб беришини сўраймиз.

– Сўзларинг ажойиб, Бензир! Улар мени ҳам ўйлантириб қўйди. Назаримда, мен нима учун ҳалигача бойлик мазасини татиб кўрмаганлигимиз сабабини англай бошляпман. Менимча, биз ҳеч қачон ахтармаганмиз ҳам. Сен сабртоқат билан араваларингни йўниб бу ишга бор кучинингни сарфладинг ва ниҳоятда ўз ишининг ҳақиқий устасига айландинг. Мен эса иложим борича яхши куйчи бўлишга ҳаракат қилдим ва бунга эришдим ҳам.

Ҳа, биз ўзимизни бахшида қилган ишларимизда муваффақиятга эришдик. Мана ниҳоят, кўзларимиз очилиб - олдимизда худди ёруғ нур чарақлагандай бўлди. У онгимизни равшанлаштирди ва биз ўзимизни бундан ҳам ортиқроғига муносиб эканлигимизни тушуниб етдик. Ҳаёт сирларини янгидан англашимиз бизга истакларимизни муносиб тарзда амалга оширишимизга ёрдам беради. Кел, бу ишга ёшликдан бирга ўсган дўстларимизни ҳам таклиф этамиз, доно одамнинг гапларини эшитиш уларга ҳам асқотиши мумкин.

– Бензир, ҳамиша дўстларинг ҳақида ғамхўрлик қиласан. Шунинг учун ҳам дўстларинг кўп. Майли, сен айтганча бўлақолсин, бугуноқ Арқаднинг олдиги борамиз.

ВАВИЛОННИНГ ЭНГ САРВАТДОР ОДАМИ

Бир вақтлар кўҳна Вавилонда Арқад исмли жуда сарватдор (бой-бадавлат) одам яшаб ўтган бўлиб, унинг бойлиги тилларда дoston бўлган. У сахийлик билан ҳам машҳур бўлиб, жуда катта хайрия ишлари билан шуғулланган. У оила бошлиғи сифатида ҳам жуда саховатли инсон эди. Ҳамиша тўкин- сочинликда яшаган... Шунга қарамасдан, йилдан- йилга унинг даромадлари сарф- харажатларидан анча юқори бўлган.

Унинг ёшлиқдан бирга ўсган бир неча дўстлари бўлган. Кунлардан бир кун улар Арқаднинг олдига келиб шундай дейишган:

– Сен, Арқад, бизлардан кўра омадлироқсан. Бизлар кун кўриш учун курашиб юрган бир пайтда, сен юртимиздаги энг бадавлат одамга айландинг. Сен ҳоҳлаганингча энг чиройли кийимларни кийиб, энг тансиқ таомлардан лаззатлана оласан, биз эса кийим кийишда ва оиламизни боқишда бор нарсаларни ўзига қувонамиз. Ахир бир вақтлари мавқеимиз ўзаро тенг бўлган. Бир муаллимдан таълим олиб бир хил ўйинларни ўйнаган бўлсак ҳам, на ўқишда, на ўйинда сен биздан устун бўлмагансан. Қолаверса, кейинчалик ҳам, узоқ йиллар давомида сен ҳам бизларга ўхшаб жуда ҳурматли фуқаро бўлиб келдинг. Агар ўйлаб қарасак, сен ҳечам бизлардан кўпроқ ишламадинг. Унда айтчи, инжиқ тақдир ҳаётнинг барча қувончларини

бериш учун, айнан сени танлаб, худди шундай бахтга лойиқ бўлган биздек одамларни нега четлаб ўтган?

Шунда Арқад уларга жавоб берди:

– Дўстларим, сизлар ёшлик пайтларимиздан буён ўтган йиллар давомида зўрға кун кўришдан нарига ўтмаган бўлсангиз, демак сизлар ё фаровон ҳаёт қуриш қонунларини ўрганмагансиз, ё шунчаки, уларга амал қилмагансиз, холос. Тақдир ҳақиқатан ҳам инжиқ. У доимий бахтни ҳеч кимга шунчаки ато этмайди. Аксинча, у ўз меҳнати билан пул топмаган ҳар бир кимсага фақат муҳтожлик олиб келади. Йиққанларини бир зумда сарфлаб қўядиган "бойвачча"ларни уларнинг ўзларини қондиришга қодир бўлмаган иштаҳа ва истаклари билан юзма-юз қолдиради. Қандайдир кутилмаган сабаблар билан инжиқ тақдирнинг назарига тушганлар эса зикна бўлиб қолишади ва бойликларини сарфлаб қўйишдан қўрқиб унинг устида қалтираб ўтиришади. Чунки ўзларида бойликни қайтадан тўплашга қобилият йўқлигини билишади. Улар талончилардан ҳам қўрқишади, натижада эса ўзларини беҳуда умр ва манфур қашшоқликка гирифтор қилишади. Қўлларига бойлик ўз-ўзидан келадиган ва уни кўпайтириб, бахтиёр яшаб юрган одамлар жуда оз, мен улар ҳақида фақат миш-мишлар орқали эшитганман. Ўзингиз ўйлаб кўринг: эҳтимол танишларингиз орасида тўсатдан меросга эга бўлганлар бордир. Уларга нисбатан менинг гапларим

қанчалик ҳақиқатлиги тўғрисида хулоса чиқариш ўзингизга ҳавола.

Арқаднинг дўстлари меросга эга бўлган ўз танишларини эслаб, унинг ҳақ эканлигини тан олишади. Арқаддан қандай қилиб у шундай фаровонликка эришганлигини тушунтириб беришини илтимос қилишди. Шунда у сўзида давом этди:

– Ёшлигимда мен дунёга назар ташлаб, одамга бахт ва ҳузур-ҳаловатдан баҳраманд бўлишга имкон беришни тушундим. Бойлик - бу куч. Бойлик ёрдамида кўп нарсага эришиш мумкин: уйингни ҳашаматли қилиб жиҳозлаш, узоқ денгизлар, чет элларга саёҳат қилиш, ҳатто ҳақдорлар йўлида ҳашамдор ибодатхоналар қуриб, қалбингга қувонч ва мамнунлик бағишлайдиган яна кўп ишларни қилиш мумкин.

Буни тушуниб етганимдан сўнг мен дунёвий хурсандчиликларнинг бир қисмига эга бўлиш учун курашишга қарор қилдим. Мен бошқалар ҳаётдан лаззатланиб яшаётган бир пайтда, уларга ҳасад билан четда қараб турмадим. Юпун кийимни бинойидек, деб қаноат қилмадим. Мени камбағаллик қисмати қониқтирмади. Ҳа, мен ҳаёт ўзи сайлаган одамлар учун ташкил қилган байрамнинг тўла ҳуқуқли меҳмони бўлишга қарор қилдим. Эсларингда бўлса, бир камбағал савдогарнинг катта оиласида ўсган мендек ўғилга мерос қолишидан ҳеч қандай умид йўқ эди. Аммо, сизлар тўғри таъкидлаб ўтганингиздек, алоҳида истеъдод ва донолик

соҳиби бўлмай туриб, ўзим орзу қилган нарсаларнинг барчасига эришиш учун вақт ва билим керак деган қарорга келдим.

Вақт масаласига келсак, у ҳар биримизда етарлидан ҳам ортиқ. Сизлар бутунги вақтгача, шунчаки, ўз бойлигингизни ишлаб топишга сарфлаш мумкин бўлган қимматли дақиқаларни қўлдан бой бергансиз, холос. Шу билан бирга, сизлар ҳақли равишда фурурланишингиз мумкин бўлган ўз оилаларингиздан бошқа ҳеч нарсангиз билан мақтана олмасликларингизни тан олмайсизлар.

Энди ўқиб-ўрганиш масаласига келсак, ахир доно муаллимимиз ўрганиш ва эслаб қолиш, ёки ўзинг учун номаълум бўлган нарсаларни кашф қилишга уриниб ақлингизни чархлаш мумкин, деб айтмаганмиди?!

Ана шунинг учун ҳам мен қандай қилиб бойлик тўплаш мумкинлигини тушуниб етишга қарор қилдим. Билиб олганимдан сўнг эса, буни ўз олдимга вазифа қилиб белгилаб, уни муваффақиятли ҳал қилдим. Чунки донолик ҳам, токи сен офтоб нурларида чўмилиб юрар экансан, ҳаётдан лаззатланишда эмасми? Ахир, вақти келиб қоронғуликка киргач, ғам-ғуссани татиб кўришга улгурасанку!

Мен шаҳар магистратида ўзимга иш топиб, ҳаттотлик қила бошладим ва ҳар куни лойдан ясалган тахтачаларга матн битиб ўтирадиган бўлдим. Мен ҳафта сайин, ой сайин меҳнат қилсам ҳам ишлаб топганларим ҳаддан ташқари

оз эди. Улар еб-ичишга ва арзимас кийим-кечакка зўрға етар эди. Шунга қарамай бой бўлиш ҳақидаги қароримни амалга оширишдаги қатъиятлик мени тарк этмади.

Ва ниҳоят, кунлардан бир кун магистратга савдогарларни қўллаб-қувватловчи Алгамиш келиб "Тўққизинчи қонун"дан нусха кўчиришга буюртма берди. Магистр менга шундай деди: "Бу ҳужжат икки кундан кейин қўлимда бўлиши керак. Агар топшириқ вақтида бажарилса, сен икки бронза тангага эга бўласан".

Мен астойдил ишласам-да, лекин, қонун узундан-узоқ эди. Алгамиш қайтиб келганида, топшириғи бажарилмаганди. У ғазабга минди. Мен Алгамишга бундай дедим:

– Алгамиш, сиз жуда бой одамсиз. Агар сиз бой бўлиш сирларини айтиб берсангиз, қўлёзма тонг отгунча тайёр бўлади. У мийиғида кулди: "Сен жуда эгчил чиқиб қолдинг-ку, хумпар. Майли, бунни ўзаро битим деб ҳисоблаймиз".

Мен кечаси билан ишладим. Тонгда келганида қўлёзма тайёр эди.

– Сен битимнинг ўзингга таалуқли бўлган қисмини бажардинг, - деди у юмшоқлик билан, - шунинг учун мен ҳам ўзимга тегишлисини бажаришга тайёрман. Мен сенга фақат ўзинг билмоқчи бўлган нарсаларингни гапириб бердим, чунки қарий бошладим, қариялар эса эзма бўлишади.

Аммо ёшлар қари одамлар олдига маслаҳат сўраб келганларида, улар йиллар давомида си-

новдан ўтган доноликни ўргата бошлашади. Лекин тўғриси айтсам, ёшлар кўпинча қариялардаги доноликнинг бари ўтмишга доир, шунинг учун келажак учун ушбу маслаҳатлар ярамайди, деб ўйлашади. Лекин сен эсингда тут: бугун чарақлаб турган қуёш - отанг туғилганида ҳам чарақлаб турган ўша қуёшнинг ўзидир. Худди шу қуёшнинг ўзи сенинг уруфингдаги охири аждодинг қоронғуликка равона бўлган кунда ҳам туради.

- Ёшликдаги ўй-хаёллар, - давом этди Алгамиш, - бу осмонда учиб юриб уни ўз шуъласи билан ёритиб ўтадиган ёрқин кометаларга, қариялар донолиги эса - осмон гумбазида ўз ўрнини ҳеч қачон ўзгартирмайдиган абадий юлдузларга ўхшайди. Шунинг учун ҳам денгизчи уларга қараб ўз йўналишини ҳамisha аниқлай олиши мумкин. Лекин сўзларимни яхшилаб эслаб қол, акс ҳолда, мен сенга очадиган ҳақиқатни тушуна олмай, тунги меҳнатинг беҳуда кетади.

Кейин у менга ўзининг қалин қошлари остидан тикилиб қараб йўғон ва қатъиятли овози билан: "Мен бойликка олиб борадиган йўлни ишлаб топган пулимнинг бир қисмини ўзимга қолдиришга қарор қилганимдан кейин кашф этдим. Сен ҳам бунга эслаб қол!" - деди ва яна ўзининг ўткир нигоҳи билан менга тикилиб туриб узоқ сукут сақлаб қолди.

- Бор-йўғи шуми? - ҳайрон бўлиб сўрадим мен, - Ахир мен нимаики ишлаб топган бўлсам, бари меники-ку, шундай эмасми?

– Ҳечам ундай эмас, - жавоб берди Алгамиш, - Масалан, тикувчига ҳақ тўлайсанми? Ахир Вавилонда пул сарфламасдан туриб яшаб бўладими? Ўтган ойда ишлаб топган пулларингдан ўзингга нима қолди? Ўтган йилдаги даромадингдан-чи? Эҳ, аҳмоқ! Сен ўзингдан бошқа ҳаммага ҳақ тўлайсан. Ақсиз, сен бошқалар учун ишлайсан. Бу худди қул бўлиб, овқат ва кийим учун хўжайинга хизмат қилгандай гап. Лекин сен ишлаб топганларингни ўндан бир қисмини ўзингга қолдирсанг, ўн йилда қанча пул йиғилади, ҳисоблаб кўр-чи!

Менинг математикадаги билимларим панд бермай мен шундай жавоб бердим: " Бир йилда ишлаб топганимчалик".

– Сен фақат қисман ҳақсан, - эътироз билдирди Алгамиш.

Четга эҳтиётлаб олиб қўйган ҳар бир тилла сенинг қулингга айланади ва фойданга ишлай бошлайди. Ушбу тилла тангалар орқали ишлаб топилган ҳар бир сариқ чақа ҳам сенга даромад келтира бошлайди. Агар сен бой одамга айлансанг, ҳам барча жамғарганларинг ҳаминша фойданга ишлаб туриши керак. Фақат шундагина сен ўз бойликларингни кўпайтира оласан. Эҳтимол, мени алдаяпти, деб ўйлаётгандирсан. Эҳтимол, буни ҳечам ўз ишинг учун муносиб тўлов деб ҳисобламассан, - давом этди у, - лекин менинг ҳақиқатимни тушунишга ақлинг етса, мен сенга ваъда берганимдан кўра минг карра кўпроқ тўлаганимга амин бўласан.

Сен ишлаб топган пулларнинг бир қисми шахсан ўзингга тегишли. Бу улуш, қанчалик даражада арзимас бўлмасин, топган пулларингнинг ўндан бир қисмидан кам бўлмаслиги керак. Биринчи навбатда ўз ҳақингни шахсан ўзингга тўла. Овқатга ҳам, хайрия-садақа қилишга ҳам етадиган маблағдан ортиб қолган пулнингни тикувчи ва этикдўзга сарфла.

Бойлик ҳам, худди дарахтдек, зифирча уруғдан ўсиб чиқади. Сен четга олиб қўйган ўша биринчи сариқ чақанг, вақти келганда бойлигинг дарахти сифатида ўсиб чиқадиган уруғ бўлиб сенга хизмат қилади. Ушбу дарахтни доимий жамғармаларинг билан озиқлантириб, суғориб, қанчалик яхши парвариш қилсанг, ундаги япроқларинг шивирлашидан шунчалик тез лаззатлана бошлайсан.

Бу гапни айтиб бўлгач, Алгамиш ўз қўлёмаларини олиб кетиб қолди. Мен унинг айтганлари устида жуда кўп ўйладим ва улар оқилона эканлигига амин бўлдим. Шунинг учун бу гапларнинг кучини амалда синаб кўришга қарор қилдим.

Эндиликда, маошимни олганимда, ишлаб топганларимдан ҳар бир ўнинчи тангани четга-панароқ жойга беркитиб қўядиган бўлдим. Энг қизиги шундаки, бундай қилганимдан мен қашшоқ бўлиб қолганим ҳам йўқ. Сарф-харажатларга камроқ пул қолаётганини эса сезмадим.

Тўғриси айтсам, Финикия ерларидан кемаларда олиб келинаётган туялар ва пештах-

таларга қўйилган нарсалардан биронтасини сотиб олиш истаги тез- тез кўнглимга васваса солиб турарди. Лекин мен донолик билан ўзимни тиярдим.

Орадан ўн икки ой ўтгач, Алгамиш яна олдимга келиб:

– Қани айт-чи, ўғлим, йил давомида ишлаб топганларингнинг ўндан бир қисмини ўзингга тўлаяпсанми?- деб сўради.

Мен мағрурлик билан жавоб бердим: - Ҳа, устоз, тўлаяпман.

– Бу яхши,- деди у юзи ёришиб, - хўш, бу пулларни нима қиласан?

Мен бу пулларни узоқ юртларга кетаётган ва менга Тирдан қимматбаҳо тошлар олиб келиб беришни ваъда қилган қурувчи уста Азмурга бериб юбордим. У қайтиб келганидан кейин биз уларни қиммат баҳода сотиб, даромадни бўлишамиз.

– Ҳар қандай аҳмоқ ҳам бирор ишни ўрганиши учун тажриба орттириши кераклиги тўғри,- газаби қайнаб, деди у, – Лекин қандай қилиб сен қимматбаҳо тошларни танлашни тош терувчи устага ишондинг? Нима, юлдузлар тўғрисида сўраш учун новвойнинг олдига борармидинг? Йўқ, менимча, бунинг учун сен мунажжим олдига борардинг, агар калланг жойида бўлса, албатта.

–"Ўғлим, сен ўз бойлигинг дарахтини чопиб ташлабсан. Сени жамғармаларингни кули кўкка совурилибди. Нимаям дердим, энди бо-

шқасини эк. Яна бир марта уриниб кўр. Кейинги сафар қимматбаҳо тошлар масаласида сенга маслаҳат керак бўлиб қолса, уларнинг фарқига борадиган бирон бир бошқа одамга мурожаат қил. Агар қўйлар тўғрисида бирон нарса билишни истасанг, чўпоннинг олдига бор.

– Маслаҳат - текинга бериладиган ягона нарса. Лекин шуни ёдда тутгинки, фақат эътиборга лойиқ бўлган маслаҳатларнигина қабул қил. Ўзини жамғармалари масаласида бу ишдан умуман бежабар бўлган одам билан маслаҳатлашган кимса ўз нодонлиги туфайли худди шу жамғармалари билан ҳақ тўлашга мажбум!" Шу гапларни айтиб, Алгамиш кетиб қолди.

Ҳаммаси худди айтгандагидек бўлиб чиқди. Чунки ярамас финикияликлар, Азмурга қимматбаҳо тошлар ўрнига ялтироқ шишачаларни тиқиштириб юборибди.

Алгамиш ўргатгандек, мен яна ҳар бир ўнинчи чақани четга олиб қўя бошладим. Эндиликда бу иш мен учун одатга айланиб, ҳеч ҳам оғирлик қилмай қўйди.

Орадан яна ўн икки ой ўтди. Алгамиш қайтиб келиб яна менга мурожаат қилди: - Хўш, сен билан охирги учрашувимиздан буён қандай ўзгаришлар рўй берди?

– Мен виждонан ўзимга ҳақ тўлаб келаяпман, - жавоб бердим, - ва ўз жамғармаларимни темир сотиб олиш учун қалқон ясаш устаси Аггирга ишониб топширдим. Ҳар тўрт ойда у менга улушимни йиғиб беради.

– Бу яхши. Хўш, сен ўз улушингни нима қиляпсан?

Ўзимни асал, ажойиб шароб ва хушбўй нознеъматлар билан меҳмон қилиб байрам уюштиряпман. Бундан ташқари, ўзимга янги чопон сотиб олдим. Энди эса миниб юриш учун битта эшак сотиб олмоқчиман.

Бунга жавобан Алгамиш кулиб юборди: "Ахир сен жамғармаларинг дунёга келтирган болаларини еб юборибсан-ку! Қандай қилиб улар сенинг фойдангга ишлаши мумкин?! Қандай қилиб уларнинг болалари ўзига ўхшаганларни туғиши мумкин?! Аввал сен олтин қуллар армиясига эга бўлиб олишинг ва фақат шундан кейингина ўзинг учун бемалол дабдабали зиёфатлар уюштиришинг мумкин".

Шу гапларни айтиб яна ғойиб бўлди.

Уни икки йил кўрмадим. Бир куни у яна меникига келди.

Алгамиш менга шундай деди: - Арқад, сен ўзинг орзу қилган бойликка эриша олдингми?

– Ҳозирча йўқ, лекин тузуккина жамғармаларим бор ва улар менга даромад келтира бошлади.

– Сен ҳозир ҳам илгаригидек қурувчилар маслаҳатидан фойдаланяпсанми?

– Ёишт теришда улар менга яхши маслаҳат беришяпти, - бўш келмадим мен.

– Арқад, - давом этди Алгамиш, - сен сабоқни яхши ўзлаштирдинг. Аввал сен ишлаб топётган маблағингдан кўра сал камроқ маб-

лағга яшашни ўргандинг. Шунинг учун сен сақлаш ва идора қилишни яхши ўргандинг. Шунинг учун сен масъулиятга лавозимни эгаллашга тўла-тўқис тайёрсан. Мен қарияпман. Ўфилларим фақат пул сарфлашни билишади, лекин уни қандай топиш мумкинлиги тўғрисида ҳатто тасаввурлари ҳам йўқ. Менинг жудаям катта мулким бор. Қўрқаманки, уни бошқаришга энди кучим етмайди. Агар сен Ниппурга бориб менинг мулкимни бошқаришга рози бўлсанг, мен сени ўзимга ҳамкор қилиб олган бўлардим ва сен менинг бойликларимдан ўз улушингга эга бўлардинг. Бунга нима дейсан?

Шундай қилиб, мен Алгамишнинг таклифига розилик билдириб, Ниппурга жўнадим. Унинг катта мулкани бошқаришга киришиб кетдим. Менинг нафсониятим кучли бўлганлиги ва бунинг устига муваффақиятнинг учта қонунини яхши ўзлаштирганлигим сабабли, унинг мулкидан келадиган даромадларни кескин оширишга муваффақ бўлдим. Натижада, мен ҳам бундай ишдан ўзимга катта бойлик ортирдим. Алгамишнинг руҳи Арши аълога кўтарилиб кетгандан кейин, у васият қилганидек, қонуний равишда мероснинг бир қисмига эга бўлдим.

Арқад шу ҳикоясини тугатганидан кейин, дўстларидан бири шундай деди:

– Алгамиш сенга мерос қолдирганлиги ҳақиқатан ҳам омадинг юришганлигидан далолат беради.

– Аслида, омадим юришганининг сабаби, менда бойиш истаги у билан учрашишдан ҳам аввал пайдо бўлганлигидадир. Ахир ўз даромадларимнинг ўндан бир қисмини жамғариб юрган ўша тўрт йил давомида мен белгиланган мақсадга эришишга қодир эканлигимни исботламадимми? Қолаверса, моҳир балиқчининг одатларини ўрганиб, ҳар қандай обиҳавода ҳам тўрни қаерга ташлаш кераклигини билгани учун " у омадли балиқчи", деб атайсизларми?

Омад - бу ҳар қандай шароитда ҳам ундан вақтида фойдаланиб қолишга тайёр бўлмаган одамга фурсат сарфлаб ўтирмайдиган қудратли имконият.

– Сен биринчи йили йиғқан жамғармаларнинг баридан айрилиб қолганинда ҳам ўзингни йўқотиб қўймадинг. Бу сенинг жуда кучли ирода соҳиби эканлигиндан далолат беради. Аслида сен мутлақо бошқачасан, - деб гапга қўшилади дўстларидан яна бири.

– Кучли ирода?!- эътироз билдирди Арқад. - Бемаъ依лик! Наҳотки кучли ирода одамга туя ҳам кўтара олмайдиган ва энг кучли буқа ҳам ўрнидан қўзғата олмайдиган юкни кўтаришга ёрдам бериши мумкин, деб ўйласанг?! Кучли ирода - бу сен ўзинг учун белгилаб қўйган вазифани қандай бўлмасин бажаришга қатъий қарор қилишдан бошқа ҳеч нарса эмас. Агар мен ўз олдимга бирон-бир вазифани қўядиган бўлсам, у қанчалик даражада мураккаб бўлиб

кўринишидан қатъий назар, мен уни бажаришим керак. Акс ҳолда, қандай қилиб менда жиддий ишга қўл уриш учун ўзимга ишонч пайдо бўлиши мумкин?

Мисол учун, мен ўзимга "Юз кун давомида кўприқдан ўта туриб ҳар куни йўлдаги бир тошни олиб дарёга ташлайман" деб айтсам, мен бу ишни албатта бажараман. Агар еттинчи кунга келиб мен ўз олдимга қўйган вазифани унутиб қўйсам, "Эртага иккита тош ташлайман, - нима фарқи бор" деган гаплар билан ўзимни овунтириб ўтирмайман. Бунинг ўрнига мен орқага қайтаман-да ўтказиб юборилган тошни ташлайман. Йигирманчи кунга келиб эса мен: "Арқад, бу бемаъни иш. Нимага энди ҳар куни, албатта, битта тош ташлаш керак? Бирданига бутун бир уюмни ташлаб юборақол!" деб айтмайман ҳам, қилмайман ҳам. Мен ўз олдимга вазифа қўйдимми, демак, уни албатта бажаришим керак. Айнан шунинг учун ҳам, ўз гарданимга қийин ёки бажариб бўлмайдиган вазифаларни олмайман. Чунки менинг хотиржамлигим мен учун ҳаддан ташқари қадрлидир.

Шунда суҳбатга дўстлардан яна бири қўшилиб деди:

– Арқад, сен айтиб берган нарсалар ҳақиқатан ҳам ростлигига гумоним йўқ. Сенинг гапларинг ҳам оқилона, ҳам ҳаётий тажрибага бой. Бундан келиб чиқадики, шундай оддий қоидаларга амал қилиш билан ҳар қандай одам ҳам бой бўлиб кетиши мумкин экан-да?

– Бойлик фақат одамнинг ғайрати билан яратилади, - жавоб қилди Арқад. - Агар бой ўзига сарой қураётган бўлса, сизнингча унинг сарфлайдиган олтинлари зое кетадими?.. Йўқ, олтиннинг бир қисмини уста олади, бир қисмини - ишчи, бир қисмини деворларни безайдиган рассом... Натижада, сарой қурилишида қатнашаётган ҳар бир одам шу олтинлардан ўз улушини олади. Қуриб битказилганидан кейин-чи, ушбу сарой маълум бир қийматга эга бўлмай-дими, ахир? Сарой жойлашган ернинг ўзи-чи, унинг қиймати ўз-ўзидан ошмай-дими? Худди шунга ўхшаб, сарой атрофидаги ерларнинг қиймати ҳам ошмай-дими?

Бойлик жуда антиқа тарзда ўсади. Ҳеч ким унинг чегараларини олдиндан айтиб беришга қодир эмас.

Айтмоқчи, финикияликлар саҳродан иборат қирғоқларда баҳайбат шаҳарларни савдодан топган олтинлари ҳисобига қуришган.

– Унда, бизлар ҳам бойиб кетишимиз учун қандай маслаҳат берардинг? - сўради дўстларидан бири. - Йиллар ўтиб кетди, ёшимиз ҳам навқирон эмас, лекин, барибир, зарурат чиқиб қолса ишлатишга асраб қўйган ҳеч вақомиз йўқ.

– Мен сизларга, Алгамишнинг доно маслаҳатларидан фойдаланинг дейман. Унинг юқоридаги сўзлари доим кўз олдингизда турадиган бўлгунича такрорлайверинг.

Бу ғоя бутун вужудингизни эгаллаб олсин. Барча ўй-фикрларингиз унга йўналтирилган

бўлсин. Кейин эса, даромадларингизнинг қанча миқдорини жамғариш учун олиб қўйишингиз мумкинлигини белгилаб олинг. Жамғармангиз даромаднинг ўндан бир қисмидан кам бўлмаслигига ҳаракат қилинг ва шу заҳоти уларни четга олиб қўйинг. Тез орада сиз фақат ўзингизнинг ҳақингиз бўлган хазинанинг эгасига айланиш туйғуси нақадар буюк туйғу эканлигини тушуниб етасиз. Жамғармаларингиз кўпайган сайин, бу туйғу фақат мустаҳкамлашиб боради ва сиз учун жуда катта рағбатлантирувчи кучга айланади. Сизнинг ҳаётингиз янги, қувончли туйғу билан тўлади. Сиз янада кўпроқ пул ишлаб топишга имкон берадиган куч ва файратга тўлиб бораётганингизни ҳис қиласиз.

Кейин эса ўз хазинангизни сизнинг фойдангизга ишлашига мажбур қилинг. Уни ўз қулингизга айлантиринг. Улар болаласин ва болалари ҳам сизнинг фойдангизга ишлайдиган бўлсин.

Келажагингизга даромадни таъминлаб қўйинг. Қариган одамларга бир назар ташланг, унутмангки, орадан йиллар ўтиб, сиз ҳам уларнинг сафига қўшиласиз. Шунинг учун ўз пулларингизни, токи улардан ажралиб қолмай десангиз, эҳтиёткорлик билан ишга солинг. Сармоялардан юқори фоизли даромадларни ваъда қиладиган судхўрларнинг офиз кўпиртиришлари - соддадил одамларни алдаб ўзига жалб этиб, охир-оқибатда уларни хонавайронлик қисмати-

га гирифтор қиладиган ширин ёлғондан бошқа ҳеч нарса эмас. Асло судхўрларга яқинлашманг. Унинг ҳар қандай кўринишлари, мол-мулкни гаровга қўйиш ҳам ташвишдан ўзга нарса эмас.

Оилангиз муҳтожликда яшамаслигини таъминланг, чунки Оллоҳ бизни ўз ҳузурига қачон чақириб олишини билмаймиз. Бу мақсад учун ҳам ўз жамғармаларингизни йиғиб боринг. Узоқни кўзлайдиган одамлар бундай вазиятларни ҳам назардан четда қолдирмайдилар.

Маслаҳатни доно одамлар билан қилинг. Ёрдамни ҳамиша пул билан муомала қиладиган одамлардан ахтаринг. Токи улар Азмурнинг маслаҳатига ишониб, мен йўл қўйган хатога ўхшаш вазиятлардан сизни сақлаб қолишадиган бўлсин. Даромадингиз оз бўлса ҳам, лекин беҳатар ва ҳалол бўлсин.

Токи тирик экансиз, ҳаётдан лаззатланинг. Ҳаддан ташқари чиранманг ва сарф-харажатнинг оқилона миқдоридан кўпроғини тежашга ҳаракат қилманг. Агар даромадларингизнинг ўндан бир қисмини жамғариб туриб ҳам, қулай шароитда яшаб юрган бўлсангиз, шу миқдорда тўхтанг. Даромадга қараб буромад қилинг, лекин пулни сарфлашдан ҳам қўрқманг. Ҳаёт жуда бой ва унинг неъматларини эъзозланг!

Дўстлари унга миннатдорчилик билдириб, қайтиб кетишди. Айримлари эса шунчаки, индамай кетаётган эди, чунки уларда тасаввур қилиш қобилияти унчалик бой эмас, Арқад айтган гапларнинг маъносини етарли англашмаган-

ди. Кимларнингдир бу суҳбатдан ҳафсаласи пир бўлиб, мийиғида кулиб "шундай бадавлат одам ўзининг омади юришмаган дўстларига моддий ёрдам бериши керак эди", деб ўйлашарди.

Улардан баъзиларининг эса кўзлари чақнаб турарди. Чунки улар Алгамишнинг вақти-вақти билан ҳатто - Арқад олдига беҳудага келиб кетмаётганлигини англашарди. Алгамиш қашшоқ Арқаднинг қоронғуликдан ёруғлик томон йўл очиб бораётганлигини кузатарди. Ёруғликка чиқиб олган заҳоти эса, ўзига тайёрлаган жойни эгаллаб олди. Чунки ҳаётда ҳеч ким ўз ўрнини, токи масъулият юкини муносиб даражада кўтариб юришга тайёр эмас экан, шунчаки эгаллашга қодир эмас.

Арқад айтган сўзлар маъносини тўғри тушуниб етганлар кейинчалик ҳам унинг ёнига қайта-қайта бориб туришди. У дўстларини очиқ кўнгила билан кутиб оларди. Арқад катта ҳаётий тажрибага эга бўлган одамларга хос бўлганидек, уларга қимматли маслаҳатлар берарди. Ўзининг доно фикрларини улар билан баҳам кўрарди. Уларнинг жамғармаси нафақат йўқолиб кетмаслиги, балки қўшимча даромадлар ҳам келтириши учун фойдали сармоялар қилишларига ёрдам берди.

Алгамиш Арқадга, Арқад эса дўстларига очиб берган ҳақиқатни тушуниб етган кун одамларнинг тақдирида мўъжизакор бурилиш ясалган кун бўлди: "Ўзинг ишлаб топган пулларнинг бир қисми ҳақли равишда сеникидир".

БОЙИШНИНГ БЕШТА ҚОНУНИ

– Мабодо олдингизга бир қоп олтин ва ёнига бебаҳо ҳикматлар битилган лавҳ қўйишганида, қай бирини олардингиз?

Оқшом рутубатида янаям қорайиб кўринаётган ҳамроҳларининг юзларига гўё нур югурди.

– Олтин! Албатта олтинни олардик! - йигирма етти кишининг жўр овози эшитилди. Кекса Коли бобо, сирли кулимсиради.

– Тўхтанглар! - Ҳаммани тинчланишга даъват этиб, у қўлини кўтарди. - Дайди итларнинг тунда увиллашига қулоқ тутинг-а. Улар очликдан фингшияптилар. Тасаввур қилинг, итларга тўйгунича овқат бердингиз... Қорни қаппайгач, яна тонг отишию яна овқат ейиш кераклигини унутган итлар, бир-бири билан уришади ёки дуч келган жойларда санқиб юрадилар. Одамларда ҳам шу аҳвол. Уларга олтин ёки доно маслаҳатдан бирини танлаш имконини беринг-а, "маслаҳатингни пишириб е", - дея, одамизот олтинни жон деб сарфлайди. Вақт ўтиб олтин соб бўлгач эса, улар бармоқларини тишлашади. Олтин, - унинг қонунларини биладиган ва унга амал қиладиган кишилар учун яратилган.

Коли бобо, оқ кўйлаги этаги билан озғин оёқларини ўраб олди, чунки, кечки совуқ-изфирин кўзғалганди.

– Сизлар узоқ сафаримизда менга сидқидилдан астойдил, хизмат қилдиларинг, туяларим-

га қарадиларинг, жазирамаларда жонимни ва молимни ҳимоя қилиб, қароқчиларга қарши мардона жанг қилдиларинг. Миннатдорчилигим эвазига, мен сизларга бойишнинг бешта қонунини айтиб бераман. Бунақасини ҳали эшитмагансизлар, гапларимга диққат билан қулоқ осинг, айтганларимга, яхши амал қилсангизлар тез орада сизлар ҳам бой-бадавлат кишиларга айланасизлар.

У жимиб қолди. Вавилоннинг мусаффо осмонида, сайёҳлар боши узра беҳисоб юлдузлар чарақлаб турарди. Одамларнинг орасида, саҳро бўронларидан ҳимоя қилувчи миноралар қораси кўринади. Тим остига тўп-тўп моллар тахланиб, устига мол терилари ёпилган. Нарироқда қумликка чўк тушган бир тўда туя маза қилиб кавш қайтаряпти.

– Сен бизга, шундоқ ҳам жуда кўп қизиқ воқеаларни сўзлаб бердинг, ҳурматли Колибобо, - деди ҳаммол(юк кўтарувчи)лар бошлиғи, - Сенинг доно маслаҳатларинг, сен билан сафаримиз ниҳоясига етганидан сўнг ҳам, бизга ёрдам беришингга ишонаман.

– Мен сизларга, узоқ юртлардаги саргузаштларимни ҳикоя қилдим. Аммо ҳозир, Аркаддек ўта бой ва ақли инсоннинг донолиги ҳақида сўзламоқчиман.

– Биз, Аркад ҳақида эшитганмиз, - деди ҳаммоллар бошлиғи, - айтишларича, у, Вавилонда яшаган инсонларнинг энг бадавлати бўлган экан.

– Тўғри, Аркад ҳаммадан ҳам бой эди, чунки у, бойишнинг қонун-қоидаларини биларди. Энди мен, Аркаднинг буюк донолигини сўзлаб бераман. Ўзим эса, бу ҳақда, ёшлигимда Аркаднинг ўғли Номазирдан эшитганман.

Кунлардан бир куни, хўжайиним икковимиз, молларимизни Номазирнинг саройига тушириб, бой ўзига ёққан гиламларни чертиб-чертиб танлаб олгунича, тун бўйи ўша ерда қолиб кетганмиз. Ниҳоят, Номазирнинг кўнгли тўлиб, хариди тугагач, у бизни ўз дастурхонига, муздек шаробдан тотишга таклиф қилди.

Ўшанда Номазир, отаси Аркаднинг буюк донолигидан сўзловди, энди эса, мен сизларга айтиб бераман.

Вавилонда, ўзингиз биласизлар, бой кишиларнинг ўғиллари меросга эга бўлишларини кутиб, ота-оналари билан бирга яшашади. Аркад, бу одатни ёқтирмасди. Шунинг учун Номазир вояга етганида, унга қарата мурожат этади:

"Ўғлим, сен ҳозироқ менинг бойликларимга эга бўлишингни истайман. Бироқ, сен олдин, бойликни бошқара олишга уқувинг борлигини исботлашинг зарур. Шу боис, азиз фарзандим, сафарга отлан ва олтин топа олиш қобилиятингни намоён қил, одамларнинг ҳурматини қозон. Аввало, ёшлигимда ўзим мосуво бўлган икки имконият бераман. Биринчиси, мендан бир халта тилла оласан. Агар улардан ақл билан фойдалансанг, тиллалар сенинг келажақдаги му-

ваффақиятинг гаровига айланади. Иккинчиси: сенга доно маслаҳатлар битилган лавҳ совға қиламан, яъниким, лавҳга, бойишнинг бешта қонуни ёзилган. Агар ўғитларга қатъий амал қилсанг, олтинларни сақлаб қолишдан ташқари, уларни кўпайтириб ҳам оласан. Ўн йилдан сўнг ҳузуримга қайтиб келиб, барча қилган ишларинг ҳақида ҳисобот берасан. Мен уларни лойиқ деб топсам, сен меросга эга бўласан".

Шундай қилиб Номазир, бир халта тилла, шойи матога авайлаб ўралган тахтача, ва қулни олиб отга минганича йўлга чиқибди.

Орадан ўн йил ўтиб, келишганидек, Номазир отасининг уйига қайтди. Отаси унинг шарафига, дўсту-ёрон ва қариндош-уруғларни чақириб, катта зиёфат уюштирди. Еб-ичиб бўлишгач, Аркад хотини билан улкан залнинг тўридан жой олишди. Номазир эса, бошидан ўтганларини сўзлаб бериш учун ота-онасининг рўпарасига келиб турди.

Оқшом эди. Хира ёруғ улкан хонанинг шипи ёғли чироқлардан чиқаётган исга тўла. Оқ кийимли қулар улкан банан япроқларидан ясалган елпигичларда тутунларни ҳайдашмоқда. Рўй бераётган воқеа жуда дабдабали эди. Номазирнинг хотини, икки ўғли ва ошна-оғайнилари ҳикоя эшитиш мақсадида орқага тўшалган гиламларга ўтиришди.

– Азиз отажон!- чексиз ҳурмат ила гап бошлади Номазир, -мен сизнинг донолигингиз олдида тиз чўкаман. Ўн йил олдин, балоғат бўсаға-

сида турганимда, бойлигингизга текинтомоқ меросхўр бўлиб, ялло қилиб юриш ўрнига, сиз мени сафарга чиқишга, ҳаётда ўз ўрнимни топишга ундаган эдингиз. Олтинларингиздан фойдаланиш ҳуқуқини бердингиз, доно маслаҳатларингизни аямадингиз. Аммо тиллалар... о, отажон! Тан оламан, улар билан жуда қийналдим. Ғўрлигим боис, тиллалар менинг киссамда туришни хоҳламай, гўё ёш овчи чўчитиб юборган ёввойи қушлардек қочиб кетишди.

Аркад сирли жилмайди:- "Давом эт ўғлим, барча икир-чикирларигача айт".

– Мен, ўз қобиятимни синаб кўриш мақсадида Ниневияга- энди-энди ривожланиб бораётган шаҳарга йўл олдим. Ўша томонга кетаётган савдо карвонига қўшилиб, анча-мунча дўстлар ҳам ортирдим. Ҳамроҳларим, карвондаги икки тадбиркор ўсмирлар ҳақида, оғзиларидан бол томиб гапиришди. Дарров улар билан танишдим. Икковининг оппоқ тулпорлари ҳамманинг отларидан ўта гўзаллиги билан ажралиб туришидан ташқари, шамолдан ҳам тез эдилар. Сафаримиз давомида икки жўра менга бир сирни очишди: айтишларича, Ниневияда яшовчи бир бойнинг оти, ҳали бирор марта пойгада енгилмаган экан. Бундан кибрланиб кетган бой, бутун Вавилон подшоҳлигида ўзининг тулпориغا етадигани топилмаслигини эълон қилиб, пойга уюштираётган ва унга жуда катта миқдорда олтин тикибди. Янги дўстларим, икковининг учқур оқ тулпорлари ниневиялик бой-

ваччанинг эшаксифат отини осонгина енга оли-
шини мақтаниб, менга илтифот кўрсатишди:
яъни уларга шерик бўлишимни таклиф қилиш-
ди. Мен ҳам, жон деб рози бўлиб, мусобақада
қатнашдим...

– Оҳ, отажон, бизнинг отимиз шармандалар-
ча енгилди. Ўзим эса, деярли ҳамма олтинла-
римдан айридим (ҳикоя шу жойига етганида,
Аркад хоҳолаб кулиб юборди). Кейин маълум
бўлишича, буларнинг ҳаммаси, уста товлама-
чиларнинг иши экан... Иккитаси, доимо савдо
карвонларига қўшилиб олиб, саёҳат қилиб юри-
шар, менга ўхшаган гўл лақмаларни излаб то-
пиб, тузоққа илингиришар экан. Ниневиялик
бой ҳам, уларнинг шериги бўлиб, кейин мутга-
ҳамлар, ўлжани учга бўлишар экан.. Бу қаллоб-
лик, менга ҳаёт ўргатган биринчи дарс бўлди.

Аммо тез орада, унданда аччиқроқ, иккинчи
сабоғни олдим. Карвонда, яна бир ёш йигит би-
лан ҳам танишган эдим. Бадавлат оиланинг фар-
занди бўлган йигитча ҳам, Ниневияга- худди мен-
га ўхшаб, ҳаётда ўз ўрнини топиш мақсадида йўл
олган эди. Шаҳарга кириб келган кунимизнинг
эртасига, танишим, менга янгилик айтиб қолди:
Меросхўри йўқ давлатманд бир киши вафот этиб-
ди, энди унинг мол-мулкини, арзон-гаров сотиб
олиш имкони бор экан. Дўстим менга, тенг
ҳуқуқлик шерик бўлишни таклиф қилди, бироқ,
ўзи олдин Вавилонга бориб, тилла олиб қайтиши
керак эди. Даромадли ишни қўлдан бой бермас-
лик учун, у менинг тиллаларимдан фойдаланиш-

ни маслаҳат берди, ўз олтин улушини, кейинроқ кўшишини ваъда берди.

Орадан ойлар ўтсада, шеригим Вавилонга боришни хаёлига келтирмас, бунинг устига, ўзининг ношуд тожир ва ялқовлигини намоён этди. Охир-оқибат сабрим соб бўлиб, уни ҳайдаб юбордим.

Бу вақтга келиб, ишлар чаппасидан кетган, омборхонада яроқсиз моллар қолган, янги, сифатли мол сотиб олишга эса, тиллалар тугаб бўлганди. Қолган-қутган моллару, савдо растамни бир яҳудийга арзон- гаровга сотиб юбордим.

– Отажон, кейин ҳаётимда офир кунлар бошланди. Мен тинимсиз юмуш ахтарардим, лекин на бир ҳунарим борлиги на пул ишлаб топишга уқувим йўқлигидан, ҳеч қаерда ўрнаша олмадим. Мен отларимни, кейин хизматкоримни сотиб юбордим. Кейин, емак ва тунашга жой топиш учун ортиқча кийимларим ҳам сотилди. Аммо йўқчилик, кундан-кун ёқамдан маҳкамроқ бўға бошлаган эди.

Мана шундай мушкул дамларда, ўз обрў-этиборига эга инсон бўлиб етишишимга ишониб, мени узоқ ўлкаларга сафарга юборганингиз эсимга тушди, отажон. Ахир, сизнинг ишончингизни оқлашим керак эди-да!

Номазирнинг онаси, бошини қуйи солиб, юзини кафтларида беркитганича, пиқ-пиқ йиғларди... Номазир бир лаҳза жим қолди.

– Шунда, шойига ўралган, бойишнинг бешта қонуни ёзилган тахтачани, беркитган жойим-

дан олдим. Унга битилган доно маслаҳатларни ўқиб чиқиб англадимки, - агар шу ишни эрта-роқ қилганимда, тиллаларим йўқолмас экан, отажон. Ҳар бир қонунни ёдлаб олиб, мабодо омад менга кулиб боқса, ёшлик ғўрлиги эмас, етуклик тажрибаси менга дастурил-амал бўлишига қатъий ишондим.

Шу оқшом хонадонимизда тўпланган ёр-биродарларнинг фойдаси учун, отам менга ўн йил аввал ёзиб берган оқил маслаҳатларини ўқиб бераман:

БОЙИШ ҚОНУНЛАРИ

*** Ишлаб топган бойлигининг ўндан бир қисмини, ўзининг ва оиласининг келажаги учун қайгуриб, бир четга олиб қўядиган кишига тилланинг ўзи интилади.**

*** Тилла, уни оқилона режаларга дастмоя қилган ақлли кишиларга наф келтиради.**

*** Тилла, ҳимояга муҳтож, шу боис эҳтиёткорликни ва тажрибали тадбиркорларнинг маслаҳатини маъқул кўради.**

*** Ишбилармон, - аммо, ўзи тушунмайдиган соҳаларга ишлашга мажбурлашни тилла ёқтирмайди.**

*** Осон бойишдек хом-хаёл режалару етиб бўлмас ҳавасларга бойлигини сарфлаган кишидан, тилла қочади. (Тилла деганда, бу ерда сармоя, умуман, пулни назарда тутилади-таржимон)**

Мана шу, юқорида айтганларим, отам ёзган бойишнинг бешта қонунидир. Қонунлар ҳар қандай олтинлардан ҳам қимматли эканига амин бўлдимки, бу ҳақда ҳам ўрни келганда сўзлаб бераман.

Номазир отасига қаради: "Уқувсизлигим ва тажрибасизлигим, мени қандай хўрлик ва қашшоқликка солганини айтдим. Аммо, ҳар қандай қийинчилик ҳам, бир кун келиб тугайди. Мен, шаҳарнинг ташқи дарвозасини қураётган қулларга назоратчи бўлиб ишга жойлашганимдан сўнг, мушкулликлар тугади.

Бойишнинг биринчи қонунини ўрганиб олганим ҳолда, ҳар бир ишлаб топган пулларимдан бир чақалаб йиға бошладим. Имконият туғилиши биланок, чақаларимга кумуш танга кўшардим. Бу амалиёт жуда секин ва машаққатли кечарди, чунки тўлақонли ҳаёт кечирини хоҳлардим-да! Топган пулларимни тежаб-тергаб сарфлардим, ўн йилдан сўнг отамнинг олдига, бир халта тилла билан қайтишга қатъий қарор қилган эдим.

Бир куни, мен танишиб олган назоратчилардан бири: "Сен, ёш бўла туриб, пулларингни деярли сарф қилмаяпсан-а, бир қисмини йиғяпсанми?"- деб, сўраб қолди. -Ҳа,- дедим мен. -Аҳмоқлигим туфайли, отам берган пуллардан мосуво бўлдим. Энди, энг катта орзум, роса кўп тилла йиғиб, юзимни ёруф қилиш".

- О, мақсадинг улуғ, экан. Йиққан пулларингни ишга солиб, яна кўпроқ тилла топиш мумкинлигини биласанми?

– Э, фўрлигимдан, отамнинг тиллалари мени ташлаб кетди. Яна ўшанақа воқеа қайтарилиб, чув тушиб қолишдан кўрқаман.

– Агар менга ишонсанг, пулларингни ишга солиб, даромад олиш йўларини ўргатаман, - деди у. - Бир йилдан сўнг, шаҳарнинг ташқи деворини қуриш ишлари тугайди, кейин, ҳар бир кириш постга шаҳарнинг душмандан ҳимоя қила олувчи, бронзадан ясалган дарвозалар ўрнатилади. Ниневияда бу дарвозаларни қуриш учун металл етишмайди. Режам оддийгина: биз, бир неча кишилар, тиллаларимизни кўшиб, узоқда жойлашган мис ва қалай конига махсус карвон бўлиб борамиз, кейин, шаҳарга унинг дарвозалари учун металл олиб келамиз. Подшоҳ дарвозалар тайёрлашга буйруқ берганда, фақат биз металл топиб бера оламиз, ҳукмдор, металл учун катта ҳақ тўлайди. Мабодо, подшоҳимиз, биздан металл сотиб олишни хоҳламаса, барибир молимизни бозорда катта фойдасига сотишимиз мумкин, деб ишонтирди.

Бу таклифда мен учинчи қонун: - тажрибали тадбиркорнинг маслаҳатидан фойдаланиш имконини кўрдим ва унга амал қилиб, ютқазмадим. Тужжорий амалиётимиз муваффақиятли чиқиб, менинг камтарона жамғармам анча бойиди.

Кейин мен, ўша гуруҳ таркибида бошқа манфаатли режа-тадбирларда ҳам қатнашдим. Менинг шерикларим, қайси соҳага пул тикишса, фойда олишни биладиган, уста тадбиркор-

лар эканлар. Пул тиккан киши зиёнга ботмай, имкон бориचा катта фойда олиши учун улар ҳар бир иш бошладан аввал, пишиқ-пухта режа ишлаб чиқишарди. Ғўрлигим боис, ўзим йўл қўйган шубҳали пойга ўйинлари ва олди-сотди амалиётларига, бу одамлар асло йўл қўймас эдилар, улар ҳар қандай товламачиликни дарров фош қилардилар.

Шу одамлар билан, мен ўз маблағимни хавфсиз ва фойдали ишларга тикишни ўргандим. Йиллар ўтиб, бойлигим тез суръатда ўсиб борди. Ўзим, бошда йўқотган тилларимни қайта тиклабгина қолмай, уларни анча кўпайтириб ҳам олдим.

Ўн йиллик ҳаётимда-омад мендан юз ўтирганида ва кулиб боққанида ҳам, машаққатлар чекиб тажриба ортирганимда ҳам, - отам ёзиб берган бойишнинг бешта қонуни, ҳеч қачон панд бермади. Бу қонунларни билмаган кишиларнинг қўлига тилла камдан-кам тушади, аммо, тез сарф бўлиб кетади. Аммо, кимда-ким шу қонунларга қатъий амал қилса, тилла, унинг қўлига айланади.

Номазир гапиришдан тўхтаб, четроқда турган қулга ишора қилди. Ғулом қўлида бирданига учта оғир чарм халта кўтарганича, соҳибининг ёнига келди. Улардан бирини Номазир отасининг оёқлари остига-полга қўйиб, падарига мурожаат этди:

– Сиз, бир халта Вавилон тилласини берган эдингиз. Мен, оғирлиги тенг бўлган бир халта

Ниневия тилласини қайтаряпман. Менимча, бу тенг айирбошлаш эканини, ҳамма кўриб турибди.

Яна менга, доно маслаҳатларингиз битилган тахтача берган эдингиз, унинг ўрнига сизга, икки халта тилла қайтаряпман. Шу сўзларни айтиб, Номазир қулнинг қўлидан, қолган икки-та халтани олиб, биринчи халтанинг ёнига қўйдида тиз чўкиб, ота-онасининг оёқларини бўса қилди.

-Бу билан мен, сизнинг доно маслаҳатларингизни, тилладан ҳам аъло кўришимни исботламоқчиман. Доно панд-насиҳатларни тилла билан ўлчаб бўлармиди? Тадбиркорликда донолик, - тажриба бўлмаса, тилла тез ғойиб бўлади. До-нишманд, оқил кишиларда эса, тилла кўпайгандан-кўпаяди. Буни, мана шу уч халта тиллалар исботлаб турибди.

Сизнинг оқил маслаҳатларингиз туфайлигина, бой ва ҳурматли кишига айланганимни, ҳузурингизда туриб айтиш менга қанчалар қувонч бахш этаётганини билсангиз эди, отажон!

Арқад қўлини ўғлининг бошига қўйди: "Сен, ҳамма сабоқларни яхши ўзлаштириб олибсан. - Оллоҳга шукур! Ўз бойлигимни ишониб топшира оладиган ўғлим борлигидан, мен ўта бахтиёрман!"

Коли бобо ҳикоясини тугатиб, эшитувчиларга синовчан назар ташлади.

- Биз учун, Номазирнинг тарихи қандай аҳамиятга эга? - сўради у. -Қай бирингиз, отан-

гиз ёки қайнотангизнинг олдига бориб, мол-мулк ва маблағингизни оқиллик билан бошқараётганингиз ҳақида ҳисобот бера оласиз? Агар сиз, уларга "мен узоқ сафар қилдим, кўп нарсаларни билдим ва кўп пул ишлаб топдим" аммо, таассуфлар бўлсинки, ёнимдаги тиллалар жуда оз, маблағимнинг бир қисмини ақл-ҳуш билан сарфладим, бир қисми, ўйин-кулгуга сарфланди, лекин тиллаларнинг каттагина миқдорини, аҳмоқлигим тўғрисида йўқотдим", - десангиз отангиз ёки қайнотангиз нима деб ўйлашади?

Агар шу пайтгача, фақат тақдир-қисматнинг хоҳишига кўра кимдир бой-бадавлат, кимдир эса камбағал-қашшоқ бўлади - деб ўйлаётган бўлсангиз, қаттиқ адашасиз.

Бойишнинг бешта қонунини билган ва унга қатъий амал қилган инсонгина, давлатманд бўлади.

Ёшлигимдан шу қонунларни билиб олиб, тўхтовсиз амал қилиб келаётганим учун, мен омадли савдогарга айландим. Ҳамиша ёдингизда сақланг. Тез келган бойлик, тез кетади. Эгасига қувонч бахш этувчи давлат, аста-секин, мукаммал билим ва офир, машаққатли меҳнат орқали йиғилади. Ўзгалар кучи, маблағи, бойлиги ҳисобига тўплаган, қўлга киритган даст-моялар ҳеч қачон кишига моддий ва руҳий ҳаловат бағишламайди. Алдамчи, товламачилар, бир кун ит азобида ўлиб кетишади.

Пул ишлаб топиш, ақли, меҳнаткаш киши учун роҳатбахш машғулотнинг ўзидир. Бироқ

топилган маблағни асраб қола олиш, уни кўпайтириш қобилияти, ҳаммага ҳам насиб қилмаган.

Беш қонуннинг ҳар бири, чуқур маънога эга. Уларнинг замиридаги заковатни кўра олганим учун, мен беш қонунни ёддан биламан. Мен ҳозир айтадиган сўзларни такрор бўлса-да яхшилаб уқиб олинг, токи яна қайтаришимга тўғри келмасин.

Бойишнинг биринчи қонуни :

Ишлаб топган маблағнинг ўндан бир қисмини, ўзининг ва оиласининг келажаги учун қайгуриб бир четга олиб қўядиган кишига тилланинг ўзи интилади.

Кимда-ким ишлаб топганининг ўндан бир қисмини, доимо бир четга йиғиб борса ва тўплаган маблағини, манфаатли тадбиркорлик режаларига дастмоя қилса, йиғаетган бойлиги аста-секин катталаша боради. Кейин, бойлик соҳибини нариги дунёга кетганида ҳам, оиласи, шу маблағ ҳисобига қийналмай кун кечиради. Бу қонун тилла - ҳудди шунақа ҳусусиятга эга кишиларга интилишини тасдиқлайди. Мен, буни ўз ҳаётим мисолида исботлашим мумкин. Қанча кўп тилла йиғсам, улар менга ишлаб, кўпайиб бораверди. Мен, топганларимни ўндан бир қисмини йиғиб бориб, ишга солган тиллаларим, менга янада кўп тиллаларни етаклаб келди, - айни мана шугина биринчи қонуннинг асл маъносидир.

Бойишнинг иккинчи қонуни:

Тилла уни оқилона режаларга дастмоя қилган ақлли кишиларга наф келтиради.

Аслида тилла, - бебаҳо ишчи. Имконият туғилиши биланоқ, кўпайишга, янада кўпроқ миқдорга етишга ҳаракат қилади. Топганининг ўндан бирини йиға олган киши учун, манфаатли режаларга тилласини дастмоя қилиш имконияти туғилади. Йиллар ўтган сайин даромад ҳам кўпайиб бораверади.

Бойишнинг учинчи қонуни:

Тилла ҳимояга муҳтож, шу боис эҳтиёткорликни ва тажрибали тадбиркорларнинг маслаҳатини маъқул кўради.

Тилла, эҳтиёткор, ҳушёр соҳибига интилангандек, таралла-бедод, ҳисоб-китобни, меҳнат қадрини билмаган кишилардан қочади. Ўз маблағини, наф келтирувчи режаларда ишлатиш мақсадида, доно маслаҳатларга қулоқ осган кишининг бойлиги сақланиб қолишидан ташқари, анча кўпаяди ҳам.

Бойишнинг тўртинчи қонуни:

Ишбилармон - ўзи тушунмайдиган соҳаларда ишлашга мажбурлашини, тилла ёқтирмайди.

Тилласи бўлсаю лекин уларни соф фойда берувчи қайси соҳага киритишни билмайдиган кишилар қийин аҳволда қоладилар ва шошганларидан ўз туйғуларига ишониб, танлашда адашишлари мумкин. Бу эса тилланинг кўлдан кетиши демакдир. Бойлигидан мосуво бўлишни хоҳламаган киши, тажрибали, оқил тадбиркор-

ларнинг маслаҳатига қулоқ тутади. Доно маслаҳатларга амал қилмай, ўз билганларича иш тутувчилар -яъни, ўзбилармонлар ҳаммани адаштиради, қийин аҳволга солиб қўяди.

Бойишнинг бешинчи қонуни:

Осон бойишдек хом-хаёл режалару етиб бўлмас ҳавасларига бойлигини сарфлаган кишидан мутлақо тилла қочади.

Тиллага энди-энди эга бўлганда, гўр кишилар "эртага у қилвораман, бу қилвораман" қабилада ҳой-хаёлларга берилади. Ўйланмаган режасиз, - мақсад ва ҳаволи орзулар, товламачиларнинг баландпарвоз ваъдалари оз фурсатда бой қилиб юборадигандек ўзига магнит каби тортади. Мана шунда бундайин хатарли амалиётларнинг ортида қандай хавф яширинганини биладиган тажрибали тожир савдогарлар маслаҳатига қулоқ осиш фойдадан холи бўлмайди.

Шуни алоҳида таъкидлаймизки, бугунги энг уста ишбилармонларнинг ҳам камида 30-50 фоизи товламачилар ғалвирига тушган, қўли куйган, тили, пули куйган кишилардир.

Ҳа, сиз ҳам Ниневияга кетаётганда, Номазирни алдаган товламачиларни унутманг, лақма ва тажрибасиз кишилар бундай муттаҳамларнинг тузоғига осонгина илинадилар.

Мана шу ерда, мен ўз ҳаётим тарихини тугатаман. Бойишнинг қонунларини сизларга сўзлаб бериб, ўз муваффақиятларим сирини очдим.

Тўғрисини айтганда, бу ҳеч қанақа сир эмас, ҳар бир инсон билиши шарт бўлган ҳақиқатлардир.

Эртага, биз Вавилонга кириб борамиз. Қаранглар, ибодатхонадан юқорироқда доимо ёниб турувчи машъалани кўряпсизларми? Бу, - тилла шаҳарнинг тимсоли. Эртага ҳар бирингиз, ҳалол меҳнатингиз орқали орттирган тиллаларга эга бўласиз. Хўш, азиз дўстларим! Муҳтарам китобхонларим! Саволимга жавоб беринг:

Тилладан қандай фойдаланганингиз ҳақида ўн йилдан сўнг, қандай ҳисобот берасиз?

Агар, ораларингиздан, Номазирдек иш тутувчи, - яъни, унинг отаси Арқаднинг доно маслаҳатларига амал қилиб, тилласининг бир қисмини, наф келтирувчи тожирликка ишлата олувчи топилса, унда, у ҳам айни Номазирдек бадавлат ва ҳурматли кишига айланади. Оқилона амалиётларимиз ҳаётимиз давомида бизга қувонч ва роҳат бахш этиш учун орқамиздан эргашиб юради. Ғўрлик ва лақмалигимиз эса хўрлик ва хорлик келтиради. Бу ҳақда унутмаслик лозим. Ҳаётимиз давомида бизни омадсизликлар таъқиб этавериши, бажаришимиз лозим бўлган қандайдир амалиётларни амалга оширмаганлигимиз бўлади, - бу бизнинг бой берган имкониятларимиздир.

Вавилоннинг бойликлари битмас-туганмасдир, ҳеч ким унинг ҳисобига етган эмас. Йиллар ўтиб кўпайиб бораётган бу бойликлар, бошқа юртларнинг хазиналари каби, оқил савдо-

гарларнинг машаққатли меҳнатига берилган ҳақдир.

Сизларнинг хоҳишларингиз, ҳатти-ҳаракатларингиз, сеҳрли кучга эга. Куч-қувватингизни бойишнинг бешта қонуни билан уйғунлаштирсангиз, - Вавилоннинг бойликлари сизники бўлади.

ВАВИЛОНЧА ҲАМКОРЛИК

Эликта тилла танга! Ҳеч қачон Роданнинг , - вавилонлик найза тайёрловчи устанинг - ҳамёнида бунчалик кўп тилла бўлмаганди. Подшоҳ саройидан чиққан уста, асосий кўчадан шаҳдам юриб келаркан, ўта бахтли эди. Тилла тангаларнинг ҳамёнида ёқимли жаранглаши Роданга ҳаётида эшитган энг ёқимли мусиқа бўлиб эшитилди.

Эликта тилланинг ҳаммаси - ўзники! Уста ҳалиям ўз омадига ишонмас эди. Жингир-жингир қилаётган ана шу кичкина металл парчалари, - қанчалик кучга эгая! Уларга, кўнглинг тусаган барча нарсани, - катта ҳовли-жой, ермулк, қўй, туя, от ва арава, умуман барча кўпгина ашёларни сотиб олса бўлади!

Бойлигини қандай сарфласа бўлар экан-а? Ҳозир сингиси яшайдиган ёнбош кўчага бурилар экан, Родан фақат ёнидаги хазина ҳақида ўйларди, холос.

Бир неча кундан сўнг омадли Родан тилла тақинчоқлар ва ноёб матолар билан савдо

қилувчи Матоннинг дўконига кириб келди. Атрофидаги нозик тақинчоқларга назар солмай тўғри дўконнинг одам яшайдиган ичкари қисмига ўтди. У ерда эндигина қалин гиламга жойлашиб олган Матон, қора танли қули келтирган таомни емакка қўл чўзиб турган экан.

– Бошим қотиб қолди, нима қилишни билмаяпман, маслаҳат берсангизчи, биродар, -деди Родан эшикдан кириб.

Матоннинг рангпар, касалманд сариқ юзларига табассум югурди:

– Қандай бебошлик қилиб қўйдингки, менга арз билан келибсан? Қиморда ютқазиб қўйдингми? Ёки бирота жанон бошингни айлантириб қўйдими? Мен сени кўп йиллардан буён биламан, ҳали бирор марта олдимга ёрдам сўраб келмагансан.

– Менга олтин эмас, сенинг доно маслаҳатинг керак бўлиб қолди.

– Анавини қаранг-а! Ҳеч ким, судхўрнинг олдига маслаҳат сўраб келмайди, ёки қулоқларим нотўғри эшитяптими?

– Мен рост айтяпман...

– Наҳотки? Уста Родон, -барчадан ақлироқ экан, чунки Матоннинг олдига тилла учун эмас, маслаҳат олгани келибсан. Аксарият, бу хонага, енгил-елпи ҳаёт кечиришларнинг оқибатлари ва ўз хатоларини тузатиш умидида, олтин олгани келишади, аммо маслаҳат сўраб, илк маротаба ташриф буюришди. Гап шундаки, биродар, бошига ташвиш тушган кишига, ай-

нан мендай одам керакли йўл-йўриқни кўрса-та олади, ана шунақа. – Сен, мен билан бирга тушлик қилишинг керак, Родан, - гапида давом этди у. - Эй, Андо!- қулини чақирди Матон. - Дўстим Радонга чиройлам гиламча тўшаб бер, кўпгина ноз- неъматлардан ва катта косада шароб келтир. У, мендан маслаҳат сўраб келибди, бугун Родан, азиз меҳмон бизга... Энди, дўстим, бошингга тушган ташвишдан сўзлачи.

– Ҳамма гап, подшоҳнинг совғасида-да!

– Подшоҳнинг совғасини ташвиш деб айта-япсанми? Қанақа совға экан у?

– Ҳукмдоримиз, шахсий соқчилари учун мен ясаб берган найзалардан жуда хурсанд бўлиб кетиб, эликта тилла танга совға қилувди. Энди, уларни қандай сарф қилишни билмай, бошим қотган. Ҳар соатда, таниш-билишлар бойлигимдан озгина қарз бериб туришимни сўрайвериб, жонга тегишмоқда.

– Бу табиий ҳол. Тилласи борлардан кўра, олтинга эга бўлишни хоҳловчилар-анча кўп. Нима, уларга "йўқ"- деб айта олмайсанми? Ироданг бўшми?

– Э, кўпчилигига йўқ дедим, бироқ, баъзан "майли" дейиш осонроқ кечади. Масалан, жондилимдан яхши кўрганим - синглимга йўқ дея олмайман-ку!

– Гапинг тўғри, сингилга сўраганини бериб, хурсанд қилиш керак.

– Тўғрику-я, лекин, у пулни, эри Араман учун

сўраяптида. Эрини давлатманд савдогар сифатида кўрмоқчи. Синглимнинг фикрича, эрининг ҳозирча омади чопмаётган эмиш. Мен тилларимни бериб турсам, оёққа туриб олиб, келадиган даромадидан қарзини қайтарармиш...

– Дўстим, - унинг гапини бўлди Матон, - сен жуда жиддий мавзудан сўз очдинг. Қўлингдаги тиллалар сенга улкан масъулият юклайди, дўст-биродарларинг билан муносабатларингни ўзгартириб юборади. Сен бойлигингни йўқотиб қўйишдан ёки товламачилик қурбонига айланишдан қўрқа бошлайсан. Шу билан бир вақтда тилла, куч-қудрат туйғусига чўмдириб, яхшилик қилишга ҳам ундайди.

Жониворлар тилини тушунадиган ниневиялик деҳқон ҳақидаги масални эшитганмисан?! Менинг гапларимга яхшилаб қулоқ солиб, айтганларимга амал қилсанг, қарз бериш тиллани бир қўлдан бошқа қўлга ўтишидан бошқа нарса эмаслигини тушуниб оласан.

Ўша деҳқон ҳар оқшом ҳовлисида жониворларнинг суҳбатини тинглаб ўтирар экан. Бир куни хўкиз ўзининг аччиқ тақдиридан эшакка нолиётганини эшитиб қолибди: "Мен азондан қаро хуфтонгача офир омочни тортиб юришга мажбурман. Аёзли қишда ва жазирама ёзда, оёқларим офриб, бўйним қотиб қолса ҳам барибир ишлашга мажбурман. Сенинг эса вақтинг чоғ ўтади, устингга бахмал ёпишади ва сен хўжайинни миндириб юрасан, холос. Агар хўжайин ҳеч қаёққа бормаса, кечгача маза

қилиб майсаларни чимдиб ётасан".

Эшак табиатан аҳмоқ бўлсада, хўкизга раҳми келибди: - "Дўстим, дебди у - ишинг ниҳоятда офир, биламан, кўлимдан келганида жон деб ёрдам берардим. Мен сенга дам олиш йўлини ўргатаман. Эрталаб, қул сени бўйнингга омоч илиш учун келганида ерга ётиб олиб бўкиравер, шунда у хўкиз касал бўлиб қолганини, бугун ишлолмайди деб ўйлайди. Хўкиз эшак айтганидек қилибди ва қул соҳибининг олдига келиб, хўкиз касал бўлиб қолганини, бугун омочни умуман тортолмаслигини айтибди. Ундай бўлса, - дебди деҳқон эшакни далага олиб чиқ, бугун у ишласин".

Дўстига маслаҳати билан ёрдам бермоқчи бўлган эшак, кечгача ўзи ишлашга мажбур бўлибди. Кечқурун бўйнидан офир омочни ечганларида ҳориганидан оёқларида аранг турарди.

Деҳқон икковининг суҳбатини тинглаш учун яна ҳовлига чиқибди.

- Сен ҳақиқий дўстсан, -дебди хўкиз, - доно маслаҳатинг туфайли кечгача маза қилиб дам олдим.

- Мен эса, - эътироз билдирибди эшак, -барча раҳмдиллар бировларга ёрдам беришни хоҳловчилар сингари, сенинг ўрнингга ишлашга мажбур бўлдим. Энди ишдан бўйин товлама, чунки агар эртага ҳам ер ҳайдай олмасанг, хўжайин сени қушхонага топшириб юборишни қулига тайинлади, ўзим эшитдим. Менимча, тўғри қилади, чунки сен ялқовсан. Улар бир-бирла-

рига бошқа сўз демадилар ва ўртадаги дўстлик ҳам барҳам топди...

– Энди менга қиссадан ҳисса чиқариб бера оласанми?

– Анча таъсирчан ҳикоя экан, - жавоб берди Родан. - Лекин маъносини мен англамадим.

Э, хулоса оддийгина: агар дўстингга ёрдам бермоқчи бўлсанг, шундоқ қилгинки, уни эзаётган ташвиш, сенинг бошингга тушмасин.

– Чиндан ҳам оқилона ҳикоя экан. Аслида ҳам синглаймнинг эрининг, омадсизлигини ўзимга олмоқчи эмасман... Менга қара, Матон, сен кўпчиликка қарз берасанми, олган пулларини қайтаришадими?

Матон, кўпни кўрган кишилардек, маъноли жилмайди:

– Тиллаларинг ўзингга қайтишига кўзинг етмаса, қарз бериб бўларканми? Тилласи қандай мақсадларга ишлайди ва бу ҳамкорликдан фойдаси билан қайтиб келиш- келмаслигини аниқлай олмаган сармойдор, - бу ҳунарини ташлаши керак. Қарз бериш, - пулни кўкка со- вуришми ёки даромадли ишми, - шуни кўра би- лиш ҳам, ақл-заковат белгисидир. Ҳозир мен сенга, қарздорлар, гаровга ташлаб кетган буюмларни сақлайдиган омонат сандиғимни кўрсатаман.

Матон хонага, устига қизил балқут ёпилган ва ён-атрофи бронза тахтачаларидан безалган сандиқни олиб кирди. Уни полга қўйиб, қопқо- фини очди:

–Ҳар кимга қарз бераётганимда, эвазига ундан бирор буюмни гаров олиб қолиб, то пулларим ўзимга қайтмагунича, шу сандиқда сақлайман. Пулимни олиб келганларида, буюмларини қайтараман, акси бўлса, менинг ишончимни оқламаганлардан эсдалик сифатида ашёлари менда туради. Бой кишиларга қарз бериш хавфсизроқ, чунки уларнинг ер-мулки, қимматбаҳо зеб-зийнатлари, туялари бор, қарзини тўлай олмаса, уларни сотиш мумкин. Баъзан, баҳоси олган пулидан бир неча бор катта тақинчоқларни гаровга қолдиришади, баъзан, мабодо қарзини ўз вақтида қайтара олмаса, ер-мулкларини менга ўтказишлари ҳақида тилхат ёзиб қолдиришади. Шу йўл билан мен ўзимни нопок қарздорлардан ҳимоя қиламан.

Қарз олувчиларнинг бошқа тоифаси ҳам бор. У инсонлар, меҳнат қилиб, пул топа оладилар. Улар қаторига, сен ҳам кирасан. Агар улар ҳалол бўлсалар, ёки бахтсизликка йўлиқмасалар, ўз вақтида олган пулларини фойдаси билан қайтардилар. Шунақа одамларга қарз берсам, инсонпарварлик қилган бўламан.

Яна шунақа инсонлар ҳам учрайдики, уларда на мол-мулк ва на даромад бор. Ҳаёт ниҳоятда шафқатсиз, ҳамма ҳам ҳаётда ўз ўрнини топа олмайди. Унақаларга мен шунчаки пул берганимда, алақачон хонавайрон бўлардим. Лекин шу билан бирга, уларни ўз кулфати билан, ёлғиз қолдиролмайман ва агар дўстлари, ошналари ҳалол инсонлигини тасдиқлаб, кафил-

ликка олишса, қарз бераман. Мана қара, - Матон сандикдан бронза зийнат буюмни олди ва қип-қизил матосидан чиқариб оҳиста силади: тақинчоқ умрбод менда қолади, боиси, унинг хўжайини оламдан ўтган. Мен бу тақинчоқни, - унинг соҳибини қадрлагандек, жуда қадрлайман, чунки у дўстим эди. Дўстим, шарқдан, соҳибжамол қизни олиб келгунича, менинг савдодаги шеригим эди. Бутун Вавилонда, ундайин гўзални топа олмас эдингиз. Дўстим бор-йўғини, шу ҳурлиқонинг кўнглини олиш йўлида сарфлаб юборди, ақл-ҳушини йўқотиб қўйгандек эди гўё. Тиллалари тугагач, олдимга рамгин ҳолда келди. Мен биродарим билан узоқ суҳбатлашдим ва ҳаммасини қайта бошлаши учун ёрдам беришга ваъда қилдим. У эртаю кеч тинимсиз меҳнат қилишни айтиб, ҳамма авлиёларни ўртага қўйиб қасам ичди. Бироқ орзулари амалга ошмади. Икковлари жанжаллашиб қолишганида аёл унинг юрагига пичоқ санчган.

- Қизчи?- сўради Родан

- Мана, шу тақинчоқ, ундан қолган бор-йўқ буюм.

Матон, қизил матони яна меҳр билан силади.

- Қилиб қўйган ишидан қўрқиб кетган қиз, ўзини дарёга ташлаган... Бу икки қарз, энди ҳеч қачон қайтиб келмайди. Ҳис-ҳаяжонга берилган инсонлар, биздақалар учун жуда хавфлидирлар, Родан, шуни билиб қўйсанг, фойдадан холи эмас. Мана бу эса, бутунлай бошқа

тарихдан ҳикоя қилади. - Матон, ёввойи буқа суягидан ясалган узукни қўлига олди. - Бу узук, бир деҳқонники. Мен унинг хотинидан гилам сотиб оламан. Қурфоқчилик келиб, уларнинг оиласи оч қолди. Мен деҳқонга ёрдам бердим ва у, янги ҳосилни йиғиб-териб олганидан сўнг қарзини қайтарди. Эртасига деҳқон қайтиб келиб, узоқ юртлардан келган савдогарлар, ўша-ёқларда яшовчи фаройиб эчкилар ҳақида гапиришганини айтди. Уларнинг узун ва майин жунидан гўзалликда беқиёс гиламлар тўқиса бўларкан. Деҳқоннинг сафарга бориб, бир отар эчкилар келтириш учун пул сўради. Мен унга айтган тилласини бердим. Ҳозир у, эчкилари билан қайтиб келган. Янаги йил мен вавилон бойларини нодир гиламлар билан лол қолдираман ва улар, бундайин гиламларга эга бўлмоқ учун бор давлатларини аямайдилар. Эртага деҳқон қарзини тўлаб, узугини олиб кетади.

- Наҳотки, қарздорлар, қарзини тўлашга шовшилса? - ҳайрон қолди Родан.

- Агар улар, олган фойдадан қарзини тўласа, бу менга маъқул. Аммо, инсонлар шахсий бюджетдаги йиртиқни ямаш учун қарз сўраса, мен, пул беришдан олдин юз бора ўйлаб кўраман.

- Манави буюм ҳақида гапириб берчи, - илтимос қилди Родан, сандиқдан оғир, қимматбаҳо тошлар билан безатилган тилла билакузукни чиқариб.

- Менинг дўстимга аёллар ёқади шекилли, - Матон маъноли тиржайди.

– Мен ҳам қари эмасман, - эътироз билдирди Родан.

– Менинг бунга шубҳам йўқ, аммо бу сафар севги тарихини эшитаман деб, овора бўлма. Билакузукнинг эгаси, семиз юзларини ажин босган кампир, уни эслашим биланоқ баданимга титроқ киради. Қачонлардир кампиршонинг пули кўп бўлган, лекин, оғир дамлар келиб, оиласи қашшоқлашиб қолади. Аёл яккаю ягона ўғлини савдогар қилмоқчи бўлади ва тилла сўраб менга мурожаат этади. Шундай қилиб, кампирнинг ўғли, - бир шаҳардан мол сотиб олиб, уни бошқа шаҳарда сотадиган савдо карвонининг хўжайинига шерик бўлиб олди.

Савдо карвонининг хўжайини, фирибгар экан: бечора ўсмирни, бегона шаҳарда пулсиз, буюмсиз қолдириб, бор-шудини ўғирлаб қочиб кетган. Йигитча балофатга етса, қачонлардир қарзини қайтарар, аммо ҳозирча, қуруқ ваъдалар оляпман, холос. Барибир мен ютқазмадим, чунки билакузукнинг нархи мен берган пуллардан анча баланд.

– Кампир сендан маслаҳат сўрамабди-да? Қарздан кўра, анчагина фойдали бўлармиди.

– Афсуски, маслаҳат сўрамади. У аёл ўғлини давлатманд, кўлини чўзса ҳар тарафга етадиган қудратли киши сифатида тасаввур қилиб, ҳеч нарсани эшитишни истамади. Таваккал қилаётганимни билардим, лекин кампир гаровга қўяётган билакузукни кўриб, йўқ дея олмадим.

– Манави эса, - ҳикоясини давом эттирди Матон, учи тугилган қора арқонни сандиқдан чиқариб,- туялар савдоси билан шуғулланадиган Небатуруга тегишли. У, каттароқ уюр-пода сотиб олмоқчи бўлсаю пули етмаса, менга муурожаат этади. Небатуру- оқил савдогар. Мен унга ишонаман, шунинг учун, сўраганини бераман. Менинг ишончимни оқлаган, бир сўзлик тожирлар Вавилонда анчагина. Уларнинг гаровга қолдирган буюмлари, сандиғимда кўп турмайди. Диёнатли савдогарлар-шаҳримизнинг фахри. Вавилонда савдо-сотик доимо авжида бўлиши учун, уларга ёрдам беришдан, мен ҳам манфаатдорман.

Матон, сандиқдан бирюзадан ўйиб ишланган қўнғизчани олиб, нафрат ила полга ирғитди:

– Мисрдан олиб келинган арзимас матоҳ. Берган тиллаларимни қайтариб оламанми - йўқми, бунинг эгаси, - ёш йигитчага барибир. "Қарзингни қачон қайтарасан?- деб сўрасам" - Э, қора қисмат мени таъқиб қилиб ётибдию қандай тўлайман, пулингиз шундоғам кўпку! -" деса бўладими?! Айтчи, мен нима қилишим керак? Буюм, йигитчанинг отасига тегишли эди. Бечора, ўглининг орзусини амалга ошираман деб, ер-мулкидан, қўйларидан мосуво бўлди. Йигитча олдин муваффақиятли иш олиб бораётган эди, бироқ кейин у, ўзини буюк савдогар деб ҳис қилдию аммо, билим ва тажрибаси йўқлигидан инқирозга учради.

– Ёшлик - бебошлик. Улар, бойишнинг тез ва осон йўлини, бойлик орқасидан келадиган кўнгиликларни қидирадилар. Тез фойда олиш учун ёшлар қарзга ботиб, ўйламай иш бошлайдилар. Мақсадсиз қарз олиш, - бу, кейинчалик юқорига ўрмалаб чиқиб кетиш жуда мушкул бўлган ўра мисол эканлигини улар англамайдилар... Умуман олганда, ёшларнинг қарз олишига мен қарши эмасман, аксинча, хурсанд бўламан. Фақат, олдинда оқилона ва аниқ мақсад бўлиши шартлигини тушунтираман. Ўзим ҳам, илк фойдамни, қарзга олган тиллаларимдан топганман.

– Энди мен, нима қилишим керак, ўзинг айтчи? Иши терс кетганидан, йигитча тушкунликка тушиб қолган, ҳамма нарсага беҳафсала. У, қарзини тўлаш учун, умуман ҳаракат қилмаяпти. Отасидан ер-мулк ва қўйларини тортиб олиш, менга ҳам офир...

– Сен менга кўп, қизиқ воқеаларни айтиб бердинг, - дўстининг сўзини бўлди Родан. - Лекин саволимга жавоб олмадим. Синглимнинг эрига, эликта тилла тангамни қарз бериб тураверайми? Бу пуллар менинг учун катта аҳамиятга эга-да!

– Синглинг ажойиб аёл, мен уни жуда ҳурмат қиламан. Агар унинг эри келиб, мендан элик тилла танга бериб туришимни сўраса, мен ундан пулни қандай мақсадлар учун ишлатаман, деб сўрардим.

Агар у, савдогар бўлмоқчи эканини, айни менга ўхшаб қимматбаҳо тошлар ва ноёб ме-

беллар олди - сотдиси билан шуғуланмоқчи эканлигини айтса, мен яна: "савдо қилиш касбини биласанми? Молни қаерда арзон нархга сотиб олиш мумкинлигидан хабаринг борми, кейин уни қайси шаҳарда қимматига сотасан? -деб сўрардим. Куёвинг, ҳамма саволларимга "ҳа" деб, жавоб бера оладими?"

- Йўқ, жавоб бера олмайди, - тан олди Родан. -У, олдинлари менга қарашарди, кейин, бироз вақт дўконларда ишлади.

- Ундай бўлса, мен унга " сенинг қарорингда оқиллик етишмайди, савдогар ўз ишини яхши билиши лозим" деган бўлардим. Орзу-ҳаваснинг ўзи камлик қилади. Табиийки, куёвингга қарз бермасдим.

Мабодо, синглингнинг эри, "ҳа, мен савдогарларга кўплаб ёрдам бериб юрганман. Қайси йўлдан Смирнага бориб, у ердан арзон-гаров гиламлардан сотиб олишни уддалайман, Вавилонда яшайдиган анча -мунча давлатманд кишиларни танийман ва уларга гиламларни қиммат нархда сотиш кўлимдан келади"- деб жавоб берса, унда мен, " мақсадинг, ҳатти-ҳаракатинг мақтовга сазовор, агар менга пулларимни қайтара олиш ҳақида кафолат топширсанг, сенга жон деб, элик тилла қарз бериб тураман" - дердим. Лекин куёвинг, " мен ҳурматга сазовор кишиман, шунинг ўзи кафолат бўлмайди-ми?" - деса, мен унга " - сандиғимдаги ҳар бир тангани жуда қадрлайман. Ахир, Смирнага кетаётганингда, карвонингга қароқчилар ҳужум

қилиши, тиллаларингни ёки молингни тортиб олиши мумкинку, унда, қарзингни қандай тўлайсан" - дердим.

– Биласанми, Родан, тилла- бу менинг молу жоним. Уни қарзга бериб юбориш жуда осон, аммо ўйламай иш қилинса, чапак чалиб қолаверасан. Берган тиллаларини, қайтиб келишини таъминлай олсагина у ақили одам бўла олади.

– Бошига ташвиш тушганларга, тақдиру азалдан калтак еганларга ёрдам бериш савобли иш албатта. Ўз ишини энди-энди бошламоқчи бўлиб турган ёшларга ҳам ёрдам қўлини чўзиш фойдадан ҳоли эмас. Чунки мен улар ҳаётда муваффақият қозониб, ҳурматли кишиларга айланишларини истайман. Аммо кўмаклашиш оқилона бўлмоғи лозим, акс ҳолда, бошида ҳикоя қилиб берганимдек, эшакнинг ҳолатига тушиб қолиш мумкин.

– Ҳм, яна саволингга жавоб бермадим-а? Қулоқ сол, Родан: Эликта тиллани ўзингда қолдир. Сенинг меҳнатинг эвазига берилган мукофот фақат сенга тегишли ва улуш сўрашга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Мабодо, ўзинг хоҳласанг ва тиллаларингни қарзга бериб, уч ҳисса кўпайтириб қайтариб олишга кўзинг етса, унда марҳамат. Тилла ўлик мол бўлиб ётишига мен ҳам қаршиман, аммо, таваккал қилишни ҳам ёқтирмайман. Хўш, найза ясовчи уста бўлиб, ишлаётганингга неча йил тўлди.

– Уч йил.

– Подшоҳимизнинг совғасини ҳисобга олмаганда, қанча пул йиғдинг?

– Учта тилла танга.

– Ҳар йили, биттадан тилла йиғиш учун анчайин камтарона ҳаёт кечиргандирсан?

– Худди шундоқ.

– Унда айтчи, ҳаёт лаззатларидан воз кечиб, элик йил офир меҳнат қилиб, сен эликта тилла йиға оласанми?

– Ҳа, албатта.

– Синглинг, узоқ йиллар қийинчиликда, машаққат чекиб топилган элик тиллани ўзини буюк савдогар ҳисоблаётган эрининг орзу-ҳаваслари домига ташлай оладими?

– Агар, сенинг сўзларинг билан гапирадиган бўлсам, менимча, бундай қилмайдиган бўлади-ёв.

– Унда, синглингнинг уйига боргинда: - Мен уч йил эртадан-кечгача нафсимни тийиб меҳнат қилдим. Ҳар бир офир кечган йилда, биттадан тилла танга орттирдим. Сен, менинг суюкли синглимсан, эринг, савдогар бўлмоқчи экан, - қаршилигим йўқ. Аммо эринг менга ўз савдо режасини кўрсатсин, агар уни, дўстим Матон, "оқилона тузибди" - деб маъқулласа, унда мен ҳеч иккиланмай, пулларимни қарзга бериб тураман ва эринг муваффақият қозониб олишини исботлаши керак" - дегин. Агар куёвинг, қўлидан бирор иш келишини исботлай олмаса пулни қайтараман деган сўзлари, - қуруқ гап, холос.

– Савдо-сотикдан жудаям кўп тилла ортиб қолаётгани учун ҳам мен ҳамкорлик билан шуғулланаман. Менинг ортиқча тиллаларим бошқаларнинг пул ишлаб топишида ёрдам беришни истайман, - ўзим ҳам, бундан албатта манфаатдорман. Лекин бу, тиллаларимни дуч келганга осонликча бериб юбораман деганим эмас, ахир мен ҳам уларни оғир меҳнат қилиб топганман-да. Шунинг учун, қайтаришларига кўзим етмаса ва фойда кўришга ишонмасам, ҳеч қачон қарз бермайман.

– Мен сенга Родан, манави ажойиб сандигимнинг кўп сирларини очдим. Бунинг ичидаги буюмларга қараб туриб, сен инсондаги ожизона ўй-ҳаваслару қайтаришнинг сира иложи бўлмасада, барибир, қарз олаверишдек улкан хоҳишни тасаввур қиласан. Кўпинча, катта умид кўзи билан боқилган тадбирлар, меҳнат қилишга лаёқат ва уқув йўқлиги боисидан, пуч хом-хаёлга айланади. Ҳозир сенинг ёнингдаги тиллалар Родан, сенга янада кўпроқ тилла ишлаб бериши мумкин. Агар бойлигингни асраб-авайласанг, тиллаларинг сенга катта даромад келтириб, ҳаётингни қувонч ва шодликларга тўлдиради. Мабодо озгина эҳтиётсизлик қилсанг, тамом, пулларинг қўлдан кетиб, умрингнинг охиригача афсус-надомат қилиб ўтасан...

– Ҳамёнингда сақлаётган тиллаларни нима қилмоқчисан?

– Асраб қолмоқчиман.

– Яхши жавоб бердинг, - маъқулади Матон. Кўряпсанми, -сенинг биринчи хоҳишинг, - бойлигингни асраб қолиш. Нима деб ўйлайсан, тиллаларингни синглингнинг эрига берсанг, қайтариб олишга кўзинг етадими. энди,?

– Пулларим кўлдан кетадими, деб кўрқаман, чунки у, тиллани айлангириш санъатидан бе-хабар.

– Демак, бошқалар олдидаги масъулият ҳақида ўзингни қийнаб турли хаёллар билан бошингни қотирма. Агар оиланга ва дўстларингга ёрдам бермоқчи бўлсанг, бойлигинг кўлдан кетмайдиган бошқача усул топ. Эсдан чиқарма: осон бойишдек хом-хатала режаларга бойлигингни тиксанг, тиллангдан мосуво бўласан. ...Агар, тиллаларингни асраб қолсанг, уларни нима қилмоқчисан?

– Менга ишлаб, кўпайишларини истайман.

– Яна оқилоно жавоб бердинг. Тилла, савдода айланиб, даромад келтириш учун яратилган Оллоҳнинг неъматиди. Ақл-заковат билан, ишончли амалиётда айлангирилса, инсоннинг бойлигини ёшлигидаёқ икки баробар кўпайтириши мумкин. Агар таваккалга иш тутсанг, пул олувчини яхшилаб суриштирмасанг ҳам, хавф остида қолади. Сен ишончли, кафолатли, ҳалол одамлар билан ҳамкорлик қил. Бемақсад кўп сўзловчилардан қоч. Шунинг учун, дарҳол улкан фойда олишни орзу қилувчи такасалтанларнинг амалга ошмас режаларига ҳеч қачон учма. Улар, одатда савдо -сотик санъатини

билмайдилар. Озроқ даромад олсангда, бироқ, бойлигингни умринг давомида асраб қоласан. Ҳамкор қидирсанг тажрибали, ишида муваффақиятга эришган ақл-ҳушли тожирлар орасидан қидир, шунда сенинг тиллаларинг уларнинг раҳбарлиги остида доимо даромад келтираверади. Шунда сен ўз оталарингнинг доно маслаҳатларидан фойдалана олмаган бой хонадоннинг ўғиллари йўлиққан қисматга дучор бўлмайсан.

Родан доно панд-насиҳатлари учун дўстига миннатдорчилик билдирганида, Матон яна гап бошлади:

– Подшоҳнинг совғаси, сенга буюк донишлик манбаи бўлиб хизмат қилсин. Чиндан ҳам эликта тиллангни асраб қолмоқчи бўлсанг, жуда эҳтиёт бўлишинг керак: йўлингда, сени кўплаб шайтоний ҳислар кутиб турибди. Одамлар сендан "маслаҳати"ни аямайди. Улкан фойда олишни кўзловчи режалар таклиф қилинади. Бироқ менинг сандифимдаги буюмлар тарихи, сени огоҳликка чорлайди: Мабодо, пулинг қайтиб келишига кўзинг етмаса, битта тангани ҳам қарзга бера кўрма... Мабодо, яна менинг маслаҳатимга эҳтиёж туғилса, хоҳлаган пайтингда уйимга келавер. Мана қара, сандифимнинг қопқоғига ўйиб ёзиб қўйган сўзларни ўқи. Менимча, ушбу мақол ҳам қарз кўтарганга, ҳам пул берганга бир хил тааллуқли:

Улкан афсус-надоматдан кўра, эзгина ҳушёрлик афзал.

ВАВИЛОН ДЕВОРЛАРИ

Кекса жангчи Банзар, Вавилон деворларининг чўққисига олиб чиқувчи йўлакни кўриқлаб турибди. Юқорида аскарлар девордан ошмоқчи бўлган душман кўшинларига қарши мардонавор жанг қилмоқдалар. Буюк шаҳар ва унда яшовчи юз минглаб аҳолининг ҳаёт-мамоти, ҳозир аскарларнинг жасоратию уддабурронлигига боғлиқ бўлиб қолган.

Теварак-атрофда ҳужумга ўтган ёвнинг ҳайқириқлари, аскарларнинг бақир-чақири, минглаб отларнинг кишнаши ҳукмрон. Бронза дарвозага зарб билан урилаётган найзаларнинг тўққиллаши эшитилади.

Кўчада, шундоққина дарвоза рўпарасида камонлар билан қуролланган бўлинма турибди. Унчалик кўп бўлмаган бу кўрқмас ўсмирлар, мабодо душман шаҳарга ёриб кирса, ҳужумни қайтаришга шай турибдилар. Вавилоннинг асосий кўшини ҳозир подшоҳ билан Шарққа юриш қилиб кетган эди. Ҳеч ким душман ҳужумини кутмагани боис, шаҳарни ҳимоя қилишга озроқ аскарлар қолдирилган эди. Кутилмаганда, Шимолдан ассирияликларнинг кўшини мўр-малахдек ёширилиб келиб қолди. Мана энди шаҳарни ҳимоя қилиш бутунлай Вавилон деворларига боғлиқ.

Банзарнинг олдида шаҳар аҳолиси йиғила бошлади. Кўрқиб кетган одамлар, жангнинг

бориши ҳақидаги ҳар бир янгиликни жон қулоғи билан тинглаб, тинимсиз ичкарига олинаётган ярадорлар ва ҳалок бўлганларнинг оқими-ни, чуқур қайғу ва умидсизлик билан, кузатиб қолардилар.

Ҳужум роса чўққисига етди. Уч кунлик қамалдан сўнг, душман бор кучию қўшинини, шаҳарнинг шу қисмига, айти шу дарвозага ташлади.

Ҳимоя аскарлари, деворнинг энг тепасида, унга тирмашиб чиқаётган ёвни тинимсиз ўққа тутишар, устларидан қайнаган мой қуйишар, девор устига чиқиб олишга улгурганларини эса, найза санчиб ўлдиришарди. Бироқ душман ҳам тек ўтиргани йўқ: Вавилон аскарларига қарата, камондан, ёмғирдек ўқ ёғдириб ётибди.

Рўй бераётган даҳшатли ҳодисаю янгиликларнинг қоқ марказида бўлган кекса Банзар дарвозага ҳаммадан яқин турганидан янги ҳужум нафасини илғарди.

Қари савдогар унга яқинлашди:

– Айтчи! Ростини айт! – ялинди у. – Душман аскарлари шаҳарга киролмайдими? Менинг ўғилларим, ҳозир шоҳ билан бирга, бечора хотинимни ҳимоя қиладиган киши қолмаган. О, ахир улар, бор-шудимизни ўғирлашадику! Менинг таомларим... Лаънатилар ҳеч нарсани қолдирмайдилар. Биз қариб қолганмиз, бизни ҳатто қулликка ҳам олишмайди... Э воҳ, очликдан ўлиб кетамиз чоғи. Айт, айт ахир, ёв шаҳарга кирадими?

– Тинчланинг, ҳурматли тожир, - жавоб берди тажрибали жангчи. - Вавилоннинг деворлари мустаҳкам. Бозорга қайтингда, - шаҳар деворлари подшоҳнинг хазинасини кўриқлаганидек, сизларни ҳам бойликларингизни ҳимоя қилишини айтиб, хотинингизни тинчлантиринг. Деворга яқинроқ юринг, бўлмаса учиб кетаётган ўқлар, яралаб қўйиши мумкин.

Қария кетиши билан унинг ўрнини чақалоқ кўтарган жувон эгаллади:

–О, жанобим, девор тепасида нималар бўляпти? Мен, ярадор эримни тинчлантиришим керак, ростини айтинг. Ярадор бўлиб, иситмада ётса-да, кўлига қурол беришларини талаб қилаяпти, мени ва боласини ҳимоя қилмоқчи! Эримнинг айтишича, агар душман шаҳарга кириб олса, ҳаммани аямай қириб ташлармиш.

–Сенга ҳам айтаман, эй аёл, Вавилон деворлари сени ҳам, чақалофингни ҳам ҳимоя қила олади. Ана, ёв қўшинининг устига қайнаган мой қуяётган аскарларимизнинг, қичқариқларини эшитмаяпсанми?

– Эшитяпман, лекин-дарвозага урилаётган қурол зарбларини ҳам эшитяпман-да!

–Эрингнинг ёнига қайт, деворнинг мустаҳкамлигию ҳар қандай ҳужумга чидаш беришини унга айт. Девор тепасига чиқа олган ҳар бир душман шу заҳотиёқ янчиб ташланяпти. Эҳтиёт бўл, девор ёнидан кет".

Банзар ўзини четга олиб, оғир совут кийган жангчиларни ўтказиб юборди. Бронза қалқон-

ларни жангиллатиб, найзаларни маҳкам чангаллаган аскарлар югуриб ўтиб кетишгач, Банзарнинг ёнида кичкина қизча пайдо бўлди:

– Жангчи амаки, биз ўлмаймизми? - сўради қизалок, кўзлари намланиб. - Аскарларнинг бақирришларини эшитяпман, қонга беланган одамларни кўраяпман. Мен кўрқиб кетяпман. Энди бизнинг оиламиз, - онам, кичкина укам ва бешикда ётган сингилчамга нима бўлади?

Тажрибали жангчининг кўзлари қисилиб, вужуди мағрур тус олди:

– Кўрқма, ширинтойим, - болага далда берди у, - Вавилоннинг деворлари сени, онангни, кичкина укачангни ва бешикда ухлаётган сингилчангни ҳам ҳимоя қила олади. Ўз фуқароларини ҳар қандай ёвдан асраш учун ҳам юз йил олдин малика Семирамида шу деворларни қурдирган. Ҳали ҳеч ким шу деворларни бузиб киролган эмас.

Уйингга қайтгинда, Вавилон деворлари, барчани бемалол ҳимоя қила олишини, онанг ва укаларингга айт.

Кунлар ва тунлар алмашса-да, кекса Банзар постини тарк этмади. Ҳар соатда унинг кўзи олдида юзлаб шаҳар ҳимоячилари жангга кирар, кейин уларни ярадор ёки ўлик ҳолатда девордан тушириб олишарди. Атрофида эса, олдингидек, кўрқиб кетган шаҳар аҳолиси гувиллар ва "Девор мустаҳкамми?" - деган савол беришдан чарчамас эди. Уларнинг ҳаммасига, Банзар бир хил: "Вавилоннинг деворлари бар-

чамизни ҳимоя қила олади" - дея, мағрур жавоб берарди.

Душман қайта-қайта уюштираётган ҳужумлари кучайгандан кучайиб, уч ҳафтаю беш кун давом этди. Ёнидан олиб ўтиб кетаётган ярадор жангчиларнинг танасидан оққан қон оёқлари остини қонли балчиққа айлантиргани сайин Банзарнинг лаблари қимтилиб, кўзлари қаҳрли тус оларди. Ёв кун сайин деворга яқинлашар, ҳар тунда ҳалок бўлган аскарларнинг мурдалари девор ёнидан олиб кетилиб, қирадирларда дафн этиларди.

Тўртинчи ҳафтанинг бешинчи туни, ҳужум шиддати сусайди. Тонгги қуёш нурлари чекиниб ортига қайтиб кетаётган душман аскарларидан кўтарилган чангни аранг ёриб ўтди.

Шаҳар деворлари устини ғалабадан дарак берувчи ҳайқириқлар тутиб кетди. Ғалаба қозонишларига энди ҳеч ким шубҳа қилмасди. Ҳимоячиларнинг бақир-чақир, шаҳар кўчаларию майдонларида акс-садо берганда бутун аҳоли ёпирилиб уйларидан чиқиб, кўчаларни тўлдириб юборди. Салкам бир ойдан бери қўрқув-таҳлика остида яшаган одамлар, энди қувончдан тинмай ҳайқирардилар. Шаҳарнинг энг юқори ибодатхонаси - Ваалнинг минорасидан, ғалаба салюти уча бошлади. Осмонда тез ёйилаётган кўк тутун, янгиликдан ҳаммани бохабар этмоғи даркор эди.

Вавилоннинг деворлари буюк ҳимоя воситаси эканликларини яна исботлаб, шаҳарнинг

битмас-туганмас бойликларини асраб қолдилар ва аҳолининг тинч, фаровон турмушини таъминладилар.

Вавилоннинг асрлар давомида забт этиб бўлмас тоғ мисол сабот билан турганининг сабаби, - шаҳар ҳар томондан батамом ҳимояланган эди. Бошқача бўлиши ҳам, мумкин эмасда!

Вавилон деворлари ҳали-ҳанузгача, инсониятнинг ҳимояга муҳтожлигига буюк намуна бўлиб келмоқда. Бу эҳтиёж, азалдан инсоннинг табиатида бор. Бугунги кунларда ҳам, одамзод ўзини турли усумларда асрашни ўрганган бўлсада, ҳимояланишга бўлган эҳтиёж, асло сусаймаган. Мамлакат ва унинг фуқаролари мудофааси ва ҳимояси ҳам аҳолининг, юртнинг тараққиёт даражаси билан боғлиқ!

Ҳимояси кафолатланмаган юртда асло барқарорлик, хотиржамлик, ва ривожланиш бўлмайди.

Ҳар қандай бало - офатлардан, аввало Худо асрайди, кейин яна бизни, суғурта жамиятларининг, банкдаги ҳисоб-рақамимизнинг ва ишончли режаларга киритилган дастмояларимизнинг мустаҳкам деворлари ҳимоя қила олади.

Ҳимоясиз қолиш - келажакни барбод этади.

ВАВИЛОНЛИК ТУЯ ФУРУШ

Киши қанчалик оч бўлса, унинг онги ўта аниқ ишлаб, бурни ҳам таом исини янада ўткирроқ ҳис қилади. Меъдаси мусаффо бўлади. Ошқо-

зони тўлиб кетган кишиларнинг ҳазм аъзолари ёмон ишлайди. Меъдада бадбўйлик кучаяди. Ҳазм бўлмаган овқат қолдиқлари баданда қизиш ва терида турли тошма ҳамда қичиш пайдо бўлишига сабаб бўлади. Оғиздан чидаб бўлмас бадбўйлик анқиб туради. Бундай ҳолат одамни ланж қилиб, мияни ғовлатиб юборади.

Азурнинг ўғли Таркад, худди шундоқ ўйларди. Икки кун ичида бечора, фақат бегона боғ деворидан осилиб тушган шохдан узиб олгани - икки дона анжир мевасини еди, холос. Учинчисига қўл узатишга улгурмади, чунки боғ соҳибаси қарғаганича у томон югуриб келарди. Бозорда бемақсад санғиб юраркан, аёлнинг шаффиллаши Таркаднинг қулоғи остидан кетмас ва айни ўша манзара уни сотувчи кампирнинг саватидаги иштаҳани қитиқлаётган мевалардан ўғирлашдан тийиб турарди.

Вавилон бозорлари, иси тотли турли-туман емакларга тўла эканлигини у олдин ўйлаб кўрмаган экан. Бозордан чиқиб, Таркад меҳмонхонага яқинлашди ва ошхона олдида уёқдан-бу ёққа юрарди. У бирор таниши учраса бир-икки чақа қарз олишга, пули бўлса, меҳмонхона соҳиби, ўзини хуш кутиб олишига ишонар эди. Пулинг бўлмаса, овқат олиб ейиш рўёга айланади.

Чуқур хаёлларга чўмганидан ўзи учрашиш-ни асло истамаган ориқ, бўйи узун - туялар савдоси билан шуғуланувчи Дабазирга тўқнашиб кетай деди. Баъзан-баъзан уч-тўрт чақа, кумуш

танга қарз кўтариб турадиган барча ҳақдорлари ичида, у Дабазирдан ҳайиқарди, чунки ундан олган пулларини белгиланган муддатда қайтармай, хотиржам юраверарди-да.

Дабазир уни кўриб, хурсанд бўлиб кетди:

– Ана, Таркад ҳам шу ерда экан! Сени излаб юрган эдим. Бир ой олдин икки чақа пул қарз олгандинг, ундан олдинроқ эса, битта кумуш танга бергандим. Тўғрими? Бугун менга пул керак, қарзингни қайтарсанг девдим, йигитча. Учрашганимиз яхши бўлди-да.

Жойида қотган Таркаднинг юзи бўғрилиб кетди. Ҳозир қорни сурнай чалаётганда, Дабазир билан тортишишга асло тоқати йўқ эди.

– Таассуфдаман, - минғирлади Таркад, - аммо ҳозир ёнимда кумуш танга тугул, бир чақа ҳам йўқ.

– Унда топиб кел, - қистади Дабазир. - Оғир дамларингда сенга ёрдам берганман, эсингдами? Яна отангинг эски дўстиман. Менга қарзингни қайтариш учун бир-икки тага топа оларсан-а?

– Ҳеч омадим чопмаяпти, шунинг учун пул тополмаяпман.

– Омадим келмаяптимиш! Худонинг қаҳри-ни келтирма. Қарзини тўлашга ҳаракат қилмай, яна қарз устига қарз оладиганларнинг барини омадсизлик таъқиб этаверади... Мен билан юр, ўғлим, то мен, овқат тановвул қилгунимча, гаплашиб оламиз. Сенга бир воқеани айтиб бераман.

Дабазирнинг гапларига умуман тоқати бўлма-са-да, дастурхонга таклиф қиляпти-ку, деб ўйлаган Таркад, унинг олдига тушди.

Дабазир йигитчани емакхонанинг энг чекка бурчагига бошлаб боргач, икковлари кичкина гиламчаларга чордона қуришди.

Ошхона хўжайини Коскор жилмайиб уларнинг олдиларига келганида, Дабазир бепарво унга буюрди:

– Десертга ёғлиққина калтакесак, яхшилаб қовуриб, устидан соус қуйилган эчки оёғи, нон ва кўплаб мева-чева келтир, қорним оч, бир маза қилай. Ҳа, дарвоқе, дўстимни ҳам ёдингдан чиқарма: унга бир коса муздек сув бер, бугун ташқари анча иссиқ.

Таркаднинг кўксини бир нима тимдалагандек бўлди. Наҳотки, манови нусха тотли эчки оёғини паққос тушираётганида, унинг рўпарасида ўтирволиб, сувнинг ўзини ичишга мажбур бўлсая. Таркад гап тополмай филт этиб ютинди.

Аммо жим ўтириш, Дабазирга ёт эди. У жилмайиб ён-атрофдаги хўрандалар билан сўрашиб чиққач, гапида давом этди:

– Қайсидир куни, Урфадан қайтган савдогар билан гаплашиб қолувдим. У ерда бир бой яшаркан. Ўша бойнинг сариқ рангли текис тоши бор эканки, эгаси уни деразасига ўрна-тиб, уйини ёмғир сувларидан ҳимоя қиларкан. Савдогарнинг айтишича, ўша тошнинг ажойиб хусусияти бўлиб, у орқали ташқари-

га қарасанг, атроф умуман бошқача кўри-
нармиш. Танишим ҳам, рухсат сўраб, тошга
қараган экан бутунлай бошқача манзаралар-
ни кўрибди... Нима сенингча, олам одамнинг
кўзига бошқача кўриниши мумкинми, нима
дейсан?

– Бир нарса дея олмайманми, деб, кўрқаман,
- деди йигитча, кўзларини Дабазирнинг олди-
да, катта товоқда, ўзидан буғ чиқариб ётган
гўшт бўлакларидан узолмай.

– Дунё, умуман бошқача кўринади, мен бун
биламан, чунки ўз бошимдан ўтказганман ва
ҳозир шу воқеани сўзлаб бераман.

– Ия, Дабазир ҳикоя бошларкан, - шивирла-
ди ёнларида тушлик қилаётган киши шеригига
ва гиламчасини суриб, яқинроқ ўтириб олди.

Емакхонанинг бошқа мижозлари ҳам, Даба-
зирни тинглаш учун таомларини кўтариб ке-
либ, ярим доира ҳосил қилиб жойлашишди.

Таркад уларнинг ҳаяжонли гала-ғовурлари-
ни эшитар, қўлларида чангаллаб олган, тотли
гўшт парчаларини кўрар... Фақат унинг олди-
да таом йўқ. Дабазир унга овқат таклиф қил-
мади, ҳатто ликопчадан тушиб қолга нонни ҳам
раво кўрмади.

-Ҳозир сўзламоқчи бўлган воқеам, - ҳикоя-
сини бошлади Дабазир қўлидаги қовурилган
эчки оёғидан тишлаб узиб олиш учун, бир оз
тин олволгач, - ёшлигимда бўлиб ўтган. Туялар
савдоси билан шуғуллана бошлаганимга ҳам
ўша ҳодиса сабабчи... Мен, қачонлардир Сури-

яда қул бўлганимни ораларингда бирор киши биладими?

Бу гапдан, тингловчилар донг қотишди.

Ҳаммани лол қолдирганидан хурсанд Дабазир гўштдан яна бир тишлаб, давом этди:

– Ёшлигимда, эгар ясовчи уста бўлган отамнинг ҳунарини ўргандим. Отам икковимиз, унинг устахонасида ишлардик, мен ёш хотиним билан яшардим. Ёшлигим ва тажрибасизлигим туфайли ишлаб топганларим ўзимнинг ва чиройли ёш хотинимнинг эҳтиёжларини аранг қондирарди. Отамнинг ҳурматидан, дўконлар менга молларини насияга бера бошлашди.

Гўрлигим, бепарволигим сабаб, - ишлаб топган пули миқдоридан кўпроқ сарф қилувчи киши, ўз ҳавас-хоҳишлари қулига айланишини, шу йўл орқали келажакдаги бало-офатларни чақириб олишини, - ҳали билмасдим. Шунинг учун, орқа-кетига қарамай, хотинимга қимматбаҳо либослар, уйга чиройли буюмлар сотиб олавердим.

Аввалига, ҳаммаси силлиқ кетди. Кейин ишлаб топаётган пулларим яшашга ва қарзларимни тўлашга етмаётгани маълум бўлди. Ҳақдор дўкондорлар, олган молларнинг пулини қайтаришимни талаб қилиб мени таъқиб эта бошлаганларида ҳаётим дўзахга айланди. Мен дўстларимдан қарз олар, лекин уларга ҳам пулларини вақтида қайтара олмасдим. Ишим кундан-кун чаппа кета бошлади. Хотиним отамнинг уйига қайтди, мен эса Вавилонни тарк

этиб, бошқа шаҳарда омадимни синаб кўрмоқчи-бўлдим.

Икки йил нотинч ва бесамара дарбадарликда ўтди. Мен савдо карвонларида, савдогарларга хизмат қилардим. Тезда, ҳимоясиз карвонларни талайдиган қароқчилар тўдасига қўшилиб қолдим. Албатта бу, отам ва ўзимга лаънат келтирадиган машғулот эдию аммо, мен дунёга рангли ойна орқали қарар, қанчалик тубан кетганимни тушунмасдим.

Биринчи талончиликда олтин, шойи ва бошқа қимматбаҳо буюмлар олиб кетаётган бой карвонга ҳужум қилиб, жуда катта ўлжаларга эга бўлдик. Кейин, тиллаларни Гинир шаҳрида созуриб, тезда еб-ичиб юбордик.

Иккинчи сафар эса, омад кулиб боқмади. Талон-тарождан сўнг, бизга, карвон соҳиблари ёллаган маҳаллий қалъа жангчилари ҳужум қилишиб, ҳаммамизни асир олишди. Икки тўдабошимизни қатл этиб, гуруҳнинг бошқа аъзоларини Дамашққа обориб, қип-яланғоч ечинтириб, қуликка сотиб юборишди.

Мени икки кумуш тангага суриялик бой сотиб олди. Ёш ва келишган йигит бўлганим учун бошқалардан кескин ажралиб турардим. Янги хўжайиним то мени уйига олиб келиб тўртта ходим ахталанган қул сифатида топширмагунича рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни, қизиқарли саргузашт сифатида қабул қилардим.

Ана ўшандагина даҳшатли вазиятга тушиб қолганимни англаб етдим. Қаҳрли ва бераҳм

сахройилар олдида, ҳеч қандай ҳуқуқи йўқ, қуролсиз ва қочишга ҳам йўл тополмайдиган нотавон бўлиб қолган эдим. Беҳаёларча мени бош-оёқ томоша қилаётган тўрт аёлнинг рўпарасида, қўрқувдан титраб турарканман, бирортасининг раҳмини келтиришим мумкинмикин, - деган ўй ўтди миямдан. Ёши улуғроқ, Сира, - бойнинг биринчи хотини, менга тикилиб тураркан, юзи қилт этмади. Умидим узилган ҳолда, нигоҳимни ундан олиб, ўта гўзал, иккинчи аёлга қарадим. Бироқ соҳибжамол ҳам худди ҳайкалга қарагандек менга бефарқ тикилиб турар, қолган икки ёш жувонлар эса, нуқул бир-бирини туртиб ҳиринглашарди.

Аёлларнинг рўпарасида уларнинг ҳукмини кутиб турарканман, назаримда орадан бир неча асрлар ўтиб кетгандек бўлдиёв. Жувонларнинг ҳар бири кундоши қарор қабул қилишини кутиб турарди, чамамда. Ниҳоят Сира: " - Бичилган қулларимиз кўп, аммо туя ҳайдовчилар етишмайди. Бутун хаста онамни кўриб келмоқчи эдим, аммо туямни ишоним мумкин бўлган қул йўқ. Бу қулдан сўрангчи, туяга қарашни билармикин", - деди совуққина.

Хўжайиним менга қаради: " - Туяларни сал бўлса-да тушунасанми? Мен қувончимни аранг яшириб". - Ҳа, туяни тиз чўктира оламан, юк ортиб узоқ сафарларга бошловчилик қила оламан, керак бўлса, эгар-юганини ҳам таъмирлайман - деб жавоб бердим. "Қулнинг ўзини тутиши, менга маъқул, - деди хўжайиним. Сира,

агар хоҳласанг, уни ўзингга туя ҳайдовчи қилиб олақол".

Сиранинг ҳукми остига ўтиб, ўша куниёқ уни, туясига миндириб узоқ сафарга - хаста онасининг уйига ҳайдаб кетдим.

Илк имконият туғилиши биланоқ тақдиримга аралашгани учун жувонга миннатдорчилик билдириб, наслим қуллардан эмаслигини, вавилонлик озод киши, ҳурматга сазовор устанинг ўғли эканлигимни айтдим. Мен Сирага, ўзимнинг ҳаётимни сўзлаб бердим.

Аёлнинг шарҳ-жавоблари мени эсанкиратиб, узоқ ўй-хаёлга чўмишга мажбур қилди. "Ўз ожизлигининг орқасидан шунчалик тубанликка кетган бўлсанг, қандай қилиб ўзингни озод кишиман дея оласан? Агар инсонда қулнинг қалби бўлса энг олий насл-насабдан бўлса ҳам, у албатта қул бўлади. Мабодо, инсонда озод кишининг юраги тепаётган бўлса, бошига ҳар қанча хўрлик тушмасин, охир-оқибат, у ҳурматга сазовор шахс бўлиб етишади". Бир йилдан ортиқ мен қуллар орасида қул бўлиб ҳизмат қилдим у аммо, уларга ўхшаб қолмадим. Бир куни Сира: "Нега оқшомлари, бошқа қуллар дам олиб, кўнгилашушлик қилганида, уларга қўшилмай чодирингда ёлғиз ўтирасан? - деб сўраб қолди". Мен сизнинг сўзларингиз ҳақида ўйлаётман, - жавоб бердим. Мен ўзимга-ўзимга савол беряпман: дилим қулникимикин? - мен уларга ўхшашни хоҳламайман шу сабаб, алоҳида ўтираман. - Мен ҳам кундошларимга қўшилмайман, - бирдан тан олди Сира. - Отам-

нинг бойлиги кўп эди, шунинг учун эрим менга уйланган, лекин мени хоҳламайди. Аёл учун энг муҳими, - эрининг суюклиси бўлиш. Ёлғизлигимга яна бир сабаб: мени ёқтиришмайди, болам ҳам йўқ. Агар эркак бўлганимда, бундаин куликдан ўлимни афзал кўрардим бироқ бизнинг жамиятда хотинлар ҳам қул қилинадилар.

- Мен ҳақимда фикрингиз ўзгардимми? - бирдан сўраб қолдим мен. - Кўксимда қулнинг қалби уряптими ёки озод кишиникими, нима дейсиз?

- Вавилонда сени кутиб ётган қарзларингни тўлашга, хоҳшинг борми?

- Албатта бор, бироқ, имкониятим йўқку!

- Сен, бундан кейин ҳам қўл қовуштириб ўтираверсанг, қарзларни тўлашга уриниб, ҳаракат қилмасанг, унда сенинг кўксингда, қулнинг юраги тепяпти деб, аниқ айтиш мумкин. Қарзларини тўламаган киши, ҳурматли киши деб ҳисобланмайди. Унинг аблаҳ, товламачилардан асло фарқи йўқ.

- Мен - қулнинг қўлидан нима ҳам келиши мумкин, бунинг устига Сурияда бўлсам!?

- Шунчалик кўрқоқ бўлсанг, умрбод Сурияда қолавер!

- Мен кўрқоқ эмасман! - қизишиб эътироз билдирдим мен.

- Унда буни исботла!

- Қандай қилиб исботлай?

- Сизларнинг подшоҳингиз, душман ҳужумини қайтариб, жангга киришмайдими? Билиб қўй, сенинг қарзларинг - сенинг душманларинг

гдир. Айни ўшалар, сени Вавилондан ҳайдаб чиқаришган. Сен уларнинг олдида қўрқоқлик қилгансан, кейин улар янада кучайган. Агар сен, душманларингга қарши, ҳақиқий эркакдек мардларча курашганингда, сен уларни енгиб, халқинг орасида ҳурматга сазовор бўлардинг.

Бироқ уларга қарши туришга, сенда матонат, куч етишмаган, шундан сўнг мағрурлигингни ичингга ютиб, қулга айлангансан!

Мен, Сиранинг шафқатсиз айбномалари устида узоқ ўйладим, хаёлан у билан баҳслашдим, лекин, аёлга ўз эътирозларимни еткази олмадим. Уч кундан сўнг, Сиранинг чўриси, мени соҳибасининг олдида бошлаб борди. " - Онам, яна офир бетоб бўлиб қолибдилар, - деди Сира. - Эримнинг туяларидан иккита бақувватини танлаб, эгарла, сув ва емак ортилган мешларни орт, - узоқ сафарга чиқамиз. Озиқ-овқатларни ошхонада, чўридан оласан".

Туяларни сафарга тайёрлар эканман, ошхонада менга беришган бениҳоя озиқ-овқатлардан ҳайрон бўлдим, чунки, соҳибам онасининг уйигача бир кунлик йўлда! Чўри, иккинчи туяга ўтирди, мен эса, Сиранинг туясини етаклаб, йўлга тушдик. Манзилга етганимизда, қоронғи тушган эди. Сира, чўрисини қўйиб юбориб мендан сўради: " - Дабазир, сенинг дилинг қулникими ёки озод кишиникими?"

– Албатта, озод кишиники! - дедим мен қатъий равишда.

– Шуни исботлаш соати келди. Хўжайиннинг фирт маст, қўриқчилари ҳам ухлаб ётибди. Бу туяларни олгинда, қоч! Манови қопда, хўжайиннингнинг либослари бор, кийиб олсанг, ҳеч ким сени танимайди. Мен онамнинг ҳолидан хабар олгунимча, сен туяларни олиб қочиб кетганигни айтаман.

– Сизда қироличанинг қалби бор экан, - дедим мен. Сизни жуда-жуда бахтли қилгим келяпти.

– Эридан қочиб кетган аёл, бахтли бўлолмайди. Ўз йўлингдан боравер, Хатарли сафарингда, худо сенга ёр бўлсин, - деди олижаноб аёл.

Менга икки марта қайтаришнинг ҳожати йўқ эди. Соҳибамга қайноқ миннатдорчилик билдириб, тун қўйнига сингиб кетдим. Бу бегона юртни умуман билмас, Вавилон қайси тарафда эканлиги ҳам ақлимга сиғмасди. Худога таваккал қилиб, қумлар аро йўлга тушдим. Биринчи туяга миниб олиб, икинчисини етаклаб олгандим.

Қўлга тушсам, мени ўлим кутарди. Қўрқувнинг дағдағасида тун тугаб тонг отгунича, кейин яна тун тушгунича саҳрода тўхтамай юрдим.

Иккинчи кун адоғида тошлоқ адирга етиб олдим. Ўткир тошлар, содиқ туяларимнинг туёқларини яралаганидан, улар оғриқ ва чарчоқдан аранг лўкиллардилар. Сафар давомида, менга бирорта тирик жон учрамади ва бу йўл, қаерда тугашини тасаввуримга ҳам сиғдира олмасдим.

Бунақанги азобли сафарни душманимга ҳам раво кўрмайман. Кун ва тун тўхтамай юравердим. Сув ва емиш, аллақачон тугаган. Қуёш аямай нур сочмоқда. Тўққизинчи куннинг охирида, мен аранг туядан тушиб олдим, уни қайта эгарлашга кучим етмаслигини сезиб турардим. Шу ташландиқ юртда ўлиб кетаман, шекилли, деб ўйладим.

Ерга шундоқ афанадиму қотиб ухлаб қолдим. Азонда қуёшнинг илиқ нурлари уйғотди мени. Тонгги сабо, тоза, хушбўй. Қаддимни ростлаб, атрофга алангладим. Туяларим сал нарироқда, ётишарди, Тўрт томонимни - қумлик, ўткир тошлар, тиконли янтоқлар билан қопланган, сув, таом ва бирор жонзотдан асар ҳам йўқ, - сахро ўраб турарди.

Наҳотки, шу ерларда ўлиб қолиб кетсам? Онгим ниҳоятда аниқ ишлар эди, гўё, танам алоҳида мавжуд бўлиб, мен учун аҳамияти йўқдек. Ёрилиб кетган қонталаш лабларим, шишиб кетган қуп-қуруқ тилим, очликдан буришиб ётган ошқозоним бари эсдан чиқди.

Ўлик сахрога назар ташлаб турарканман, яна, мен қулманми ёки озод кишими? - каби савол, миямга қайтди. Шу заҳотиёқ, агар дилим қулники бўлса, шу ерда ўлишимни кутиб ётаверардим, - бу, қулнинг ҳақиқий қисмати бўларди, деган фикрдан титраб кетдим.

Менда, озод кишининг юраги тепаётган бўлса... Унда? Албатта, Вавилонга етиб олишга, менга ишонган одамларга қарзларимни қай-

таришга, суюкли хотиним ва ота-онамга қувонч бахш этиб, лойиқ эр ва фарзанд бўлишга ўзимни мажбур қилишим керак.

"Сенинг қарзларинг сенинг душманларингдир, айна ўшалар сени Вавилондан қувиб чиқарган", - деган эди Сира. Ҳа, аёл ҳақ. Нега қийинчиликлардан қочдима? Нега, хотинимни отасининг уйига кетиб қолишига йўл қўйдим?

Тўсатдан, ўша рангли тошни олиб ташлашганидек, кўзларим ярқ этиб очилди, - дунё менга бутунлай бошқа рангларда намоён бўлди

Мен чинакам ҳақиқатни англаб етдим.

Саҳрода мамот топаманми? Йўқ, фақат бу эмас! Дунёга бошқача назар билан боқарканман, нима қилишим кераклигини тушундим, энг аввало Вавилонга қайтиб, менга қарз берган ҳар бир кишининг уйига бораман. Мен уларга, қаттиқ азоб-уқубатлар орқали қарзларимни қайтариш учун Ватанга қайтганимни айтаман, - худо ҳоҳласа, тез муддатда пулларини олишадди. Кейин хотинимни қайтариб олиб келиб, ота-онамнинг ҳурматига сазовор бўламан.

Қарзларим, - менинг душманларим, лекин менинг ҳақдорларим, - менинг дўстларим, чунки менга ишонишганидан пул беришган.

Қийналиб ўрнимдан турдим. Очлик, чанқоқ нима экан? - Буюк мақсад - Вавилонга етиш олдида арзимас нохушлик, холос. Менда - уйига қайтиб, душманларига қарши курашга бел боғлаган озод кишининг қалби уйғонди.

Кучли ҳаяжондан бутун вужудим қалтирар эди.

Хирилдоқ товушимда пайдо бўлган янги оҳангларни эшитиб, туяларимнинг хира кўзларида нур пайдо бўлди. Анча қийинчиликлар билан, узоқ уриниб, охири улар ўрниларидан турдилар ва оғриқ, чарчоқни енгиб, Шимолга, - кўнглим сезиб турганидек - Вавилон томонга мени олиб кетдилар.

Биз сув топдик. Биз ўт-ўлан ва меваларга бой, боғ-роғларга етиб олдик. Биз, Вавилонга олиб борадиган йўлни топдик, чунки озод кишининг қалби ҳар қандай мушкул вазиятдан қутилишга чора излайди, қулнинг қалби эса, "Кўлимдан нима ҳам келарди, бир бечора қул бўлсам?" - дея нола қилишдан нарига ўтмайди.

- Хўш, сен нима дейсан, Таркад? Оч қорнинг фикрингни тиниқлашишига ёрдам бердими? Ўз-ўзингни ҳурмат қилишинг мумкин бўлган йўлга ўтишга тайёрмисан? Олам энди сенга бошқача тусда кўриняптими? Қарзларингдан қутилишга ва Вавилонда ҳурматга сазовор киши бўлиб улғайишни хоҳлайсанми?

Йигитчанинг кўзлари намланди. У ўрнидан туриб Дабазирга таъзим қилди:

- Кўзларимни очдингиз, менда, озод кишининг қалби уйғонаётганини сезяпман.

- Вавилонга қайтгач, нималар қилдингиз? - сўради қизиқиб қолган тингловчилардан бири.

- Агар қатъиятли бўлсанг, олдингга қўйган мақсадингга албатта эришасан, - жавоб бер-

ди Дабазир. - Энг аввал, кимдан қарз олган бўлсам, ҳар бирининг уйига бориб, кечирим сўрадим ва илк имконият туғилиши биланоқ пулларини қайтаришга қатъий сўз бердим. Аксарият ҳақдорлар, мени яхши кутиб олишди. Тўғри, жаҳл қилганлар ҳам бўлди, аммо кўпчилиги, ҳатто ёрдам таклиф қилишди. Улар орасида эски ҳамкорим Матон ҳам бор эди. Сурияда туя ҳайдовчи бўлганимни билиб, Матон мени, туялар олди-сотдиси билан шуғулланувчи қария Небатурунинг олдига жўнатди, - подшоҳимиз, буюк сафар учун, кўплаб зотдор туялардан сотиб олишни Небатуруга буюрган экан. Небатуруга хизмат қилиб, бор билимимни ишга солдим. Аста-секин, барча қарзларимни охирги чақасигача қайтардим. Ниҳоят, одамларнинг кўзига тик боқа оладиган ва обрў-эътиборли кишига айландим.

Ҳикоясини тугатган Дабазир, ошхона томон қараб қичқирди:

- Эй Коскор, овқат совиб қолибдику. Менга яна гўшт келтир, қайноқ бўлсин, кейин менинг эски дўстимнинг ўғли Таркадга ҳам овқат тайёрланглар, унинг қорни оч, мен билан тушлик қилади.

Вавилонлик туя сотувчи Дабазирнинг тарихи, шундай яқун топди. У, қадим-қадимдан оқил кишиларга маълум бўлган буюк ҳақиқатни очиб, ўзлигини топди.

Бу ҳақиқат, одамларга ҳар қандай мушкул вазиятлардан чиқиб кетишга ёрдам бериб, му-

ваффақият сари етаклайди ва ҳозиргача унинг сеҳрли кучини тушунганларга, кўмак бермоқда.

Агар қатъиятга бўлсанг, орзунигга, мақсадингга, албатта эришасан.

* * *

Вавилонда топилган лой тахтачалар Ноттингем универси тетининг А.В.Суттин номидаги коллежи. Нью-Йорк - он - Трент ноттингем.

21 октябр, 1934 йил.

Британия илмий экспедициясининг раҳбари, профессор Франклин Колдуэллга, Хилла, Месопотамия.

Ҳурматли профессор!

Сизнинг Вавилон харобалаларида олиб борган қазишмаларингиз чоғида топилган бешта лойдан қуйиб қотирилган тахтачалар, сизнинг номангиз билан бирга, битта кемада етиб келди. Мен қалбим қувончга тўлиб, бир неча соатлар давомида ёзувларни таржима қилдим. Сизга дарҳол жавоб бермаганим учун узр сўрайман: ёзувларнинг таржимаси устида анча ушланиб қолдим. (Матн таржимаси хатимга илова қилинган). Сизнинг соъйи-ҳаракатингиз туфайли тахтачаларни эҳтиёткорона, авайлаб ўрашибдики, худога шукур, уларни бус-бутун қабул қилдик. Сиз ҳам худди бизнинг лабораториямиз ходимларидек, ушбу қўлёзмага битилган тарихни ўқиб, ҳайратдан донг қотасиз.

Кўпчилигимиз, бу ерда севги ва ботирлик ҳақида, "Минг бир кеча"га ўхшаган афсоналар битилган бўлса керак деб ўйлаган эдик. Бироқ қарзга ботиб қолган қандайдир Дабазирнинг муаммолари ҳақида ўқиркансан, беихтиёр "тавба, беш минг йил давомида, олам деярли ўзгармаган-а", - деган ўй келади миянга, кишини.

Қизиқ, мени шу қадимги ёзувлар, худди нафсониятимга тегаётгандек... Мен, маълум ва аниқ билимга эгаман, - коллеж профессорман-ку ахир! Бироқ бирдан тупроқ-чанг тўла Вавилон харобаларидан алақандай қариянинг руҳи пайдо бўлиб, қарзларни қандай тўлаш ва ўз ҳамёнини тўлдириш тўғрисида менга сабоқ берсая!

Нима ҳам дердик, - қадимги панд-насиҳатлар бугун ҳам худди Вавилондагидек долзарбмикин, - солиштириш, жуда қизиқ бўлса керак. Биз, хотиним миссис Шрусбери икковимиз, буни ўз бюджетимизда синаб кўрмоқчимиз, натижа яхши бўлишидан умидвормиз.

Сиз бажараётган савобли ишингизда, улкан муваффақиятлар тилайман. Сизга ёрдам бериш имконияти туғилишини интизорлик ила кутаман.

Сизнинг чин дўстингиз, Алфред Шрусбери, Археология Департаменти.

1 -ТАХТАЧА

"Ҳозир кўкда тўлин ой нур сочиб турганида, мен яқинда Сурия қулигидан қайтган Даба-

зир, - ўзимнинг кўплаб қарзларимни тўлашга ва жонажон она шахрим Вавилоннинг ҳурматли фуқаросига айланишга қатъий қарор қилиб, олий мақсадларим ҳаққи, бажарадиган ишларимни, шу ҳали лойи қуримаган тахтачага ёзиб қўйяпман".

Дўстим, оқил ҳамкор Матоннинг маслаҳати-га биноан, тили қисик қарздордан, обрў-эътиборли кишига айланмоқчиман. Ўзим учун тузиб олган режамда, учта мақсад-вазифа қилиб қўйилган. Уларни бажариш, - менинг орзу-умидим.

Биринчидан, мен келажакда оилам яхши яшашини таъминлашим зарур.

Шу мақсадда, ишлаб топган маблағларимнинг ўндан бирини йиға бошлайман. Шу ерда, Матоннинг айтганларини битиб қўйиш зарур деб ҳисоблайман: "Ҳамёнида, келажакка аталган тилла ва кумушлар сақлайдиган киши, - муносиб оила бошлиғи ва ўз шоҳига хизматкордир". "Ҳамёнида фақат уч-тўрт чақаси бор киши, оиласи ва ўз шоҳига бепарво бўлади". "Ҳамёни бўш киши эса, оиласига шафқатсиз ва ўз шоҳига хиёнаткор бўлади, чунки, унинг дили қотиб қолган". "Худди шунинг учун ҳам ҳаётда муваффақият қозонишни хоҳлаган кишининг ҳамёнидан, ҳеч қачон тилла ва кумуш аримаслиги керак, ана ўшанда, унинг қалбида, оиласига меҳр ва ўз шоҳига садоқат яшайди".

Иккинчидан, хурсанд бўлиб ўзимга қайтиб келган хотинимни тўла-тўкис таъминлашим

зарур. Матоннинг айтишича, вафодор хотини ҳақида қайғуриш эркакка куч ва ўз мақсадига эришишда қатъиятлик бағишлайди.

Шу мақсадда, ишлаб топганларимнинг ўндан еттинини, мен уйимизни жиҳозлаш, кийим сотиб олиш, емиш ҳамда озгина кўнгилахушликка сарфлайман, - ўйин-кулгусиз, ҳаётимиз анча зерикарли ва ғамгин бўлиб қоларди. Бироқ биз сарф-харажатларимиз, режада белгиланган миқдордан ошиб кетмаслигини, қаттиқ назорат қиламиз. Режамнинг келажагдаги муваффақиятини шулар белгилайди. Ўзим учун дастур қилиб олган маблағ доирасида яшашим шарт!

2 -ТАХТАЧА

Учинчидан, ишлаб топадиган пулларимнинг бир қисмини, қарзларимга тўламоқчиман.

Ҳар ойда бир марта, иш ҳақимнинг ўндан иккисини, менга ишониб қарз берганлар орасида, тенг бўлиб, тарқатаман. Шунда, белгиланган муддатда барча қарзларимни тўла-тўкис қайтараман.

Ҳозир мен, ҳамма ҳақдорларимнинг номларини ёзаман: "Фару, тикувчи - 2 та кумуш танга, 6 та чақа пул. Синжар, дурадгор - 1 та кумуш танга. Дўстим Ахмар - 3 та кумуш танга 1 та чақа пул. Дўстим Занкар - 4 та кумуш танга, 7 та чақа пул. Дўстим Аскамир - 1 та кумуш танга, 3 та чақа пул. Харинзир, заргар - 6 та кумуш танга, 2 та чақа пул. Отамнинг дўсти

Диарбекер - 4 та кумуш танга, 1 та чақа пул. Алкахад, уйлар ижарачиси - 14 та кумуш танга. Матон судхўр - 9 та кумуш танга. Бирежик, деҳқон - 1 та кумуш танга 7 та чақа пул"...

(Ёзувнинг қолган қисми тушунарсиз, тиклаб бўлмади).

3 -ТАХТАЧА

Шу ҳақдорларимга мен, ҳаммаси бўлиб бир юз ўн тўққизта кумуш танга ва бир юз қирқ битта чақа пул беришим керак. Ана шу катта қарзларим ва ғўрлигим сабабли, бошқа шаҳарлардан омад излаб, жонажон Вавилонимни тарк этдим. Хотиним эса, отасининг уйига кетишга мажбур бўлди. Аммо узоқ юртларда кулфатдан бошқа нарса топмадим. Саргузаштларим эса қуллик билан тугади.

Энди Матон, менга қарзлардан қутулиш усулини ўргатганида, душманларимдан қочиб кетиб, аҳмоқлик қилганимни англадим.

Ҳақиқатни тушунгач, мен ҳақдорларимнинг олдига бориб, ҳозир пуларини қайтара олмаслигимни, аммо, ўзим тузган режа бўйича, иш ҳақимнинг бир қисмини босқичма-босқич келтириб беришга сўз бердим, вақти келганида барча қарзларимни қайтаришимни айтиб, озгина сабр қилиб туришларини сўрадим.

Дўстларим ичида энг яхшиси деб ҳисоблаганим Ахмар, устимдан бераҳмларча кулди ва мен унинг уйдан ғазабга тўлиб қайтдим. Бирежик, деҳқон умуман камбағаллашиб қол-

ганини, пулни энг аввал унга қайтаришимни илтимос қилди. Алкаҳад, уйлар ижарачиси қовоғини уйиб, агар тезда кумуш тангаларини қайтармасам, хафа қилишини айтиб, дўқ урди.

Қолганлари, режамни маъқуллаб, мени қўллаб қувватлашди. Ҳозир, тўғри йўлга тушиб олганимда, қарзлардан қочиш ўрнига, уларни эгаларига қайтариш осон ва қалбга енгиллик беришни, чуқур англайман.

4 -ТАХТАЧА

Яна ой тўлган кун. Мен тинимсиз оғир меҳнат қилган бўлсамда, руҳим тетик. Меҳрибон хотиним, ҳамма ишларимда менга суянчиқ бўляпти. Қатъиятлилигим ва тиришқоқлигим натижасида, охириги ойда туялар олди-соттисида, ўн тўққизта кумуш танга ишлаб топдим.

Бу пулни мен режамга мувофиқ бўлдим: ўндан бирини олиб қўйдим, ўндан еттисини хотиним икковимиз уйимизга сарфладик. Ўндан иккисини ҳақдорларим ўртасида тенг бўлиб бердим.

Ахмарни тополмадим, аммо пулни хотинига қолдирдим. Бирежик хурсанд бўлиб кетганидан қўлимни ўпиб олди. Фақат кекса Алкаҳад қарзларни тезроқ қайтаришим лозимлигини айтиб, тўнғиллади. Унга жавобан мен, - кўнглим хотиржам ва қорним тўқ бўлса, кўпроқ ишлаб, кўп пул топишимни айтдим. Қолган ҳақдорларим раҳмат айтиб, тиришқоқлигимни мақташди.

Ой охирида, қарзларим тўрт кумуш тангага қисқарди, икки тангани эса, олиб қўйганман - уларда ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Юрагим, шодликдан шопирилиб кетяпти.

Яна ой тўлган тун. Дам олмасдан астойдил ишлаган бўлсамда, омадим унча чопмади, - мен бир нечта туялар сотиб олдим, холос. Даромадим эса, ўн бир кумуш тангадан ошмади. Шунга қарамай, хотиним икковимиз, режадан қайтмаймиз. Уйга ҳамда емакка сарфлаётган пулларимизни камайтиришга келишиб олдик. Мен пулларни яна режамга асосан, тенг бўлиб бердим. Озроқ қисм олсада, Ахмарнинг жаҳди чиқмагани, мени доо қолдирди. Бижерик ҳам индамади. Алкаҳад аввалига ғазаб отига миндию мен "бўлмаса бу чақалардан воз кеч, янаги сафар кўпроқ оласан" - дея таклиф қилганимда, ўзини босиб олди. Қолганлари, одатдагидек, кичкина миқдорга ҳам рози бўлишди.

Яна ой тўлган тун. Қувончдан энтикиб кетяпман. Мен, зотдор туяларнинг бир тўдасини сотиб олдим, даромадим ҳам шунга яраша, - қирқ икки кумуш танга. Бу ойда хотиним икковимиз, уйга анча керакли буюмларни сотиб олдик ва яхши еб-ичдик. Саккиз тангадан ортиқроғини қарзларимга улашдим, ҳатто Алкаҳад ҳам миқ этмади.

Қанчалик оқилона режа тузганман: ҳам қарзларимдан қутуляпман, ҳам ўзим учун пул йирияпман.

Кечмишларимни ёзиб бора бошлаганимдан буён, фалакда ой, уч марта тўлди. Мен топган пулларимнинг ўндан бирини йиғиб қўявердим. Уй-рўзфорга, хотиним билан ўндан етти қисмини сарфладик, баъзида, пул етмай қолганида ҳам чидадик. Кейин режамга мувофиқ ўндан икки қисмини ҳақдорларим ўртасида бўлиб беравердим.

Ҳамёнимда ҳозир йигирма битта кумуш танга бор ва бу бойлик, фақат менга тегишли. Жонажон шаҳрим кўчаларида хотиржам юриб, одамлар юзига тик боқа олишимнинг бойси шунда.

Хотиним рўзфорни яхши уддалаяпти. Биз бахтлимиз.

Режам-бебаҳо. Ахир, қулни ҳурматли кишига айланишига, айнаи ўзим тузган режа сабабкор бўлди-да!

5-ТАХТАЧА

Осмонда яна тўлин ой нур сочаётганида, мен анчадан буён ёзмай қўйганимни эсладим. Шу вақт ичида оймомо ўн икки марта тўлиб жилва қилди, аммо бутунги ёзувимни ҳеч қачон унутмасам керак чунки, ҳозиргина охирги қарзимни тўлаб келдим. Бутун, бу ҳодисани хотиним икковимиз катта байрам қиламиз, биз мақсадга эришдик.

Ҳақдорларимнинг уйларига охирги марта борганимни анчагача эслаб юраман. Ахмар, қўполлик қилгани учун узр сўради ва "Энг яхши дўстим, ўзингсан" - деди.

Алкахад ҳам унчалик жаҳлдор қария эмас экан.

"Олдинлари лойга ўхшаган юмшоқ, ожиз эдинг, энди эса, ҳар қандай босимни кўтарадиган бронзага айланибсан, мабодо қачонлардир, яна пул керак бўлса, тортинмай олдимга келавер", - деди у.

Алкахаддан ташқари, бошқа таниш-билишлар, кўпгина шаҳарликлар ҳам менга яхши муомала қилишяпти. Суюкли рафиқам меҳр тўла кўзлари билан боққанида, у мендан фахрланаётганини сезаман.

- "Ҳаммаси, - муваффақият қозонишимга ёрдам берган, ўзим тузган режам туфайли. Айни шу режа қарзларимдан қутилиб, шахсий бойлик ортиришга имкон берди. Ҳаётда юксак чўққиларни кўзлаган барча инсонларга шу режани тавсия қиламан. Ожиз қулни - қарзларини тўлаб, озод кишига айланишига сабабкор бўлган режам, инсоннинг тўла мустақилликка эришишига ҳам ёрдам беради. Ҳаёт давом этмоқда. Шунга тўла-тўқис аминманки, режам мени ҳам давлатманд кишига айлантиради".

НОТТИНГЕМ УНИВЕРСИТЕТИНИНГ

АВ. СУИТИН КОЛЛЕЖИ

Ньюорк-он-Трент Ноттингем

7 ноябр, 1936 йил

Британия илмий экспедициясининг
раҳбари, Профессор Франклин Колдуэлга.

Хилла, Месопотамия

Ҳурматли профессор!

Мабодо, Вавилон ҳаробаларида олиб бораётган кейинги қазишмаларингиз чоғида, сизга вавилонлик туя савдогари, қария Дабазирнинг арвоҳи учраб қолса, марҳамат қилинг: унинг, лойдан ясаб қотирилган тахтачаларида битиб қолдирган ёзувлари, ҳозирги замонавий Англияда яшаётган профессорлар оиласининг улкан олқишига сазовор бўлганини, унга айтинг.

Эсингизда бўлса, бир йил аввал биз, миссис Шрусбери билан қарзларимиздан қутилиш ва бойлик тўплаб олиш учун, Дабазирнинг режасини амалиётда синаб кўрмоқчи эканлигимизни ёзган эдим. Молиявий танг аҳволга тушиб қолганимизни, эҳтимол сиз сезгандирсиз, аммо биз муаммоимизни ҳатто энг яқин дўстларимиздан ҳам яширган эдик.

Эски қарзларимиз бизни йиллар давомида тилимизни қисиб келарди ва яна ҳақдорлардан бирортаси жанжал кўтариб, газеталарда бизни шарманда қилишидан қўрқиб, доимий таҳлика остида яшардик. Қарзларни тўлашга уринардик албатта, ҳар бир шиллинги тежаб-тергардигу, бироқ, вазият ҳеч яхши томонга ўзгармас эди. Кейин фақат насияга савдо қилувчи дўконлардангина бирор нарса харид қилишга бориб етдик.

Буларнинг бари узиб бўлмас ҳалқага ўхшарди. Уринишларимиз зое кетаверди, ҳатто арзонроқ хонадонга кўчиб ўта олмас эдик, чун-

ки, эски уйимизнинг пули ҳам тўла-тўкис тўлаб бўлинмаган эди. Умримиз охиригача мушкул аҳволдан чиқа олишимизга кўзимиз етмай қолувди.

Ана ўшанда биз, вавилонлик кекса савдогар билан сиртдан танишиш, унинг режасини ўқиб чиқиш бахтига муяссар бўлдик. Тахталардаги битиклар, бизни ҳаракат қилишга ундади ва миссис Шрусбери икковимиз дарҳол ҳамма қарзларимиз рўйхатини тузиб чиқдик. Кейин шахсан ўзим ҳар бир ҳақдоримнинг олдига ташриф буюриб, барчаларини амалга оширмоқчи бўлган режам билан таништириб чиқдим.

Молиявий имкониятим йигирма фоизни қарзга тўлаб боришимни уларга айтдим. Ҳисобкитобимга қараганда, икки йил ичида барча қарзларимдан фориг бўлар эканман.

Тан олиш керак, ҳақдорларим ўзларини жуда муносиб тутишди. Баққолимиз- доно қария, қарз қайтаришнинг мана бунақа йўлини ўргатди: олаётган озиқ-овқатимизнинг пулини бериб, қарзимизни оз-оз қисмидан тўлаб бораверамиз, бу, олдингидек насияга савдо қилиб, қарзга ботиб боришдан яхшироқ.

Демак, ҳамма ҳақдорларга пулларни режага мувофиқ тўлаб боришимизни эълон қилгач, хотиним икковимиз маошнинг қолган етмиш фоизига қандай яшашни ўйлай бошладик. Гап шундаки, ўн фоизини биз йиғишга қатъий қарор қилгандик. Жамғармамиз, вақти-соати келиб бизларни бой кишиларга ай-

лантиришини ўйлашнинг ўзиёқ ҳаяжонга соларди.

Ҳаётимизнинг ўзгариши ғаройиб саргузаштлардек туюлди. Биз керакли ашёларга сарф-ҳаражатлар рўйхатини тузиб чиқдик. Уйнинг ижарасидан бошладик ва уни адолатли камайтиришларига эришдик. Кейин ўзимиз севиб ичадиган чойнинг сортини таҳлил қилдик-да, арзон нархга ҳам аъло сифатли чой сотиб олиш мумкин, деган қарорга келдик. Хатда ҳаммасини бирма-бир ёзиш узоқ ва зерикарли. Шунга айтмоқчиманки, янги турмуш тарзимиз ноҳуш кечмади. Энди қарзимизнинг муддати ўтиб кетаётганини ўйламас эдик, шунданми, кайфиятимиз чоғ эди.

Биз ҳар ойда йиға бошлаган ўн фоизнинг тақдири ҳақида гапирмасдан туролмайман. Кулишингиз мумкину лекин бу машғулот, жуда қизиқарли ўйинга ўхшайди. Қаранг, пул йиғиш ҳам худди пул сарфлашдек қувонч бахш этаркан.

Оз-моз пул йиғиб, маблағимизни бирор фойда берувчи тадбиркорлик амалиётига киритишга ҳаракат қилдик ва излаганимизни топдик. Тужжорий амалиёт, биздан ҳар ой, айна, биз йиғиб бораётган ўша ўн фоиз пулни, дастмоя қилиб киритиб туришимизни, талаб қилади. Энди бу менинг маошимдан тўланадиган келажакимиз мевасидир.

Бойлигнинг аста-секин кўпайиб бораётганини бизнинг дилингга ором беради. Нафақага чиқадиган фурсатгача, енинг ҳисоб-рақамимда

йифиладиган маблағ қариганимда оиламни боқишга бемалол етади.

Менинг маошимнинг ўзидан, ушбу тадбирни амалга ошириш мумкин экан. Ишонини қийину, лекин гапим рост. Қарзларимиз аста-секин камаймоқда, даромадимиз эса, ўсиб бора-япти.

Янаги йил охирида барча қарзларимиз тугагач, ўзимиз қатнашаётган тадбиркорлик амалиётига киритаётган дастмоемизни кўпайтирамиз ва бир қисм маблағни, саёҳатга сарфлаймиз. Хотиним икковимиз келажақда ҳам, сарфҳаражатларда ўзимиз белгилаб олган етмиш фоизлик чегарадан чиқмоқчи эмасмиз.

Нега вавилонлик қарияга шахсан миннатдорчилик билдирмоқчи бўлганимизни энди тушунгандирсиз? Дабазир, бизни том маънода инқироздан қутқарди.

Дўзах азобини бошидан кечирган бу савдогар, нималар ёзаётганини яхши тушунарди. Шунинг учун бошқалар унинг аччиқ қисмати-ни қайтаришларини истамай, анчагина қимматбаҳо вақтини тахтачаларга доно маслаҳатлар битишга бағишлаган.

Ҳамма келажақ авлодларга, Дабазир бебаҳо нома қолдирган. Тупроққа кўмилганидан сўнг, орадан бешминг йил ўтиб, яна Вавилон харобаларида пайдо бўлган ўтитлар, ҳозирги замонда ҳам, аввалгидек долзарблиги ажабланарли.

**Сизнинг Алфред Шрусберингиз,
Археология департаменти.**

ВАВИЛОНЛИК БАХТЛИ ОДАМ

Вавилонлик савдогар Шарру-Нада, қаддини тик тутганича, ўз карвонига бошчилик қилиб борарди. У чиройли кийимларни севар ва ҳозир эғнида қимматбаҳо ва ноёб либос, у чиройли отларни севар ва ҳозир остида гижинглаган арабий от. Унга қараб туриб, ёши бир жойга бориб қолганини пайқамасиз ҳам. Юрагини ит тирнаётганини эса умуман сезмайсиз.

Дамашқдан Вавилонга олиб борувчи йўл узок, саҳро хавф-хатарларга тўла бўлсада, у парво қилмасди. Саҳрода яшовчи тажовузкор араб қабилалари, кўпинча бой карвонларни талашсада, Шарру-Нада кўрқмайди, чунки атрофи содиқ кўриқчилар билан ўралган.

Дилидаги рашлик, ёнида кетаётган ўсмирга боғлиқ. Бу, - Хадан Гула, - унинг тадбиркорликдаги ҳамкори, ўзининг ҳозирги мавқега етишишига сабабкор, Арад Гуланинг набираси эди. Шарру-Нада, шу йигитга яхшилик қилишни жуда истар, бироқ бу ҳақда бош қотиргани сайин, вазифа бажариб бўлмасдек туюлар, чунки унинг ўзи ҳам кўп нарсаларни билмасди ҳали.

Шеригининг узуги ва қулоғида ялтираётган сирғасига бир қараб олган Шарру-Нада " йигитча, ялтир-юлтир эркак кишига ярашади деб ўйлайди чоғи, юзи бобосиникидек қатъиятли бўлсада, аммо Арад Гула, зеб-зийнат ва кийимларни ёқтирмасди. Отаси, меросни осонгина

совуриб юборадия! Оёққа турволишидан умид қилиб, мен йигитчани ўзим билан олволдимку!" - каби ўйларни хобидан ўтказди.

Хадан Гула унинг фикрларини бўлди: - " Нега карвонингизни узок юртларга бошлаб борасиз? Нега тинимсиз ишлайверасиз? Ахир маза қилиб, роҳатда яшашга деярли вақтингиз қолмаяптику?!"

Шарру-Нада жилмайди: - Роҳатда яшаш? Менинг ўрнимда бўлганингда, сен қандай яшардинг?

- Сиз каби бадавлат бўлганимда, шаҳзодалардек яшардим, жазирама саҳроларда дайдиб юрмасдим. Пуллар ҳамёнимга қанчалик тез оқиб тушса, ўша тезликда сарфлайверардим. Яна, энг чиройли либосларни кийиб, зеб-зийнатларга бурканардим... Ана шунақа хаёт менга ёқади!

Икковлари ҳоҳолаб кулиб юборишди.

- Сенинг бобонг, ҳеч қачон тақинчоқ тақмаган, - ўйламай гапириб юборди Шарру-Нада ва шу заҳотиёқ ҳазиломуз қўшиб қўйди: - Ишлагига вақт топармидинг?

Нарри-Наду лабини тишлаб, индамай қўя қолди. Тоғ этагига етгунча жим кетишди. Довондан ўтганларида, рўпараларида кўм-кўк водий ястаниб ётарди.

- Водийга қара! Узокдан ҳам Вавилон деворларини илғаса бўлади, унинг энг юксак миораси - Ваал Ибодатхонасидир. Агар кўзинг ўткир бўлса, Ибодатхона чўққисидаги мангу оловни кўра оласан.

– Шуми Вавилон? Мен доимо дунёдаги энг бой шаҳарни кўришни, орзу қилар эдим. Менинг бобом, Вавилонда бойишни бошлаган. Эй, ҳозир бобом тирик бўлганларида, биз бунчалик қийинчиликда қолмасдик...

– Нималар деяпсиз?! Бизда иқтидор йўқ. Отам ва мен, бойиш сирларини билмаймиз.

Шарру-Нада индамай, отини тезлатди. Уларнинг орқаларидан, осмон қадар чанг кўтарилиб катта карвон эргашди. Тезда, шоҳ қурдирган катта йўлга чиқиб, кенг далалар ястаниб ётган, Жануб томон бурилишди.

Ер ҳайдаётган уч деҳқон, Шарру-Наданинг диққатини тортди. Бирдан, улар жудаям танишдек туюлди. Қизик! Шу дала ёнидан, қирқ йилдан сўнг қайта ўтаётганда, инсон, айни ўшанда ҳам, ер деҳқонларни, яна кўриши мумкин эмас. Бироқ, қандайдир ички туйғу, булар худди ўша инсонлар эканлигини айтиб турарди. Деҳқонларнинг бири ожиз қўлларида омоч ушлаб олган, қолган иккитаси буқанинг биқинларига таёқда уриб, тезроқ юришга мажбурлар эди.

Ана шу инсонларга қирқ йил аввал қанчалик ҳавас қилган эдия! Жон-жон деб улар билан ўрин алмашган бўларди. Ўтган йиллар давомида қанча нарсалар ўзгардию! У, мағрурланиб орқасига қаради: Дамашқдан йўлга чиққан қимматбаҳо юклар ортилган зотдор туялар ва бақувват эшаклардан иборат савдо карвони бир текис юриб келмоқда. Буларнинг ҳаммаси ўзиники!

У деҳқонларга имо қилди: булар қирқ йил аввалгидек ўз далаларини ҳайдаб ётишибди.

– Айни ўша деҳқонлар эканини, қаердан биласиз?

– Мен уларни кўрганман.

Миясида бир-бирини алмаштириб хотиралар ўта бошлади. Нега у ўтмишни унутиб, ҳозирги кун билан яшай олмасикин?... Тўсатдан, кўз олдида Арад Гуланинг кулиб турган чехраси пайдо бўлдию ўзи ва такаббур йигитча ўртасидаги тўсиқ гўё эриб кетди назарида.

Аммо чиройли ҳаётни севувчи манови ўсмирга қандай ёрдам бериш мумкин? Ўзини ишдан юқори ҳисоблаган одамга меҳнат қилиш шартлигини қандай сингдиради? Барибир марҳум дўсти Арад Гуланинг хотираси ҳаққи, астойдил нимадир қилиши керак. Улар Арад икковлари бирор тадбирга қўл уришса, охирига етказмай қўйишмас эди, табиатлари шунақа эди-да.

Режа бирдан ўз-ўзидан туғилдию шу заҳотиёқ эътироз ҳам пайдо бўлди: Ахир ҳаммасини қайта бошдан кечиришга тўғри келди, бу офир, аниқ шафқатсизлик-ку. Лекин тез қарор қабул қилувчилар сирасига кирганидан дарров шубҳа-иккиланишни четга йиғиштириб, бошлади:

– Сенинг ҳурматли бобонг ва мен қандай қилиб ҳамкор бўлганимизни, қай тарзда бойликка эришганимизни билишни истайсанми? – сўради у.

– Э, олтинларни топиш усулини айтинг, та-
мом вассалом, менга фақат шу керак, холос, -
тўнғиллади Хадан Гула.

Шарру-Нада, йигитчанинг жавобини эшит-
магандек, давом этди:

– Биз, анови деҳқонлар билан бирга бошла-
ганмиз. Мен ўшанда, сенинг ёшингда эдим.
Бизнинг сафимиз дала ёнидан ўтаётганида,
мендан кейин занжирланган Мегиддонинг кул-
гуси эшитилди:

– Анови ишёқмасларга қара, - деди у. - Омоч-
ни ушлаган деҳқон, уни ерга чуқурроқ ботир-
маяпти, буқаларни ҳайдаётган иккитаси эса,
умуман жониворга қарамаяпти. Ерни бунақа
чала ҳайдашса, улар кузда яхши ҳосил олмай-
диларку.

– Мегиддо, мендан кейин занжирланганиди,
дедингизми? - ҳайрон қолди Хадан Гула.

– Ҳа, барчамизнинг бўйнимизда бронза тах-
тача, бир- биримизга узун занжирда бирикти-
рилган эдик. Мегиддодан кейин, қўй ўғирлаб
қўлга тушган Забадо боғланганиди. Мен уни ол-
динроқ Харунда кўрган эдим. Занжирнинг охи-
рига чандилган кишини, ўз исмини айтмагани
боис, биз Қароқчи деб чақирардик, кўкрагига
икки илон тасвири туширилгани учун, денгиз-
чи бўлса керак деб, тахмин қилганмиз. Кетма-
кет тизилиб бораётган қуллар, тўрттадан қилиб
сафланган эди, - тушунтирди- Шарру Нада.

– Қул бўлганман денг? - Ходан Гула қулоқла-
рига ишонмасди.

– Бобонг, менинг қул бўлганимни айтмаганми?

– У киши, сиз ҳақингизда кўп гапирардилар, аммо, сизни қул бўлганингиз ҳақида ҳеч қачон...

– Ҳа, Арад Гула, сир сақлашни биларди. Сенга ҳам ишонсам бўладими? - Шарру Нада, ўсмирнинг кўзларига тик боқди.

– Тилимни тийиб юраман, ишонаверинг, аммо, нега қул бўлганингиз, жуда қизиқтиряпти?

Шарру Нада елкаларини қисди:

– Бундай савдо, ҳар бир инсоннинг бошига тушиши мумкин. Қиморхона ва шароб, менинг бахтсизлигимга сабаб бўлди. Мен умуман, акамнинг касрига қолганман. У, баҳслашиб қолиб, ўз дўстини ўлдириб қўйган. Отам мени бевага гаровга бериб, ўзи акамни қутқаришга жон-жаҳди билан тириша бошлади. Бироқ, озодликка чиқариш учун етарли пул тополмаганида, беванинг ғазаби қайнаб, мени қуликка сотиб юборди.

– Қандай шармандалик! Қандай шармандалик! Қандай адолатсизлик! - жаҳли чиқди Хадан Гуланинг.- Айтингчи, қандай озод бўлдингиз?

– Аввал ҳикоямни давом эттиришга имкон бер, ҳали ўша ерига ҳам келамиз. Демак, дала ёнидан ўтаётганимизда, деҳқонлар устимиздан аччиқ кулишди. Улардан бири, титилиб кетган шаяпасини кўлига олди ва " - Ҳуш келибсиз, шохимизнинг меҳмонлари. У сизларга девор тепа-

сида фишт ва лой тайёрлаб қўйган!" - дея қичқириб таъзим қилди. Кейин, уччови ҳоҳолаб кула бошлаганида, Қароқчининг ғазаби қўзиб, уларни айниб - алжиб сўкди.

"- Шоҳимизнинг меҳмонлари" - деганда, нимани назарда тутди? - сўрадим ундан.

- Сени девор қурилишида фишт ташишга мажбур қилишади. Белинг сингунича ишлайсан, ёки олдинроқ уриб ўлдириб юборишади, - жавоб берди Қароқчи. - Лекин менга бунақаси кетмайди, мен уларни ўлдираман.

Шунда Мегиддо гап бошлади: "- Меҳнаткаш қуларни уриб ўлдиришмаса керак. Ишлайдиган қуларини уриб ўлдиришмаса керак. Ишлайдиган қуларига хўжайинлари яхши қарашади, ҳурмат қилишади". Орага, Забадо қўшилди: "- Кимнинг эзилиб ишлашга тоқати бор? Анови деҳқонлар нима қилаётганини билишади, кўряпсанларми - номигагина ишляпти. Мегиддо яна эътироз билдирди: "- Астойдил тер тўкмасанг, кўнгилдагидек натижага эриша олмайсан. Бир кунда бир гектар ерни ҳайдаб қўйсанг, хўжайиннинг сендан миннатдор бўлади, номигагина ишлашнинг нима кераги бор? Мана мен, - меҳнат қилишни яхши кўраман, - меҳнат энг яқин дўстим. Фермам, сигирларим, мўл-кўл ҳосил, - ҳаммаси, қаттиқ меҳнат эвазига келганди.

"Ҳей, қани ўша бойликлар? - ижирғанди Забадо. - Менимча, ҳамма нарсага осонгина етишиш учун, киши айёрроқ бўлса бас. Мана кўра-

санлар, енгил иш топиб, сизларга сув ташиб юрганимда, ҳаммангни фишт ташиб абжафинг чиқаётган бўлади", - ҳиринглади у. Шу тун мени ваҳима босди, кўзимга уйқу келмади. Барча донг қотиб ётганида, бизни биринчи кеча пойлаётган кўриқчининг эътиборини ўзимга тортдим. У, Годосо исми араб бўлиб, мободо ҳамёнингизни ўфирлаш имкони туғилса, аввало бошингизни танангиздан жудо қилиб қўя қоларди.

- Годосо, айтчи, Вавилонга борганимизда, бизни девор қурилишига юборишадими? - сўрадим-мен.

- Нега буни билмоқчисан? - ҳўмрайди у.

- Тушингин сен, - ялина бошладим, - мен ёшман, яшашни истайман. Девор қурилишида, калтак зарбидан ўлиб кетишни хоҳламайман ахир! Меҳрибонроқ хўжайинга тушиш имкони борми?

- Менга даҳмаза бўлмаганинг учун, майли айтаман, - Годосо шивирлашга ўтди. - Энг биринчи, сизларни қул бозорига олиб борамиз. Гапларимни диққат билан эшит: Харидор келганида, унга сен, яхши ишчи эканлигингни, хўжайинингни бойитиш учун, астойдил меҳнат қила олишингни айт. Сени сотиб олишга кўндир. Агар буни уддалай олмасанг, эртасига сени фишт ташишга юборишади. Бу, жуда офир меҳнат.

Кўриқчи нари кетгач, мен илиқ қумга ётиб, юлдузларга тикилганимча, иш ҳақида ўйлаб

кетдим. Бирдан, Мегиддонинг " - Меҳнат энг яқин дўстим" - деган сўзлари эсимга тушиб, ўзимга-ўзим савол бердим: меҳнат, мен учун ҳам энг яқин дўст бўлиши мумкинми? Агар, ўзим тушиб қолган мушкул вазиятдан қутилишимга ёрдам берса, меҳнат билан албатта дўст тутинаман.

Мегиддо уйфонганида, кўриқчидан эшитганимни унга сўзлаб бердим. Энди ягона умидимиз, ўзимизни кўрсатишда эди. Кечга яқин, биз шаҳар дарвозасига яқинлашганимизда, девор чўққисига фишт ташиётган қуларни кўрдик. Юк кўтариб тепага чиқаётганлар, яна фишт келтириш учун пастга тушаётганларнинг сони бир неча минг кишидан ортиқ эди. Кимдир лой қорир, кимдир фишт урар, лекин қуларнинг асосий қисми фишт ташишга андармон эдилар.

Назоратчилар қуларни ҳақоратлар, таёқ билан тушириб қолардилар. Бечоралар елкаларидаги улкан саватлар оғирлигидан оёқларини аранг қимирлатиб босар, баъзилари калтак зарбидан ерга қулаб қайта турмасдилар. Иш бермай кўйган қуларни уриб ўлдиришар, кейин мурдаларини девор остидаги чуқурга ташлаб, кўмиб юборишарди. Агар эртага, қулар бозорида омадим чопмаса, мени ҳам шундай тақдир кутаётганини сезиб, баданимга титроқ кирди.

Годосо тўғри айтган экан. Бизни дарвозадан олиб кириб, қулар зиндонига қамашди ва азонда қулар бозорига ҳайдаб боришди. Асирлар

қаттиқ кўрқиб қолишган экан. Харидорлар сотиб олмоқчи бўлган молини яхшироқ кўриши учун кўрикчилар бақириб-чақириб, қамчида савалаб, қулларни у ёқ-бу ёққа юрдирардилар. Биз Мегиддо икковимиз, харидор бизга гапирши билан жилмайиб, саволларига жавоб бердик.

Бош кўрикчи, гап қайтарган Қароқчини ўласи қилиб дўппослади. Бечорани майдондан судраб олиб кетишаётганида унга ичим ачиди.

Тезда ажралишимизни Мегиддо сезган экан. Ёнимизда харидор йўқлигида у менга панд-насиҳат қила бошлади: "Баъзилар ишлашни ўзига душман ҳисоблаб, уни ёқтиришмайди. Меҳнатни дўст тутиш ва уни севиш керак. Сен, офир меҳнатдан чўчима, ахир уй қураётганингда, офир фишларни ташиб келганингни ўйламайсанку, сув келтирганингда қудуқнинг узоқлиги, хаёлинга келмайди. Агар сени сотиб олишса, янги хўжайинингга сидқидилдан хизмат қиламан деб, менга ваъда бер, мабодо хўжайининг, бирор нимадан норози бўлса ҳам кўнглингни чўктирма. Чин дилдан бажарилган иш инсоннинг фойдасига хизмат қилади, ҳақиқий эркакка айлантиради... Ёнимизга серсоқол деҳқон яқинлашганида, у жилмайиб қолди.

Мегиддо, ундан хўжалиги, ҳосилининг чўғи ҳақида суриштириб, ўзидан яхши ишчи тополмаслигига деҳқонни ишонтирди. Қулдор соҳибимиз билан узоқ савдолашганидан сўнг, деҳқон кийимининг ичидан қаппайган ҳамёнини

олди ва тезда Мегиддо янги хўжайини билан бозорни тарк этишди.

Ўша тонг яна бир неча қуллар сотилди. Тушлиқда Годосо олдимга келиб: " Соҳибинглар чарчабди, - деди. - Яна бир кун, Вавилонда тунашни истамаяпти. Оқшомда қолган қулларни подшоҳнинг одамига сотиб юборар экан", - деди. Ваҳима босиб, умидсизликка тушаётгандим, тўсатдан майдончамизга нуроний чеҳрали киши кириб келиб, орамизда новвойлар бор-йўқлигини сўради.

Мен унинг олдига яқинлашиб, лабим-лабимга тегмай гапира кетдим: - Бегим, сиздек кўлигул новвойга, уқуви йўқ бошқа новвойнинг нима кераги бор? Ундан кўра, шу хунарга қизиққан инсонга санъатингизни ўргатсангиз яхшимасми? Мана мен ёшман, кучлиман ва ишлашни яхши кўраман. Менга имкон берсангиз, сизга кўплаб тилла ва кумушлар ишлаб топйиш учун бор кучимни аямайман!"

Менинг сўзларим, файратим, ёқди шекилли у, то шу пайтгача мени сезмаган, энди эса катта қизиқиш билан қараётган қулдор-соҳибим билан савдолаша бошлади. Мен ўзимни, худди қассобга топширилаётган семиз буқадек ҳис этардим. Охири, новвой мени сотиб олганида, қувониб кетдим. Янги хўжайинимга эргашиб кетарканман, менданда бахтли инсон йўқ эди оламда.

Янги ётоқхонам ўзимга ёқди. Хўжайиним Нина-наид, ҳовлига жойлашган тош тегирмон-

да дон майдалаш, тандирга ўт қалаш ва асалли обинонлар учун кунжутли ун тайёрлашни ўргатди. Тўшагим, дон сақланадиган омборда турарди. Қари чўри Свасти менга ширин таомлар пишириб берар, оғир уй-рўзгор юмушларида қарашсам, жуда хурсанд бўларди.

Хуллас, хўжайиним учун қимматли ишчи бўлишга ва шу йўл орқали озодликка чиқишга имкон туғилганидан бахтли эдим. Нана-найддан бўлка пишириш учун хамир қоришни ўргатишини сўрадим. Менинг тиришқоқлигимдан хурсанд бўлган хўжайиним, жон деб ўргатди. Кейин ёбинон ёпишни ўргандим. Тезда новвойхонадаги барча ишлар менинг зиммамга ўтди. Хўжайинимга, бекор юриш ёқиб қолди. Бироқ Свасти: "Меҳнат қилмаган инсон гумроҳ бўлиб бораверади," - деди бош чайқаб.

Пул ишлаб топиш ва ҳақини тўлаб ўзимни озод қилиш вақти келганини англадим. Новвойхонадаги барча ишлар тушликдаёқ тугарди. Куннинг қолган қисмида мен қўшимча иш топсам, даромадимдан, хўжайиним билан бўлишсам, у қаршилик қилмаса керак, деб ўйладим. Шунда миямда: Агар мен, яна қўшимча ишлаб, сизга пул топсам, маблағнинг озроқ қисмини ўзимга олиб қолиб, эҳтиёжимга сарфласам адолатдан бўладими? - деб сўрадим.

- Албатта, адолатли бўларди, албатта,- тан олди Нана-найд.

Режамни тушунтирганимда у хурсанд бўлиб кетди. - " Мана бундай қиламиз, - деди у. - Сен

асалли нонларни, донасини икки тангага сотасан, пулнинг ярми меники, чунки унга, асалга, ўтинга ҳақ тўлашим керак. Қолган даромаднинг ярми менга, ярми сенга”.

Хўжайиним сахийлигидан, ўпкам тўлди: Демак, нон сотиб топган пулимнинг тўртдан бир қисми, меники бўларканда! Қувониб, туни билан ухламай, кўпгина нонлар сиғадиган патнис ясадим. Кўринишим муносиб бўлишини истаган Нана-наид, менга ўзининг эски кийимларининг барини ҳадя этди. Свасти эса, либосни ўзимга мослаб берди.

Эртасига жуда кўп нон ёпдим. Уларнинг иси, иштаҳани қитиқлар, қип-қизариб пишган эдилар.

Нонларни патнисга жойлаб, кўчама-кўча юриб, баланд овозда харидор чақира бошладим. Аввалига, бировнинг мен билан иши бўлмаганида руҳим тўшиб кетди. Сабр қилиб, оқшом тушишини кутдим. Оқшомда, қорни очган шаҳарликлар, битта кўймай ҳамма нарсаларимни сотиб олишди ва мен уйга бўш патнисни кўтариб қайтдим.

Муваффақиятимдан кўнгли тўлган Нана-наид менга шу зоҳотиёқ улушимни санаб берди. Ўзимга сиғмай, тангаларни чангаллаб турарканман, Мегиддонинг: “- Марҳаматли хўжайин меҳнаткаш ишчисини эъзозлайди” - деган гапларини эсладим. Шу тун кучли ҳаяжондан ухлолмай бир йилда қанча пул топаману, озодлигимни сотиб олиш учун неча йил

ишлашим зарурлигини қайта-қайта ҳисоблаб кўравердим.

Тўхтовсиз, ҳар куни нон сотишга чиқаверганимдан, менда доимий мижозлар пайдо бўлди. Улар орасида сенинг бобонг, - Арад Гула ҳам бор эди. У, мол юкланган эшаги, ҳамда қора танли қули билан, шаҳарнинг бир чеккасидан нариги чеккасига бориб, айланиб юриб гилам сотарди. Бобонг, ўзи учун иккита ва қули учун иккита нон сотиб олар, уларни тановвул қилаётиб, мени суҳбатга тортарди. Бир куни бобонг: "Нонинг менга ёқади йигитча, аммо ундан ҳам кўра, нонларни сотиш усулинг кўпроқ ёқади. Бундай шижоат ва ғайрат билан, сен узоққа борасан" - деди. Шу сўзларини, мен умрбод эслаб қолдим. Улкан шаҳарда ўзи якка, шармандали асирликдан қутилишга бор кучи билан уринаётган мендек ёш қул учун, бу мақтов сўзлари қандай аҳамиятга эга бўлганини, тушуна олармикинсан, Хадан Гула?

Ойма-ой, тангаларни ҳамёнимга солиб, йифавердим, унинг офирлашиб бораётганидан дилим қувонарди. Мегиддо айтганидек, меҳнат менинг энг яқин дўстимга айланган эди. Мен бахтиёр эдим, бироқ Свасти: "Хўжайининг қиморхонадан чиқмай қўйдия!" - дея, хавотирга тушиб қолганди.

Бир куни, кўчада дўстим Мегиддони кўриб, хурсанд бўлиб кетдим. У, учта эшакка сабзавотларни ортиб, бозорга кетаётган экан. - Ҳамма ишлар жойида, - деди Мегиддо. - Хўжай-

иним, ҳалол меҳнатимни қадрига етди, - ҳозир, бошқа қулларга бошлиқман. Кўряпсанку, бозордаги савдо-сотиқни ҳам ишониб топшириб қўйган, ҳатто, оиламни олиб келишимга рухсат этди. Барча мушкулотлардан қутилишга, меҳнат ёрдам берди. Бир кун келиб, мен меҳнатим орқасидан озодликка чиқаман ва ўзимнинг уйим, хўжалигим бўлади. Вақт ўтиб борар ва Нана-наид, кўчаларда нон сотиб уйга қайтишимни, сабрсизлик билан кутар, кейин, очкўзлик билан пулни тақсимлар экан, яна, янги савдо нуқталарини топишим зарурлигини, уқтиргани-уқтирган эди.

Девор қураётган қуларнинг назоратчиларига нон сотиш мақсадида, тез-тез дарвозадан чиқа бошладим. Қуларнинг, қийналаётганини кўриш, менга оғир бўлсада, назоратчилар - менинг фаол харидорларимга айланишган эди. Бир кун, саватига гишт солишларини кутиб, навбатда турган Забадони учратдим. Унинг қадди букилиб, жуда озиб кетган, кураклари калтак зарбларидан, ёрилиб кетган эди. Раҳмим келиб, унга битта нон ҳадя қилдим. Забадо, уни йиртқич ҳайвондек бир пасда еб ташлади. Очкўзлари, нонларимга тикилиб қолганини кўриб, патнисимни тортиб олишдан кўрқиб қочиб кетдим.

"Нега бунча кўп ишлайсана?" - сўраб қолди Арад Гула бир кун. Эсингдами? Сен ҳам бугун, шу саволни берган эдинг? Мен бобонгга, - Меҳнат менинг энг яқин дўстим" - дея, Мегид-

донинг сўзлари билан жавоб бердим, унга маф-
рурланиб, тангаларга тўла ҳамёнимни кўрсат-
дим ва озодликка чиқиш учун пул йиғаётганим-
ни айтдим.

– Озод бўлгач, нима иш қилмоқчисан? - сўра-
ди у.

– Савдогар бўлмоқчиман, - дедим мен.

– Биласанми, мен ҳам қулман. Биз, хўжайи-
ним икковимиз ҳамкормиз...

– Тўхтанг! - унинг сўзларини бўлди Хадан
Гула. - Мен, бобомнинг номус-орига балчиқ чап-
лайдиган ёлғон уйдирмаларни эшитмайман. Бо-
бом, қул бўлган эмас! - йигитчанинг кўзлари
ғазабдан ёнарди.

Шарру-Нада, пинагини бузмади.

– Сенинг бобонгни, у ўз бахтсиз олаמידан
чиқа олиб, меҳнатлари эвазига, Дамашқнинг
энг эъзозли фуқаросига айлана олгани учун,
ҳурмат қиламан. Сен унинг набираси, ўша лой-
дан қорилмаганмисан? Ҳақиқатга тик қараш-
га журъатинг етмайдими? Зоҳирий дунёда
яшашни маъқул кўрасанми?

Хадан Гула, қаддини ғоз тутиб, эгарга маф-
рур ўтириб олди. Гапираётганида, товушидан
унинг чуқур хаяжонда эканлиги билиниб қолди:

– Менинг бобомни ҳамма яхши кўрарди, -
деди у, овози тўлқинланиб. - Бобом қилган ях-
шиликларнинг саноғи йўқ. Ахир, Дамашқда оч-
лик бошланганида, айни менинг бобом ўз тил-
лаларига Мисрдан дон сотиб олиб, ҳамма оч-
ликдан қийналаётганларга тарқатган эмасми!

Энди сиз, уни вавилонлик чорасиз қул эди, деб турибсиз.

– Агар бобонг, Вавилонда қуллигича қолиб кетганида, ундан нафратлансанг арзирди. Лекин Арад Гула, қуликдан энг юқори мартаба кишиси даражасига кўтарила олди. Худо ёрлақаб, Дамашқда эъзозли фуқарога айланди, - дея жавоб берди Шарру-Нада.

Арад Гула менга ўз аҳволидан дарак бериб, ҳикоясини давом эттирди Шарру-Нада, - озодлигини сотиб олиш мақсадида, жуда катта меҳнат қилганини айтди. Мана энди, етарлича пул тўплаб орзуси амалга ошиш арафасида турганида, келажакда қандай юмуш билан шуғулланишни билмай, ҳаяжонда эди, хўжайиннинг мададидан мосуво бўлиш, уни кўрқитарди.

Мен бобонгга, "- Хўжайинингизга боғланиб қолманг, ўзингизнинг озодлигингизни ҳис қилинг ва озод кишидек иш қилинг. Энг аввало, қандай касб қилмоқчилигингизни белгилаб олинг, кейин, астойдил меҳнат қилсангиз, мақсадингизга эришасиз" - дея танбеҳ бердим. Бобонг, уни кўрқоқлиги учун изза қилганимга раҳмат айтиб, қайтиб кетди.

Бир куни мен яна дарвозадан шаҳар ташқарисига чиқдим катта оломонни кўриб ҳайрон бўлдим. Нима гаплигини бир йўловчидан сўрасам, у:

– Ия, ҳали эшитмадингми? Шоҳ кўриқчисини ўлдириб қочган қулни суд ўлимга ҳукм қилган эди. Қатл маросимига, шоҳимизнинг ўзи ке-

ларкан, - деди.

Одамлар тўдаси ўта зичлигидан, қўлимдаги патнис билан яқинлашгани кўрқиб, чала битган девор устига чиқиб олдим-да, томоша қила бошладим. Мен, секин юриб келаётган олтин извошга ястаниб олган шоҳни кўриш бахтига муяссар бўлдим. Ёш ҳаётим даврида ҳали ҳеч қачон, тилла ва барқутга бурканган бунчалик маҳобат ва дабдабани учратмаган эдим.

Қатнинг ўзини кўрмасамда, аммо, бечора қулнинг дод-фарёдлари эшитилиб турди. Адолатли ва хушсурат шоҳимиз, бундайин жирканч томошага қандай чидаётгани, менга тушунар-сиз эди, бироқ, шоҳнинг ўз яқинлари билан ҳазиллашиб, кулиб ўтирганини кўриб, унинг ёвуз одам эканини, девор қураётган қулларга нисбатан чиқарилаётган шафқатсиз буйруқлар кимга тегишли эканлигини англадим.

ҚАДИМГИ ВАВИЛОНДА ҚУЛЛАРГА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ОДОБ МЕЪЁРИ

Қонун орқали тартибга солинади. Масалан агар хўжайини қарши бўлмаса, қулнинг ўз молмулки ва ҳатто бошқа қуларга эгалик қилиши мумкин эди. Қуларга, озод аёлларга уйланиш рухсат берилган эди. Бундай никоҳдан турилган фарзандлар, озод фуқаролар ҳисобланарди. Шаҳар савдогарларининг кўпчилиги қулардан иборат бўлган. Аксарият қулар, ўз хўжайинларининг ҳамкорига айланиб, даромаддан ўз улушларини олиб туришган.

Қатдан сўнг, қулнинг мурдасини, оёғидан осиб қўйишди. Уни яхшилаб кўриб олган оломон анча сийраклашгач, мен яқинроқ бордим. Жули кўкрагида, бир-бирига чирмашган илонларнинг тасвирига назарим тушди. Бу - Қароқчи эди.

Арад Гулани кейинги сафар учратганимда, қаршимда бутунлай бошқа одамни кўрдим. У хурсанд бўлиб мени кучоқлаб олди: "- Қара, - деди бобонг қувочга тўлиб тошиб. - Сен билган қул, - энди озод киши. Сенинг сўзларингдан улкан доноликни англадим. Савдо- сотиғим ва даромадим, кундан-кун ошиб борапти. Омадим чопганидан хотиним ҳам хурсанд.

Аёлим, хўжайинимнинг жияни, озод қиз эди. У, менинг қул бўлганимни ҳеч ким билмайдиган бошқа шаҳарга кўчиб кетишимизни истаб, шо-

шилтиряпти. Ўшанда, фарзандларимиз отасининг бахтсиз ўтмишидан беҳабар, тиллари қисилмай ўсишади. Айни тинимсиз меҳнат, менинг ўзимга ишончни ва эсимдан чиқаёзган савдосотик илмини қайта бошлашимга ёрдам берди".

Арад Гула қачонлардир менга маънавий далда бергани учун, оддий сўзлар билан бўлса-да, унга миннатдорчилик билдирганимдан қувонганини кўриб, икки ҳисса хурсанд бўлдим.

Бир куни Свасти ўта гамгин ҳолатда олдимга келиб: " Хўжайинингни бошига кулфат тушди, - деди. - у анчагина пулни қиморда ютқазиб қўйган, ўзини бир нима қилиб қўйишидан қўрқяпман. Донга ҳам, асалга ҳам тўлашга пули йўқ. Ҳақини ололмаган судхўр ва ҳақдорлари, ғазаб отига минишган, унга таҳдид қилишяпти". Мен бепарво эдим:

– Хўжайинимнинг аҳмоқлигига, бизнинг бошимиз оғримайди-ку! Биз унинг ҳомийси эмасмиз.

– Тентаккинам, ҳеч нарсани тушунмадингми? Хўжайининг, сени судхўрга гаровга бериб юборди. Қонунга биноан, у сени олиб кетиб, сотиб юбориши мумкин. Нима қилишни билмай бошим қотиб қолди. Ахир Нана-наид раҳмдил яхши инсон эдику? Нега, айнан сенинг хўжайинингни бошига кулфат тушди-а?

Свасти бекорга қўрқмаган экан. Эртаси тонгда нон ёпаётганимда, ховлига судхўр ва Саси деган киши кириб келишди. Саси менга бошоёқ назар ташлаб, маъқуллаб бош ирғиди.

Судхўр, Нана-наид қарзини қайтаришини кутиб ўтирмай, мени дарҳол сотиб юборишини, Свастига айтди. Ёлкамга илинган ягона кичик халта ва белимга боғлаб олган ҳамёним билан мени новвойхонадан олиб чиқиб кетишди. Мени худди орзу-умидларим унаётган тупроқдан юлиб олинган дарахтдек кўпириб ётган денгизга улоқтиришди. Яна қимор ва бода, бахтсизлигим сабабчиси бўлди.

Саси, ўта кўпол ва беодоб экан. Шаҳарда кетаётганимизда мен унга Нана-наид учун бажарган ишларим ҳақида сўзладим, унга ҳам ишлаб пул топиб беришим мумкинлигини айтдим.

– Э, менга бунақа ишлар керакмас, – қичқирди у, умидимни сўндириб. Бу хўжайинимга ҳам ёқмайди. Подшоҳнинг амрига кўра, хўжайин мени Буюк канал қурилишига юборди. Энди мен, оғир меҳнатга чидамли кўпгина қуллардан сотиб олишим, қурилишни тезроқ, тугатишимиз керак. Аммо, катта қурилишга кўп вақт кетади-да".

Энди, бирортаям дарахт ўсмайдиган, қуёшнинг жазирама нурларидан мешингдаги сув қайнаб кетиб, ичишга яроқсиз бўлиб қоладиган саҳрони тасаввур қил. Азондан то қоронғи тушгунича, белигача чуқурга тушиб, идишга балчиқ олиб чиқаётган эркаклар сафини кўз олдинга келтир. Катта, ифлос тоғораларда худди чўчқа боқаётгандек овқат беришарди. Бошимиз узра на бир том, остимизда на бир похол бор эди.

Мен худди ана шу вазиятга тушиб қолдим. Яхши кунларда кавлаб оларман деган умидда, ҳамёнимни кўмиб кўйдим.

Олдинига, астойдил ишласамда, лекин орадан бир неча ой ўтиб, дабдалам чиқаётганини сездим. Ана ўшанда, мени безгак касали йиқитди. Иштаҳам йўқолиб, деярли овқат емай кўйдим. Тунлари, уйқусизликдан қийналардим.

Ўзимга раҳмим келиб ётарканман, "Забадо тўғри айтган шекилли, - деб ўйладим. - Зўр бериб ишлайвериш, фойдалими?". Аммо, унинг дол қаддию бечораҳол афти эсимга тушиб, Забадонинг тушунчаси, менга тўғри келмаслигини англадим.

Қароқчи эсимга тушди. Балки ҳаммага қарши туриш, муштлашиш маъқулдир? Лекин унинг қонли мурдаси кўз олдимга келиб, бу ҳам номақбул йўл эканлигини тушундим.

Кейин, Мегиддо билан охирги учрашувимиз хотирамда жонланди. Унинг кўллари офир меҳнатдан қадоқларга тўла бўлсада, руҳи тетик, ўзи бахтиёр эди. Ҳа, энг мақбули, Мегиддо тутган йўл.

Бироқ мен Мегиддодан ҳам кўпроқ ишладим-ку? Унда, нега офир меҳнатларим менга бахт ва омад олиб келмади? Наҳотки тоъле нималигини билмай, умрим меҳнат - машаққатда ўтиб кетса? Мегиддонинг бахти нимада? Шу саволлар миямда гужгон ўйнар, лекин, бирортасига ҳам жавоб топа олмасдим.

Орадан бир неча кун ўтиб, ҳануз саволларимга қониқарли жавоб излаб, энди тамом бўлдим

деб турганимда, Саси менга одам юборди. Хўжайинимдан, мени Вавилонга қайтаришларини сўраб, нома келибди. Мен, ҳамёнимни яширган жойимдан кавлаб олиб, қачонлардир кийим вазифасини ўтаган латта-путталарни эгимга илиб , йўлга тушдим.

Жонсарак миямда қайнаётган саволлар, мени йўлда ҳам тинч қўймай қийнаганидан, ўзимни- бўрон номаълум томонга учуриб кетаётган қум заррасидек ҳис қилардим.

Ўзим билмаган гуноҳларим учун мени янги жазо кутиб турибдими? Бу сафар бошимга қандай бало-офатлар ёғиларкин?

Хўжайиннинг ҳовлисига кириб, мени кутиб ўтирган Арад Гулани кўрганимда, қай аҳволга тушганимни тасаввур қилавер. У менга отдан тушиб олишимга ёрдам бериб, узоқ айрилиқдан сўнг учрашган акадек қучоқлашиб кўришди.

Мен ҳудди қул хўжайинига эргашганидек, унинг орқасидан юрмоқчи эдим, бобонг мени тўхтатиб елкамга қўлини қўйди:

– Сени ҳамма жойда излаб юрибман. Энди умидимни узмоқчи бўб турганидим, Свасти сени сотиб олган судхўр ҳақида гапириб берди. Судхўр мени хўжайинингни олдига юборди. Биз у билан, узоқ савдолашдик, хўжайининг жуда катта нарх сўради, лекин сен шунга арзийсан. Сенинг фалсафанг ва лаёқатинг, ҳаётда муваффақият қозонишимга менда ишонч туғдирди.

– Бу, Мегиддонинг фалсафаси, меники эмас, унинг гапини бўлдим.

– Мегиддо ва сеники. Икковингизнинг шу фалсафнигиз туфайли, биз Дамашққа кўчиб кетамиз, сен менга ҳамкор бўласан. Кўрдингми, бир онда сен озод кишига айландинг!-дея хитоб қилди Арад Гула ва қўйнидан менинг қул-лигим битилган ҳужжат-тахтачани чиқарди. Кейин уни боши узра баланд кўтариб уч-тўрт бўлакчаларга бўлди-да, тошга ташлаб, то улар тупроққа айланиб кетмагунларича, этигининг пошналарида узоқ эзиб-янчди. Кўзларимдан миннатдорчилик ёшлари тинмай оқарди. Тушундимки, - Вавилондаги энг бахтли инсон-ўзимман...

Кўрдингми, ҳаётимнинг мушкул дамларида, меҳнат-менинг содиқ дўстимга айланди. Ишлаш иштиёқи, девор қурилишига юборилган бахти қароларнинг қисматидан асраб қолди. Бобонг ҳам, меҳнатсевар-тиришқоқлигимдан таъсирланиб, мени ўзига ҳамкор қилиб танлади.

– Бобонинг бойиш сири,-меҳнатдами?-сўради Хадан Гула.

-Биз танишганимизда, меҳнат қилиш у биладиган ягона сир эди,-жавоб берди Шарру Нада.- Сенинг бобонг, ишлашни севгани учун ҳам, худо уни ёрлақди.

– Ҳа, мана энди тушуняпман,-деди Хадан Гула ўйланиб.-Бобом айни меҳнати орқасидан, кўплаб дўстлар ортирган. Унга кўрсатилган эъзозу, чексиз ҳурмат-эҳтиромларга, у меҳнат қилиб эришган эканда, мен бемалол фойдаланган барча бойликларини ҳам. Мен эса, ишлаш,-

қулларнинг тақдирига битилган деб ҳисобларканман.

– Ҳаёт лаззатларга тўла,- деди Шарру-Нада. - Лекин, ҳар бир ҳузур-ҳаловатнинг ўз ўрни бор. Меҳнат қилиш фақат қулларнинг вазифаси эмаслигидан хурсандман, акс ҳолда, мен дунёнинг энг буюк завқидан бебаҳра қолардим. Мен кўп нарсалардан мазза қиламан, аммо меҳнат қилишдек лаззатга ҳеч нарса тенглаша олмайди.

Шарру-Нада ва Хадан Гула, Вавилоннинг маҳобатли бронза дарвозаси олдига етиб бордилар. Қўриқчилар яқинлашиб келаётган ҳурматли фуқарога таъвозе билан салом беришди. Шарру-Нада, отда мағрур ўтирганича, узундан-узун карвонини дарвозадан ичкарига киритиб, асосий кўчадан шаҳар марказига йўналтирди.

Мен ҳар доим, бобомга ўхшашни орзу қилардим, - дилини очди Хадан Гула. - Бироқ у қанақа одам бўлганини ўйлаб кўрмаган эканман. Сиз кўзларимни очдингиз. Энди мен, бобомни янада кўпроқ севаяпман, унга ўхшаш истаги янада кучайди. Омадим калитини кўлимга тутқаздингиз, бу яхшилигингизга муносиб жавоб қайтара олмайманми деб кўрқаман. Мен ҳам худди бобомдек йўл тутиб, бойлик ортира бошлайман. Зеб-зийнат эмас, меҳнат ҳаётим мазмунига айланади!

Шу гапларни айтиб, Хадан Гула бармоқларидан узукларни, қулоғидан сирғани ечиб олди ва отини тўхтатиб, олдинга карвон хўжайинини ўтказиб юборди.

ВАВИЛОН ТАРИХИДАН ЛАВҲАЛАР

Инсониятнинг бутун тарихи давомида, Вавилончалик ўта машҳур шаҳар бўлган эмас. Шу номнинг ўзиёқ, кишида бойлик ва омад ҳақидаги тасаввурни туғдиради. Шаҳарнинг хазиналари битмас-туганмас эди. Вавилон дейилганда, қадимги Вавилония, Бобулия, Бобил номларида замонамиз кишисининг кўзлари олдида беихтиёр, серҳосил боғу - роғларга бурканган, тилла конлари сероб афсонавий шаҳар намоён бўлади. Аслида эса, ундай эмас. Вавилон Евфрат дарёсини қашшоқ ва бефайз ҳавзасида жойлашган эди. У ерда на ўрмон, на бирор фойдали қазилмали кон бўлган. Ҳатто, қуришга ярайдиган тош топилмади. Атрофида ҳам, савдо йўллари мавжуд бўлмаган. Жуда кам ёғадиган ёмғирлар, тупроқни қониқтириб суғоролмас, шунданми, мўл ҳосил ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмасди.

Вавилон - юксак мақсадга эришишга қаратилган инсон иродасининг, тиришқоқлигининг ва астойдил меҳнатининг буюк намунасидир. Вавилондаги барча ноз-неъматларни, инсон яратган. Унинг чексиз бойликлари ҳам, - инсоннинг юксак ақл-заковати ва толмас меҳнаткаш кўллари самарасидир.

Вавилонда фақат иккита табиий бойлик, -серунум тупроқ ва дарё суви бор эди, холос.

Вавилонлик муҳандислар: дарё ҳавзасига кўтармалар бостириб, ирригатсия иншоотларини қуриб, дарё сувини, кўпинча каналлар орқали оқиза олишдек жуда мураккаб вазифани бажарганлар. Каналлар узоқ-узоқларга чўзилган бўлиб, серунум ерларга бебаҳо сувни етказиб берарди. Буни инсоният тарихида биринчи муҳандислик даҳосининг ғалабаси деса бўлади. Ўшандан кейин, вавилонликлар ола бошлаган мўл-кўл ҳосиллар, уларнинг офир меҳнати эвазига берилган мукофот эди.

Халқ бахтига, ҳамма даврларда ҳам, Вавилонни оқил шоҳлар бошқарган. Ўзга давлатларга қарши уруш олиб бориш, бегона ҳудудларни босиб олиш васвасаси уларга ёт эди. Вавилон, тез тугайдиган майда жангларда, асосан шаҳарнинг бойликларига кўз тиккан душманга қарши ҳимоя урушларини олиб борган, холос. Адолатли, доно ва ишбилармон бўлганликлари учун Вавилоннинг кўплаб буюк ҳукмдорлари, ҳозиргача инсониятнинг хотирасида яшаб келмоқдалар.

Халқни эзиб фақат улуш ундириш ва дунёга подшоҳ бўлишни орзу қилган якка ҳокимлар Вавилонда ҳеч қачон бўлган эмас.

Бугунги кунда, Вавилон шаҳри йўқ бўлиб кетган. Минг йиллар давомида уни қуриб, ободонлаштирганларнинг охирчилари кетишгач, фақат ҳаробалар қолган. Вавилон Осиёда, Сувайш каналидан тахминан, тўққиз юз километр шарқроқда, Форс кўрфазидан шимолроқда,

экватордан 30 градус юқори кенгликда жойлашган эди. Юма (АҚШ. Аризона штати) шаҳри ҳам шу кенглик чизигида.

Иккала шаҳарнинг иқлими ҳам бир хил, чуқур ва иссиқ.

Авваллари серунум бўлган бу жойлар, Евфрат дарёсининг ҳавза майдонлари, бизнинг кунларда, яна шамол изғийдиган, ербағр янтоқлару, қумли бўронлардан иборат саҳро. Серҳосил далалар, бой-бадавлат шаҳарлар ва қимматбаҳо юклар ортилган савдо карвонлари, энди йўқ. Ҳозир, ўша ҳудудда, кичкина-кичкина подаларни боқиб юрувчи кўчманчи араб қабилалари хўжайин. Бундайин манзара, эрамиз бошларидан буён кузатилмоқда.

Улкан текисликларда катта-кичик дўнг ерлар сочилиб ётибди. Асрлар давомида саёҳатчилар уларга бепарво бўлган. Ниҳоят жала сувлари тепаликларни ювиб, қадимги идиш парчалари, ва ғиштдан бунёд этилган девор четлари очилиб қолганида, бу ҳудуд археологлар диққатини ўзига тортди. Европа ва Америка. Музейлари томонидан молиялаштирилган экспедициялар етиб келиб, қазиш ишларини бошлаб юборишларига, дўнг ерлар - қадимги шаҳарларнинг харобалари эканлиги аниқланди.

Вавилон, ана шу шаҳарлардан бири эди. Икки минг йил давомида шамоллар учириб келтираверган қум уюмлари, шаҳарнинг бегона кўзлардан пана қилиб қўйганди. Ғишт девор-

лар, эндиликда тупроқ ичида. Бугунги Вавилоннинг ҳолати шундай. Агар олимлар, виждонан қазишма ишларини олиб боришмаганида ва ўз даврида ҳангома бўлган, ҳозирда эса, вайронага айланган саройлару ибодатхоналар устидан, йигирма асрлик тупроқ қатламини олиб ташлашмаганида эди, ҳеч ким шундай шаҳар мавжуд бўлганини эсламас эди ҳам.

Аксарият олимларнинг фикрича, Вавилон ва шу водийда жойлашган бошқа шаҳарларнинг ривожланган тараққиёти - қўлёмалари бизгача етиб келган барча тараққиётлар ичида, - энг қадимгиси. Ҳисобланишича, гап саккиз минг йил олдинги давр ҳақида бориши мумкин. Ушбу сана қандай аниқланганини билиш қизиқ. Вавилон вайроналарида, қуёш тутилиши тасвирланган ёзувлар топилган. Кейин замонамиз астрономлари, Вавилондан кўринган қуёш тутилиши вақтини компьютерда ҳисоблаб чиқишди. Шу тариқа, қадимги ва замонавий календарлар ўртасидаги алоқани аниқлашди.

Демак, саккиз минг йил аввал вавилонликлар, атрофлари деворларда тўсилган шаҳарларда яшашгани исботланди. Бу шаҳарлар неча асрлар давомида фаолият юритганини фақат тахмин қилиш мумкин. Вавилонликлар, қоққўёввойи бўлмаганлар, аксинча, таълим-тарбияли, маърифатпарвар кишилар бўлишган. Биринчи муҳандислар, астрономлар, математиклар орасидан етишиб чиққан ва ёзиш санъатини ҳам, улар биринчи бўлиб ўрганишган.

Қақраган саҳрони ҳосилдор далаларга айлан-тирган, ирригация иншоотлари ҳақида гапириб ўтилади. Қумга тўлиб ётган бўлсада, қадимги каналлар йўлини қайта тикласа бўлади. Баъзи каналлар шунчалик каттаки, ичига, ёнма-ён терилган ўнта от бемалол сиғиши мумкин. Кенглиги жиҳатидан улар, Колорадо ва Юта штатларидаги (АҚШ) каналлари билан беллаша олади.

Вавилонлик муҳандислар, яна бир улуф режани амалга оширганлар: Евфрат ва Тигр дарёларининг ёнида сув босган улкан майдонни, зовур қазиб қуритиб, у ерларни ҳам экин майдонларига айлантиришган.

Юнон тарихчиси ва сиёсатчиси Геродот, гуллаб яшнаган даврида Вавилонга ташриф буюрган.

Геродот, Вавилоннинг тасвирини графика усулида чизиб, шаҳарликларнинг қизиқарли анъаналари ҳақидаги хотираларини қолдирган. Қўлёмасида у, тупроқнинг ўта серҳосиллигини, вавилонликлар йиғиб оладиган буғдой ва улкан ҳосили ҳақида ёзади. Шу асар, Вавилоннинг шахсан ўзи кўрган шоҳид сифатида қолдирган ва бизгача келган ягона қўлёмадир

Вавилоннинг шон-шуҳрати асрлар қаърида ўчиб кетган бўлсада, уларнинг ақл-заковати биз учун сақланиб қолган. Бунинг учун, биз Вавилон алифбосидан миннатдор бўлишимиз керак. Ўша узоқ даврларда, қоғоз ҳали кашф қилинмаган эди. Шу боис, вавилонликлар ўз ҳарфларини лойдан тайёрлаган тахтачаларга чиройли

қилиб ёзишарди. Тахтачаларнинг ўлчами: бўйи 20 см, эни 15 см, қалинлиги 2,5 см бўлган.

Ўша печда қуритилган қўлёмалар, замонавий ёзишма усулига жуда ўхшайди. Уларга, афсоналар, шеърлар, тарихий воқеа-ҳодисалар, чиқарган қарорлар, қонунлар, қарз олди-бердиси ҳақидаги тилхатлар, шахсий мол-мулк ҳақидаги ҳужжатлар ва бошқаларни ёзиб боришган. Худди ана ўша печда қотирилган тахтачалар орқали, вавилонликларнинг яшаш тарзини билиб олдик, уларнинг ички дунёсига мўраладик. Масалан, тахтачалардан бири, қандайдир савдогар олиб борган ҳисоб-китоб журналичини эслатади. Унга: белгиланган куни, харидор сигирини олиб келиб, уни етти қоп буғдойга алмаштиргани, уч қопини дарҳол харидорнинг уйига обориб беришгани, қолган тўрт қоп буғдой эса, харидорнинг кейинги талабигача олиб қўйилгани ёзиб қўйилган.

Археологлар вайроналардан ана ўшанақа печда қотирилган тахтачаларнинг юз мингдан ортигини - бутун бир кутубхона- топишди.

Вавилоннинг ҳайратланарли мўъжизаларидан бири, шаҳарни ўраб олган унинг деворларидир. Қадимгилар, деворларни Миср эҳромларига тенг билиб, "дунёнинг етти мўъжизаси"-дан бири деб ҳисоблашган.

Вавилон мавжуд бўлаётган замонлар, ўзининг ҳукмдорлик даврида, шоҳ-аёл Семирамида, биринчи деворларни қурдириб шухрат қозонган эди. Бироқ замонавий қазилмалар илк девор-

лар изини тополмади, уларнинг қанча баланд бўлгани ҳам номаълум. Қадимий қўлёмалардан, деворлар ўн беш - ўн саккиз метр баландликда бўлгани тахмин қилинади. Ташқарисидан деворлар пишиқ фиштарда урилиб, қўшимчасига, сув тўла хандақ билан ўралган.

Кейинги даврда қурилган девор, эрамиздан аввалги олти юзинчи йилда, подшоҳ Набопаласар фармонига биноан тиклана бошлаган. Шоҳ, шунчалик улкан қурилишни режалаштирган эдики, ҳали девор битмасиданоқ, оламдан ўтади. Унинг ишини, номи Инжилда келтирилган ўғли Небухаднеззар давом эттиради.

Кейинги қурилган деворнинг баландлиги ва узунлигидан киши ақли шошади. Ишончли манбалардан маълумки, деворнинг баландлиги қирқ саккиз метр, узунлиги ўн олти км, бўлган. Девор қалинлиги ҳам ажабтовур: Устида, олти-та от қўшилган арава бемалол ҳаракатланган. Ҳозир фақат, ўша маҳобатли деворнинг пойдевор қисмларию, ҳандақлари қолган.

Фиштарини араблар қурилиш ишларига ташиб кетган, девордан асар ҳам қолдиришмаган.

Тарихга маълум кўпгина истилочилар Вавилон тахтига кўз олайтириб, шаҳарга тинимсиз ҳужумлар уюштиришган бўлишсада, уларнинг барча уринишлари зое кетарди. Ўша даврнинг қўшинларини кам сонли деб бўлмасди. Тарихчилар қуйидаги рақамларни келтиришади: 10000 та чавандозлар, 25000та жангавор араб-

лар, ҳар бирида 1000та жангчиси бор 1200 пиёдалар полки...

Одатда, урушга тайёргарлик, икки-уч йил вақтни олади.

Вавилонда хўжалик ишларини юритиш, замонавий тизилмани жудаям эслатади: шаҳарда кенг кўчалар ва дўконлар бўлган. Савдогарлар, ўз молларини маҳаллама-маҳалла юриб сотишган. Дин пешволари ҳашаматли ибодатхоналарда аҳолига хизмат кўрсатардилар. Шаҳар ичкарасида, шоҳ саройлари учун махсус худудни ўраб олган деворлар, шаҳар деворидан юқори бўларди.

Санъат Вавилонда гуллаб-яшнаган. Аҳоли ҳайкалтарошлик, мусаввирлик, заргарлик, қурол-яроғ ва қишлоқ хўжалиги иш қуролини ясай олиш илмидан хабардор эди. Вавилонлик заргарларнинг буюмлари, бутун дунёга донг таратган эди. Қазилмалар пайти, бой фуқаролар уйларида топилган кўплаб зеб-зийнатлар, ҳозирда, жаҳоннинг машҳур музейлари кўрғазмаларида намоён қилинмоқда.

Тараққиётнинг ибтидосида, инсониятнинг қолган қисми тош болта ишлатиб, учи тошдан ясалган найзаларда ов қилиб юрганида, Вавилонда темир болта ва учи темирдан ишланган найза ва ўқлар қўлланилади.

Вавилонликлар ақл-заковатли молиячи ва уста савдогарлар эдилар. Бизга маълум бўлишича, мол айирбошлаш воситаси сифатида пулни ихтиро қилганлар ҳам, қарз ҳақида тил-

хат, ҳамда мол-мулкнинг эгасини аниқлаб берувчи ҳужжатларни ўйлаб топганлар ҳам вавилонликлар эди.

Душман қўшинлари, илк бора Вавилонни, эрамиздан аввалги беш юз қирқинчи йили ишғол этади. Аммо ўшанда ҳам шаҳар деворлари орқали эмас. Вавилоннинг қулаш тарихи ниҳоятда ғайриоддий. Ўша замоннинг буюк истилочиларидан бири Кир Вавилонга ҳужум уюштириб, енгилмас деворлардан ошиб ўтиб шаҳарни олишга умид қилиб турганида, Вавилон шоҳи Набониднинг маслаҳатчилари, ҳали шаҳар қамал қилинмасдан олдин, қўшинни ташқарига чиқариб, Кирга қарши жанг қилишга, ҳукмдорни кўндирдилар. Вавилон аскарлари тормор этилиб, шаҳардан ташқарига улоқтириб ташланади ва Кир, очик дарвозадан кириб, Вавилонни ҳеч қандай ҳужумсиз эгаллайди.

Ўшандан кейин, буюк шаҳарнинг обрўси ва қудрати аста-секин сўна бориб, бир неча юз йилдан сўнг аҳоли шаҳарни тарк этади. Кейин, кумли шамоллар, Вавилонни ташландик, қақраган саҳрога айлантиришди. Қайта турмас бўлиб Вавилон йиқилгани билан аммо инсоният Вавилондан бир умр қарздордир.

Асрлар давомида унинг маҳобатли ибодатхоналари чанг-тўзонлар аро кўмилиб кетган бўлсада, бироқ, Вавилон донишмандлиги бизнинг кунларимизгача мозийнинг улуғ мероси ўлароқ етиб келган.

ТАМОМ

МУАЛЛИФ ВА УНИНГ КИТОБИ ҲАҚИДА

Жорж Самуэл Клейсон Миссури штати Луизиана шаҳрида, 1874 йилнинг 7 ноябр санасида туғилган. Небраски университетини битирган. Америка - испан уруши пайтида АҚШ қўшинлари сифатида хизмат қилган. Ўзининг ноширлик фаолиятининг бошларида у, Колорадо штати, Денвер шаҳрида, жуғрофий хариталар тузувчи "Клейсон МЭП" компаниясини тузади ва АҚШ ва Канада йўлларининг биринчи атласини чоп этади. 1926 йили, у Қадимги Вавилон тарихида рўй берган воқеа-ҳодисалардан фойдаланиб, молиявий омадга эришиш усуларини ўргатувчи машҳур памфлетлари сериясидаги биринчи китобни чиқарди. Памфлетлар банклар ва суғурта компаниялари орасида жуда тез тарқалиб, миллионлаб ўқувчиларнинг олқишига сазовор бўлдилар. Уларнинг ичидаги энг машҳури, - "Вавилонлик бой" китобидир. "Вавилон эртаклари", замонавий классиканинг намунасига айланган.

Сизга яхши таниш бўлган машҳур руҳшунос Дейл Карнеги Жорж Клейсонни тадбиркорлар устози даражасида чуқур ҳурмат қилиб, эътироф этган.

МУНДАРИЖА

МУАЛЛИФ СЎЗБОШИСИ	3
БОЙЛИККА ИНТИЛГАН ОДАМ	6
ВАВИЛОННИНГ ЭНГ САРВАТДОР ОДАМИ	15
БОЙИШНИНГ БЕШТА ҚОНУНИ	33
ВАВИЛОНЧА ҲАМКОРЛИК	50
ВАВИЛОН ДЕВОРЛАРИ	68
ВАВИЛОНЛИК ТУЯ ФУРУШ	73
ВАВИЛОНЛИК БАХТЛИ ОДАМ	102
ҚАДИМГИ ВАВИЛОНДА ҚУЛЛАРГА ҚЎЛЛАНИ- ЛАДИГАН ОДОБ МЕЪЁРИ	120
ВАВИЛОН ТАРИХИДАН ЛАВҲАЛАР	127

Хориж бестселлери

ЖОРЖ САМЮЭЛ КЛЕЙСОН

**ВАВИЛОНЛИК ЭНГ
БОЙ ОДАМ**

Бош муҳаррир:

Амир Худойбердиев

Бадий муҳаррир:

Зухра Ҳамдамова

Техник муҳаррир:

Аббос Турсунов

Нашрга тайёрловчи:

Акмал Нажмиддинов

ХОРИЖ БЕСТСЕЛЛЕРИ

Биринчи миллионернинг бўлажак миллионерга тавсиялари

Нашриёт лицензияси № АІ 139

Терилди: 12.03.2010. Босишга рухсат этилди: 11.04.2010.
8.65 б/т. Бичими: 84x108 ¹/₃₂. Офсет қоғозида босилди.
Адади: 3000. Баҳоси келишилган нархда. №-26

Нашриёт манзили:

«Насаф» нашриёти, 130018, Қарши шаҳри,
Мустақиллик шох кўчаси, 22-уй.

«SIRIUS-MEDIA» МЧЖда чоп этилди.
Тошкент ш., Бобур кўчаси, 4-уй.

*Жорж
Самюэл Клейсон*

Вавилонлик

ЭНГ

бой

одам

*Бү китобни
хар бир миллионер ўқиган*

Ёзувчи ва таржимон Хайрулла Қосим Элтурк (Хайрулла Қосимов) машхур рухшунос олим Дейл Карнеги асарларини ўзбек ўқувчисига етказишда самарали ижод қилмоқда.

Айни вақтда у ҳар бир инсоннинг фаровон турмуш тарзини шакллантириш, ижодкорлик, бунёдкорлик, сабр-қаноатли бўлиш фазилатларини эгаллаш каби одамий омиллар ҳақидаги асарларни рус тилидан таржима қилмоқда.

Жим Рон, Жорж Клейсон, Сидни Шелдон асарлари шулар жумласидандир.

Бу муаллифларнинг китоблари ўтган асрдаёқ дунёнинг жуда кўп тилларига таржима қилинган машхур ва бебаҳо рисоалардир.

ISBN 978-9943-18-049-9

9 789943 180499